

K É R E L E M .

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatósága elhatározta, hogy egybegyűjti az összes írott emlékeket és nyomtatványokat, a melyek a most dúló háborúra, ennek előzményeire és okaira vonatkoznak. Mivel azonban minden gondosság és buzgólkodás mellett is megeshetik, hogy a múzeumi könyvtárnak nem lesz módjában minden háborús írott emléket és nyomtatványt megszereznie, kívánatos, hogy ehhez a gyűjtéshez a nagyközönség is hozzájáruljon, hogy így a gyűjtemény minél teljesebb legyen.

A Magyar Tudományos Akadémia kebelében alakított Hadtörténelmi Bizottság is szolgálatába áll e nemes eszmének, hogy ez úton is teljesítse ama magasztos hivatását, mely kötelességévé teszi, hogy nemzeti közérzetünkre fölemelő hatással bíró magyar hadi történelem adatait, gondosan összegyűjtse a jövő nemzedék és a történétírók számára, egy esetleg később alakítandó magyar hadilevéltár anyaga gyanánt.

Felkérünk tehát minden hazafit, hogy gyűjteményünk gyarapításához hozzájárulni szíveskedjenek.

A gyűjtendő tárgyak :

könyvek, önálló füzetek és különlenyomatok, a melyeknek tárgya a mostani háború, ennek előzményei és okai, vagy a melyekben a mostani háborúra vonatkozás található. Hogy e füzetek vagy könyvek és különlenyomatok versben vagy prózában vannak-e írva, van-e valami tudományos vagy szépirodalmi értékük, azt a teljességre törekvő gyűjtés szempontjából nem kell figyelembe venni ;

önálló füzetekben megjelent egyházi és világi beszédek, előadások és felolvasások, a melyek a háborúval, előzményeivel és okaival foglalkoznak ;

önálló füzetekben, vagy csak egyes lapokban nyomtatott egyházi és világi, hivatalos és nem-hivatalos körlevelek, köriratok, felhívások, buzdítások, tanácsok, lázítások, utasítások, rendeletek, katonai buzdító és lelkesítő napiparancsok, rendszabályok stb. ;

önálló füzetekben, vagy egyes hírlapokban lenyomatott háborús vagy háborús vonatkozású énekek, dalok, nóták, versek és imádságok ;

a ponyvairadalom mindenféle terméke, a melynek tárgya a háborúból való vagy vele összefügg ;

háborús vagy a háborúval összefüggő statisztikai kimutatások ;

háborús naptárak ;

háborús térképek ;

szöveges és szövegtelen háborús hangjegyek ;

szöveges és szövegnélküli képes ábrázolások (képek, képecskék, képes levelezőlapok, *műkedvelők által a helyszínen készített fényképfelvételek stb.*) ;

egyesületek és társulatok, ipari és kereskedelmi vállalatok jelentései, ha bennük valamely vonatkozás van a háborúra ;

mindenféle hivatalos és nem-hivatalos, hatósági és magán plakát (falragasz), a melynek tartalma összefüggésben van a háborúval ;

színlapok, ha rajtuk a háborúval bármintó vonatkozásban levő előadás szerepel, vagy ha az előadást háborús jótékony célra hirdetik ;

a háborúban elesett hősről kiadott gyászjelentések :

mindenféle értékpapírok, értékjegyek, hitelpapírosok, hivatali és üzleti nyomtatványok, úrlapok, czúmkék, meghívók és sokszorosított fényképfelvételek, a melyek a háborúval bármiként összefüggésben vannak ;

legyezők, szalagok, kokárdák, zászlócskák, gyujtóskatulyák, kávéházi, vendéglői és czukrázdai papíros szalvéták, a melyeken háborús szöveg, térkép vagy kép van és

akárminő más itt fel nem sorolt tárgy, a melyen háborús felírás, vagy háborús ábrázolás található.

A magyar katonai kultúra legértékesebb anyagát fogják alkotni a gyűjteményben azonban *az írott emlékek, a melyek közé: a hadi naplók, a táborokból érkezett levelek és tábori levelezőlapok, harctéri jelentések, hadi foglyoknál talált följegyzések stb. tartoznak, melyeknek gyűjtésére— az enyészettől való megmentésük végett — különösen felhívjuk a magyar közönség becses figyelmét.*

Nagy hazafias és tudományos szolgálatot tesz az, ki a háborús források után kutató magyar történetírásnak bármintó, de főleg ritkább, nehezebben hozzáférhető, vagy értékesebb magyarországi vagy külföldi, magyar- vagy idegen nyelvű háborús nyomtatvánnyal vagy írott emlékekkel hozzájárul e gyűjtemény minél teljesebb tételéhez.

A gyűjtött nyomtatványokat és kéziratokat akár a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi könyvtárának*, vagy a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott *Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének* (Budapest, VIII. Ludoviczeum-utca 4. szám) kérjük beküldeni.

A naplókra és levelekre nézve megjegyezzük, hogy ezek zárt, lepecsételt és a fölbontás határidejének megjelölésével ellátott borítékban is beküldhetők; ezek nyilvánosságra hozatala tárgyában kifejezésre juttatott kívánalmak a fennálló szabályok értelmében föltétlenül tiszteletben tartatnak.

KATONAI TÉRKÉPEK KÉSZÍTÉSE II. JÓZSEF
CSÁSZÁR IDEJÉBEN,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA.

Bevezetés.

Az osztrák-magyar monarchia országai földrajzi tekintetben csak II. József, a monarchia katonai térképezése megalapítójának uralkodása alatt nyertek életet és alakot. A rendkívül hiányos ismeretek egészen az 1764-ik év elejéig sűrű fátyolt borítottak ezekre az országokra, a melyet azonban már Mária Terézia császárnő és királynő kezdett föllebbenteni. A pontos terepismertek szüksége a hadvezetéshez, már a hétéves háború folyamán nagyon éreztette a jó térképek hiányát. Polgár és katona egyaránt vágyódott annak a talajnak pontos és megbízható térképe után, mely szülőföldjét alkotta. Ennek folytán a figyelem mind nagyobb mértékben irányult erre az egyre fontosabbá váló kérdésre.

A monarchia nagy felvétele, melyet általánosan *József felvétele* néznek, de közelebről úgyszólván máig sem ismernek, a cseh korona országainak felmérésével kezdődött 1764—1767. A felmérés megfelelt céljának s ezért Mária Terézia elrendelte, hogy ez a munka Magyarországon is mennél hamarább elvégeztessék. Ennek szükségességét hangsúlyozta II. József kijelentése: Um Länder gut regieren zu können, man selbe zuerst genau kennen müsse. 22 éven belül, 1763—1785. elkészült a Habsburgok jogára alá tartozó királyságok és országok katonai fölmérése és fölvétele, még pedig az Északi-tenger partjaitól a Dunáig (Orsováig), a mihez később még Moldva és Oláhország egyes részei is csatla-koztak.

Természetes, hogy ez már nem lehetett egy ember műve,

mint régebben, hanem tervszerű szervezet mellett, a munkatársak egész karát kívánta meg.

A fölmérést és térképezést a cs. kir. főszállásmesterikar (Generalquartiermeisterstab), a mostani vezérkar vezetése alatt, a hadsereg tisztjei, valamint alkalmas *ezredbeli egyének* szorgalommal és kitartással, mintaszerű módon végezték el. Monumentális művet alkottak, melyet a világnak semmilyen állama nem mult fölül, mert sem Franciaország Cassini de Thury vezetése alatt 1750—1793. 1 : 86,400 mértékben készített nagy térképe, sem II. Frigyes porosz király kabinetterképe (gróf Schmettau Károly ezredes műve 270 sektióban 1 : 50,000 mértékben ; a Wesertől nyugatra elterülő porosz tartományokat ölelte föl) nagyság és mérték tekintetében nem áll *József felvétel*-ével egy fokon.

Természetes, hogy a fölmérés tekintetében ezek a fölvételek még koruk hiányosságaival bírnak. A tudomány akkori állása szerint még szó sem lehetett a monarchia egységes fölvételéről, mint azt később a II. Ferencz és I. Ferencz József uralkodása alatt eszközölt két fölvétel tünteti fel. A munka a kicsiről a nagyra haladt, a fordítottja helyett, általános trigonometriai hálózat létesítése nélkül. Ennek oka tisztán az az óhaj volt, hogy a nagy birodalom országainak és tartományainak térképe lehetőleg rövid időn belül készüljön el. A ki azonban szemügyre veszi ezeket a mesteri kivitelű nagy gondossággal megrajzolt és színezett fölvételi szelvényeket, melyeknek száma néhány ezerre rúg, annak tartózkodás nélkül őszinte csodálatát kell kifejeznie.

A mint már említettük, a katonai terepfölvétel a cs. kir. főszállásmesterikar munkakörébe tartozott és akkor tulajdonképen békebeli munkáját alkotta. Ez a tevékenység nemcsak a monarchia országaira terjedt ki mindenütt, hová a hadsereg győzedelmes fegyverei eljutottak és a hol hosszabb ideig időztek, hanem a főszállásmesterikar eredményesen munkálkodott azon is, hogy részletes fölvételek által az országról való ismereteit gyarapítsa. Így vetette meg a török háború (1788—1791) folyamán Oláhország és Moldva egy részének, valamint a chotini rája első pontos földrajzának alapját ; így gyarapította a velencei hercegségre vonatkozó földrajzi ismereteket a Zach vezérőrnagy vezetésével (1801—1805.) készült fölmérés ; így készítette el becses fölvételeit 1801—

1804. Heldensfeldi Mayer főszállásmester Nyugat-Galicziáról, a mai Orosz-Lengyelország egy részéről, mely a lengyel királyság 3. felosztása alkalmával, 1795-ben, Ausztriának jutott.

József felvétel-e a nyilvánosságtól elzárva, a titkos levéltárak, illetőleg az udvari haditanács levéltárának mélyén pihent. Betekintése az uralkodó engedélyéhez volt kötve. Csak kevés arra hivatottnak volt kellő fogalma ennek a műnek nagyságáról és jelentőségéről. A jelentős térképművek titkos megőrzése minden államban egyformán megvolt; oka a kor felfogásában rejlett, mely megakadályozni igyekezett azt, hogy az ellenség azokból valamely előnyt szerezzen. Ma *József-felvétel*-ének 5400 pompásan rajzolt szelvénye a cs. és kir. hadilevéltár kincsét képezi. Titkos természetükből régóta kivetkőztetve, használatra hozzáférhetővé váltak. Nagy gondot fordítottak a szelvények leírásaira. Céljük az volt, hogy a terep azon katonai nevezetességeit, melyek a térképen nem juthattak kifejezésre, megörögzítsék, körülírják. Hatalmas könyvekbe egyesítve, a térképek történeti értékét gyarapítják és emelik.

A fölvétel.

II. József uralkodásának korszakában, a 18. század második felében, a Habsburgok országában a katonai fölvétel, a cél szerint, a fölmérésnek és térképezésnek három egymástól teljesen eltérő módját különbözteti meg.

1. *A katonai országos fölvétel*, egész országok és tartományok fölvétele, a helyzet minden katonailag érdekes részletével. Ez a felvétel vagy à la vue, szemmérték szerint történt, ha meg volt a kellő mennyiségű és jó alapanyag, vagy pedig háromszögelés és mérőasztal segítségével. A bécsi hüvelyk = 400 öl volt a használatos mérték. A monarchia valamennyi országának katonai fölvétele 1763—1785-ben ebben a mértékben készült.

2. *A gazdasági fölvétel* célja a telkek, mint pl. termőföldek, rétek, erdők stb.-ek terjedelmének föltüntetése volt, vagy általában, vagy a tulajdonos minden egyes birtokának elkülönítésével. Az előbbi mód szerint készült terveket *gazdasági részletes*-, az utóbbiakat *individuális terveknek* nevezték. Mértékük 1 bécsi hüvelyk = 50 bécsi öl = 1 : 3000 és 1 bécsi hüvelyk = 100 bécsi öl = 1 : 7200.

3. *A telekfölmérés.* II. József elrendelte, hogy az összes örökös tartományok telkei, egy javított adózási kulcs bevezetése céljából, pontosan felmeréssenek. A cél, melyet szem előtt tartott, a termőtalaj följegyzése és fölmérése, valamint a talaj termékenysége szerint a termésből folyó jövedelmek földerítése volt, a helyes és méltányos adóelosztás és telekdíjszabás céljából, miután — mint írja — csakis a talaj és termőföld tekinthető az egyetlen állandó ősforrásnak, melyet a természet az ember föntartására rendelt.

Ezt a fölvételt tisztek utasításai mellett a hatóságoknak, községeknek, hivatalnokoknak, irnokoknak és ügyes községi elöljáróknak kellett volna elvégezniök, még pedig 1 : 3000 mértékben. Általános földművelési fölmérésnek is nevezték.

A török háború (1788—1791.) kitörése félbeszakította a telekfölmérési és beismerési munkálatokat. Nyugodtabb időkre halasztva, az uralkodó halála után teljesen megszűntek.

Ha szem előtt tartjuk, hogy mily csekélyek voltak még ez időben a földrajzi ismeretek és mily elégtelenek a segédeszközök ezeknek az országoknak részletes katonai fölvételéhez és fölméréséhez, úgy az itt végzett munka nagyságát könnyen föl tudjuk fogni.

A talaj okozta nagy nehézségekhez gyakran járult hozzá a bizalmatlan, adótól tartó lakosság passzív ellenállása. A feltűnést kerülve kellett a kérdezősködést végezni és az adatokat beszerezni, mert a tulajdon országok kormányzóságai és hatóságai, saját jogaikba való beavatkozástól tartva, sem viseltettek mindig jóakaratólag a munkálatok irányában.

A fölvételi szelvények.

Minden szelvényről egy lap eredeti rajz és egy lap másolat létezik 64×42 cm nagyságban. A mérték $1'' = 400^\circ = 1000^x$, vagy pedig arányban 1 : 28,800; vagyis a mi a papíron 1 hüvelyk, az a természetben 28,800 hüvelyk, vagy 400° . Minden szelvény felső részén az átnézetes lapból vett őv és oszlop megjelölését, továbbá a felvétel évét és a fölvevő nevét látjuk. A másolati lap jobboldali szegélyén a szelvényben előforduló helységek névsorát

olvassuk. A pompásan színezett rajz igen szemléltető képét nyújtja az akkor fölmért területnek. A terep, melyet hollótollal rajzolt emelkedési- és keresztvonalak ábrázolnak, plasztikával bír és jól tünteti föl a hegységek csapásirányát. Az emelkedési- és keresztvonalak helyébe később az árnyalás lépett. A szituáció, a városok és falvak összes épületeinek, a téglalakotmányok színezésére karmint használtak. Gummiguttival száraz árkok színét adták meg, kevés tus hozzákeverésével pedig szép világosbarna színt nyertek az utak számára. Vegyi kéket használtak a tengerekhez és tavakhoz, kék tintát a patakokhoz és folyókhoz, rézrozsdát pedig a rétekhez. Az erdők ábrázolására fekete fajelek, a topographiai részletekéhez pedig különböző jelzések szolgáltak.

Csoportbeosztás.

A monarchia 1764-ben, abban az időpontban, melyben a nagy katonai fölvétel megkezdődött, az országok négy csoportjából állott, melyek egyes részeiben vagy államjogilag tartoztak egybe, vagy pedig adminisztratív tekintetektől csupán közigazgatási területeket képeztek és csak uralkodójuk, valamint a külügy, hadügy és pénzügy vezetését intéző hatóságuk volt közös. Így: az osztrák örökös tartományok, a cseh korona országai és 1776 után Galiczia és Lodóméria királysága Bukovinával; a magyar szent korona országai; az osztrák Németalföld (a mai Belgium); Ausztria birtokai Olaszországban.

I.

A magyar szent korona országainak térképei.

A magyar szent korona országai közé II. József idejében a következők tartoztak:

- A) a magyar királyság (a temesvári bánssággal, mely közigazgatásilag különálló volt);
- B) a horvát és szlavon királyság;
- C) az erdélyi fejedelemség és
- D) a határőrvidék, még pedig

1. a károlyvárosi vagy horvát határőrvidék, 4 határgyalogezreddel ;
2. a varasdi, vagy régebben felsőszlavoniai határőrvidék, két határgyalogezreddel ;
3. a bánsági határőrvidék a két bánsági határgyalogezreddel, a bának alárendelve ;
4. a szlapon határőrvidék három határgyalogezreddel és a csajkászászlóaljjal ;
5. a bánati határőrvidék két határgyalogezreddel és
6. az erdélyi határőrvidék négy határgyalog- és egy huszár- ezreddel.

Magyarország és társországai országos fölvételéhez hiányzott az alapul szolgáló megfelelő térképanyag, mint a milyen a cseh korona országainál Müller János Keresztély mérnökszázados térképei voltak. E szerint itt más eljárást kellett követni. Magyarországon a mérőasztalháromszögelést alkalmazták. Az egész országot nagy triangulumokra osztották, az akkor használatos eszközök segítségével (nagy quadrans, az astrolabium, vagy nagy félkörző és végül a mérőasztal). A detailleurök ezekbe a háromszögekbe rajzolták bele a szituációt, vagyis a terepet és mindent, a mi katonai fontossággal bírt, a mennyire az 1 : 28,800 mérték befogadta. Sok munkát okozott az orientális-perpendikuláris- és meridionális- vagy délkör megállapítása. Ezekbe az érdekes részletekbe itt közelebbről nem bocsátkozhatunk ; egyes országok későbbi feldolgozására hagyjuk őket.

Erdélyt geometriailag és részben, mint a szászsebesi széket gazdaságilag, a temesvári bánágot és a horvát-szlavon határőrvidéket gazdaságilag vették fel és így alkották meg a katonai térképet 1 : 28,800 mértékben.

A legnevezetesebb kartographiai mű, mely Magyarországról készült *Lazius Farkas* térképe volt 1556-ból és *Müller János Keresztély* császári mérnökszázados térképe 1709-ből (1 : 550,000) ; utóbbi volt az ország legjobb térképe.

A visszanyert temesvári bánágot savoyai Jenő herceg parancsára 1723—1725. *Haring* mérnökőrnagy vezetése mellett mérnöktisztek vették és mérték föl 1 : 255,000 arányban. Az akkori

politikai beosztás tanulmányozása szempontjából ez a térkép nagy beccsel bír; magába foglalja az öt bekebelezett kerületet is, mely a szerb királysághoz tartozott. Erdélyről a Visconte-féle kéziratú haditérkép volt meg 1699-ből: *Mappa della Transilvania e provincie consique* 1699. Morande Visconte-tól 1:500,000 mértékben. Említésreméltó még *Weiss János Konrád* alezredes és mérnök jelentős műve Erdélyről (1735-ből 1:180,000) 12 lapon, végül *Müller Ignác* cs. kir. őrnagy műve, az ú. n. *Lacy-térkép* (1769, 1:360,000), a mely a legújabb, de egyszersmind kisebb becsű kartographiai készítmény. Az ország határait ebben az időben számos részlettérkép, többnyire eredeti rajzolt dolgozat tárgyalja behatóan; említésreméltó Erdély Oláhországgal alkotott határának térképe *Luchsensteini Lutsch István* századostól 1753—1754, valamint a maga nemében bizonyára páratlan mű, az: *Imperium Caesaria et Ottomanici Confina* határelválasztása a karloviçi békéből (1699.) 39 rajzolt szelvényben 1:37,500 arányban.

Magyarország térképezése 1766-ban kezdődött meg a Lengyelországgal határos Máramaros vármegye fölvetelével. A felsőmagyarországi határterületek következtek ezután sorra és pedig Lubló a 13 szepességi várossal és Szepes vármegye határos részeivel, Árva vármegyétől Sáros vármegyéig, a sandeczi kerület, vagy Újszepesség a határos vármegyékkel. A munkálatok a fenyegető háborús veszély miatt, az északmagyarországi határon kezdődtek meg és 1772-ig tartottak; ekkor egyelőre abba maradtak és csak 10 év múlva, 1782-ben kezdődtek meg újra. 1785-ben egész Magyarország térképezését befejezték. Időközben Erdély, a temesvári bánóság, Horvátország, Szlavónia és a határőrvidék fölmérését és térképezését is befejezték, úgy, hogy 19 éven belül a magyar szent korona országai katonailag és részben gazdaságilag is föl voltak véve. A következő időrendi átnézet rövid magyarázatot nyújt az országok sorrendjéről, a munka tartamáról, a mértékről és a térképlapok számáról, egyben pedig megadja a tisztek nevét is, kiknek vezetése mellett a fölvételeket végrehajtották.

A) *A magyar királyság.*

- Máramaros vármegye 1766—1768. Sterling őrnagy, később gróf Carracioli Conte de Ghelin őrnagy, Hoffmann főhadnagy és Paulelli hadnagy.
1 : 28,800. 63 felv. szelvény.
- Lubló uradalma, a 13 szeptességi várossal, melyek 1417 óta Lengyelország zálogában voltak és 1772-ben ismét Magyarországnak jutottak. 1769. Dürrenbergi Seeger alezredes. Kettős katonai mértékben :
1 : 14,400. 78 felv. szelvény.
- Felsőmagyarország. Vármegyék : Árva, Liptó, Sáros, Zemplén, Ung, Szepes, Bereg. 1769—1772. Motzel alezredes és Steinbacher őrnagy. 1 : 28,800. 94 felv. szelvény és 4 kötet leírás.
- Vármegyék : Trencsén, Turóc és Árva. 1770—1772. Motzel alezredes. 10 felv. szelvény.
- A sandeczi kerület, vagy Ujszepesség Galicziában és a határos vármegyék : Árva, Szepes, Liptó és Sáros. 1771. Dürrenbergi Seeger alezredes. 1 : 28,800. 28 felv. szelvény.
- Felsőmagyarország, Motzel alezredes munkájához csatlakozólag ; a Losoncz, Érsekújvár, Zólyom, Zsolna, Trencsén, Nagyszombat, Balassagyarmat közé eső terület. 1782—1784. Neu ezredes. 1 : 28,800. 118 felv. szelvény.

A felsőmagyarországi határterületek 1769—1772-iki felvételi szelvényeinek felhasználása, javítása és kiegészítése, a még föl nem mért országrészek fölvetelének folytatása és befejezése által az egész magyar királyság fölvetelét (a temesvári bánóság kivételével), Neu ezredes vezetése mellett 1782—1785. befejezték. (1 : 28,800 1103 felv. szelvény, másolattal és 7 kötet leírással). Hogy egy ilyen fölvételi szelvény körülbelül mit tartalmaz, röviden leírjuk Budapest szelvénylapját (XIV. oszl. XX. szelv.), melyet *Abaffy*,

a Kinsky-gyalogezred főhadnagya 1783-ban mért föl és térképezett.

A Duna jobbpartján látni Buda szab. kir. városát a várral, a külvárosokat, a Vizivárost, a Halászárost, a Gellérthegyet, tövében a Ráczvárossal, az Országutat és Ujlakot a Margitszigettel szemben, a Kálvária-, Rókus-, Ferencz-, Nagy- és Kis-József-hegy lábánál. Az Országúthoz csatlakozik Ó-Buda városa, egy régi római fürdő maradványaival, a régi Aquincummal. Fásor vezet Kis-Czellre, a szőlőkertekkel borított Mátyáshegyre. Az északra vezető főút mentén fekszik egy téglagyár, odébb egy vendéglő a kerekes-malommal és Ó-Budától nem messze egy kékfestő-gyár. A vidék képét nyugatról a szőlőkkel beültetett Nagy- és Kis-Sváb-hegy szegélyezi. A Duna balpartjának síkságán a falakkal övezett Pest, Pestino sz. kir. városa tűnik föl, melyet a Halászárossal, Buda külvárosával egy hajóhíd köt össze. A város falain kívül fekszenek kertjeikkel a külvárosok. A meddig a szem csak ellát a Rákos-síkság, hol az országgyűléseket tartották, terül el, a Rákospatakkal és a csapatok táboraival. A térképet keleten Palota és Csömör községek zárják be. Mindössze az Ördögmalom, a Paskalmalom, a Határ- és Rákos-csárda különálló épületei láthatók a számos út által keresztülszelt és kis szőlőtelkekkel borított tágas síkságon.

Pest, Buda és környéke akkori arculatának tanulmányozásához, ennek a fölvételi szelvénynek becses kiegészítésére szolgál az a nagyszámú város- és környéki terv, mely a cs. és kir. hadilevéltárban országok szerint névsorban van elhelyezve. Budapestről 55, részben igen becses, többnyire szabad kézzel rajzolt eredeti tervet találunk 1680—1909-ig kronologikus sorrendben. II. József idejéből ered: Budavár terve 1 : 4300, 1 rajzolt lap, kb. 1760-ból. Buda, Pest és környékük terve 1 : 16,000, 1 rajzolt lap 1778-ból. Budavár helyzeti terve stb. de Traux mérnökhadnagytól, 1 : 1700, 1 rajzolt lap.

Így sorakozik egyik terv a másik mellé, becses anyagot szolgáltatva a város fejlődésének tanulmányozásához, egészen a legújabb időkig.

A főntebb említett anyag alapján *Neu ezredes* 1782—1784. elkészítette a királyság újonnan létesített 10 kerületének térképeit

1 : 192,000 mértékben s ezekhez a kerületi térképekhez, a talált hibák szemléltetése czéljából, hozzacsatolta a háromszögelési pontok térképeit is. A kerületek, a bennük foglalt megyék megnevezésével (németül), betűrendben következnek.

Kerületi térképek.

Pécs	vármegyék :	Baranya, Tolna, Szerém, Sümeg és Verőcze.
Nagyvárad	«	Arad, Bihar, Békés, Csanád, Csongrád, Krassó, Szabolcs és Zaránd.
Kassa	«	Abauj, Sáros, Torna, Zemplén, Szepes.
Beszterczebánya	«	Árva, Gömör, Hont, (Nagy- és Kis), Liptó, Zólyom és Turócz.
Nyitra	«	Bars, Nyitra, Pozsony és Trenacsén.
Munkács	«	Bereg, Máramaros, Ung, Ugocsa és Szatmár.
Pest	«	Borsod, Heves, Nógrád, Pest, Pilis, Solt, Fejér.
Győr	«	Vas, Komárom, Sopron, Győr, Veszprém, Moson.
Zágrábi kerület		a Horvát királyságban.
Temesvári kerület		a magyar királyságban.

A temesvári bánát.

1769—1772.

A temesvári bánát fölvétele a gazdasági fölvételnek (1 : 7200), az egyszerű katonai mértékre (1 : 28,000) való redukálása révén *Elmpt ezredes* vezetése alatt készült, 208 felv. szelvényben. A katonai leírást Elmpt ezredes készítette 1774-ben. A Bánát 11 járásra oszlott. 1777-ben politikailag 4 járásra osztották. Magyarországba történt bekebelezése alkalmával, 1779-ben, 3 vármegyére osztot-

ták be és pedig Temes, Torontál és Krassó vármegyére. Temes vármegye átnézetes térképét, a fölvétel alapján, *Neu ezredes* készítette el 1 : 192,000 mértékben 8 lapon, a háromszögelési pontok térképével a fölfedezett hibákról.

B) *A horvát és szlapon királyság.*

Adminisztratív tekintetben a polgári közigazgatás alatt álló provinciákra és a katonai határterületekre, *militare* (a régi határőrvidék), oszlott fel.

a) *A horvát királyság.*

A provinciák Severin, Zágráb, Varaşd és Kőrös vármegyéből állott. A fölvételt *Jeney alezredes* vezette (1 : 28,800); 71 felv. szelvény és 1 kötet leírás (1783—1784). Ez a fölvétel fél katonai mértékben is megvan (1 : 57,600) 19 lapon.

b) *A szlapon királyság.*

A provinciák Požega, Verőcze és Szerém vármegyéből állott. A fölvételt *Jeney alezredes* vezette (1 : 28,800); 66 fölv. szelvény és 1 kötet leírás (1781—1782).

C) *Az erdélyi fejedelemség.*

Kriegs Charte des Gross Fürstentumes Siebenbürgen. A fölvételt *Tomioiti de Fabris Conte di Cassano* vezette. 280 fölv. szelvény, másolattal és 4 kötet leírással (1769—1773).

Erdélynek Moldvával és Oláhországgal alkotott határait (General Carte deren Lisieres von der Moldau und Walachei) a főszállásmesterikar vezetése alatt vették föl 1 : 28,800 arányban; 103 fölv. szelvény és 1 kötet leírás (1773.). Csak a határokat tartalmazza.

A szászsebesi szék Erdélyben. Geometriai fölvétel 1 : 7200 mértékben, 32 rajzolt lapon (1769).

D) *A katonai határőrvidék a következő határookra oszlott:*

1. a horvát-szlapon határ,
2. a bánáti határ (a temesvári bánátban),
3. az erdélyi határ.

1. A horvát-szlavon határ.

a) *A horvát határ,*

a károlyvárosi és varasdi tábornokságból és a bánsági határból állott.

A károlyvárosi tábornokság *Jeney őrnagy* vezetésével végrehajtott eredeti fölvételét Károlyvárosban dolgozták ki. 64 fölv. szelvény, 15 kiegészítéssel, 1 : 28,800 arányban és 1 kötet leírással (1775—1776). Ehhez a fölvételhez csatlakozik 11 lap, mely az 1791-iki határmegállapítás alkalmával megszerzett Una-menti kerületről *Bozich őrnagy* vezetése mellett 1791—1794-ben készült (1 : 28,800).

A károlyvárosi tábornokság a következő határezredkerületekből, illetőleg határezrededből állott :

Likai I. sz. határezred. Törzsállomása Gospić. 12 század.

Otočaci II. sz. határezred. Törzsállomása Otočac. 12 század.

Ogulini III. sz. határezred. Törzsállomása Ogulin. 12 század.

Slunji IV. sz. határezred. Törzsállomása Slunj. 12 század, a žumberaki (Sichelburg) kerülettel.

Az egyes határezredek gazdasági fölvételét 1 : 7200 mértékben 1775-ben rendelték el s azt úgy látszik végre is hajtották ; azonban a fölvételi dolgozatok a hadilevéltárban nincsenek meg. A varasdi tábornokság. (Militär Mappa des Warasdiner Generalats.) A *Jeney alezredes* vezetésével készült fölvételt Eszéken dolgozták ki. 26 fölv. szelvény és 1 kötet leírás (1 : 28,800. 1781—1782).

II. József használatára ezen geometriai fölvétel segítségével készült katonai mappából a nagy vezérkar és több ezredbeli egyén 1782-ben Eszéken egy 1 : 57,600 mértékű térképet állított elő 12 lapon.

A varasdi tábornokságot *Jeeger*, a varasd—kőrösi határezred főhadnagya még 1767-ben vette föl és térképezte 1 : 86,400 mértékben, 4 színezett lapon. Ez a térkép az ezred- és századhatárokat is feltünteti.

A varasdi tábornokság térképét, a vezérkar eszközölte fölvétel alapján, *Jeney alezredes* vezetése mellett *Jeeger százados* rajzolta meg 1782-ben 4 lapon.

A varasdi tábornokság a következő 2 határezredből állott :

Varasd—kőrösi V. sz. határezred. Törzsállomása Belovár. 12 század.

Varasd—gjurjevaci VI. sz. határezred. Törzsállomása Belovár. 12 század.

A bánsági határ. (Militär Charte der Banal Gränitz samt denen inclavierten privat Herrschaften.) *Brady őrnagy* igazgatása alatt a nagyvezérkar vette föl. 25 fől. szelvény és (1 : 28,800) 2 kötet leírás (1774—1775).

1780-ban a bánsági határt Jeney alezredes igazgatása alatt rektifikálták, újból dolgozták és vették fel 19 fől. szelvényben (1 : 28,800) 1 kötet leírással. A bánsági határnak 1 : 115,200 mértékre redukált térképe a 2 határezred elkülönítését is föltünteti.

A bánsági határ a bánnak alárendelt következő 2 bánsági határezredből állott :

1. X. sz. bánsági határezred. Törzsállomása Petrinja. 12 század.

2. XI. sz. bánsági határezred. Törzsállomása Glina. 12 század.

A varasdi tábornokság és a bánsági határ gazdasági fölvételének 1782—1783 folyamán Jeney ezredes vezetése alatt 1 : 7200 mértékben készült dolgozatait, a telekkimutatósi táblázattal együtt 1784 májusában a zágrábi főparanesnokságnak engedték át. A cs. és kir. hadilevéltár anyagában ez a dolgozat nem fordul elő.

b) *A szlavyon királyság.*

A szlavyoniai katonai térképen kívül, mely egyszerű katonai mértékben, 1 : 28,800 készült, a szlavyoniai határnak nevezett egész területet, vagyis mindhárom határezrednek és a csajkás-zászlóaljnak körletét foglalja magában ; a gazdasági fölvétele (1 : 7200) is megvan. «Militär Mappo des Sclavonischen Generalats und des Tschaikistenbataillons» úgy vázlatban, mint tisztázatban, katonai leírással. Fölvétett *Jeney alezredes* vezetése alatt. 51 fől. szelvény, 1 : 28,800 mértékben, 1 kötet leírással (1770—1782).

Az uralkodó részére, felsőbb rendeletre, még egy fél katonai mértékre 1 : 57,600 redukált térkép is készült.

A szlavyoniai határezredek gazdasági fölvétele.

Bródi VII. sz. határezred. (16 300 szelvény és 16 füzet. század. Bród és Vinkovce katonai Törzsállomása Vinkovce. község 1 : 3600 mértékben.)

Gradiškai VIII. sz. határezred. (16 300 szelvény és 8 füzet.
század. Ó-Gradiška katonai község Törzsállomása Uj-Gradiška.
1 : 3600 mértékben.)

Pétervárad IX. sz. határezred (16 424 szelvény és 8 füzet.
század. Zimony, Karlovic, Péter- Törzsállomása Mitrovica.
várad, Mitrovica és Bukovica ka- 106 szelvény, 3 füzet.
tonai község 1 : 3600), a karlovici Törzsállomása Titel.
és pétervárad községterülettel.
Csajkászászlóalj 4 század.

Mindezeket a gazdasági felvételeket 1780-tól 1782-ig a határ-
ezredek tisztjei készítették 1 : 7200 mértékben és látták el leírás-
sal (telekkimutató). A 3 határezred és a csajkászászlóalj, mely
utóbbinak kerülete Magyarországon terült el, fölvétele összesen
1130 szelvénylapból és 55 füzet leírásból (telekkimutató) áll.

2. A bánáti határ.

A temesvári bánátban állomásozott a 2 bánáti, XII. és XIII. sz.
határezred, miután a militaret már 1753-ban elkülönítették a poli-
ticotól és cameralitól.

A bánáti ezredek szervezetében 1775-ben változás állott be,
amennyiben a német-bánáti települési ezred a «németbánáti
határezred» elnevezést nyerte, míg az illyr-bánáti ezred az oláh-
zászlóaljjal egyesítve, az «oláh-illyr határezred» nevet kapta, egy-
ben pedig a területek cseréje is megtörtént.

a) Németbánáti XII. sz. határgyalogezred.

Plan des ansiedlenden Banater Deutschen Grensregiments.
Fölvette *Pauli János Márton*, a gradiškai ezred hadnagya, 1723-ban,
1 : 28,800, 12 fölv. szelvény.

A németbánáti határezred térképének fölvételét *Wegler*, a
főszállásmesterikar alezredese vezette. 1 : 28,800, 33 fölv. szelvény,
1780—1784. Törzsállomás Pancsova.

b) Oláh-illyr XIII. sz. határezred. (Zupanjai határ.)

A fölvételt *Wegler*, a főszállásmesterikar alezredese vezette,
1 : 25,200, 46 fölv. szelvény, 1778. 16 század. Törzsállomás Karán-
sebes.

A gazdasági fölvétel dolgozatai, 1 : 7200 mértékben nincsenek meg a cs. és kir. hadilevéltárban, ellenben megvannak egyes határfalvak 1 : 14,400 mértékben készült fölvételei 1772-ből és 1774-ből.

3. Az erdélyi határ.

4 határezred körletéből állott :

1. Székely XIV. sz. határezred. Törzsállomása Csikszereda.
2. Székely XV. sz. határezred. Törzsállomása Kézdivásárhely.
1. Oláh XVI. sz. határezred. Törzsállomása Orláth.
2. Oláh XVII. sz. határezred. Törzsállomása Naszód.

A székely huszárok az egész ország katonaságában széjjel voltak osztva, javarészt az 1. és 2. székely határezredben.

Az erdélyi határ mindezen 4 határezredéről a cs. és kir. hadilevéltárban nincsen 1 : 7200 mértékű gazdasági fölvétel.

II.

A Magyarországgal szomszédos területek térképei.

A cs. k. főszállásmesterikar azonban nemcsak a Habsburgok jogara alá tartozó monarchiaról készített remek műveket, hanem azokról az idegen országokról is, a hová a hadsereg eljutott győzelmes zászlóival és a hol hosszabb ideig tartózkodva, áldásos működést fejtett ki. Így a dunamenti fejedelemségekben, a Moldvában, Oláhországban, Szerbiában, továbbá délnyugat Németországban, mindenütt megtaláljuk a földismeret megbecsülhetetlen műveit.

Kitűnő tevékenységének tündöklő bizonyága Moldvának és Oláhországnak fölvétele, a mit a törökök ellen viselt 1788—1791-iki háborúban hajtottak végre. A császári és a török hadsereg között kötött fegyverszünet alatt, Giurgevóban 1790 szeptember 23-án jött létre az egyezség, a mikor Oláhország legnagyobb és a Moldova egy részét a Coburg vezette császári hadak megszállva tartották, hogy a cs. k. főszállásmesterikar ezeket a területeket fölvegye.

Az *oláh fejedelemséget*, még pedig a Kis- vagy Osztrák- és a Nagy-Oláhországot a brailai kerületig, a mely utóbbit még a törökök tartottak megszállva, tehát területére tiszteket küldeni nem

lehetett, kilencz hónap alatt, 1790 szeptember havától 1791 május végéig vették föl *Specht ezredes* vezetése alatt. A 108 lapon 394 szelvényből álló térkép *à la vue* felvétel fél katonai, 1: 57,600 mértékben.

A cs. és kir. hadilevéltárban őrzött eredeti példánynak felirata a következő:

«Militärische Carte der kleinen oder österreichischen und grossen Walachei, welche beide zusammen aus 394 Sektionen bestehet und während dem Waffenstillstand zwischen der k. k. und der türkischen Armee von Monat September 1790 bis Ende May 1791 durch den Generalquartiermeisterstab unter der Direction des Obristen *Specht* geometrisch aufgenommen und in das reine ausgezeichnet worden. Diese Carte ist in den halben Masstab der Wiener Zoll zu 2000 Schritt in 108 Blättern zusemmengesetzt. Nota. Die Raya von Braila erscheinet von derowegen in dieser Carte nicht, weil selbe von den Türken besetzt und vermoeg Waffenstillstandes keine Offiziers hineingeschicket werden konnten. 1 : 57,600.108 gez. Blätter u. 3 Bände Schrift (a Coburg herczeg vezette cs. k. hadseregnek a Moldvában és Oláhországban 1789 és 1790-ben végrehajtott katonai hadműveleteit foglalja magában) 1789».

A kilencz hónapon belül, a tisztek által télen át nagy nehézségek között készített térkép az első részletes térkép erről az országról. Nagy csokros háromszögelési hálózatban vázlatosan készült katona-gazdasági fölvétel, a melynél a kéznél levő anyagot is felhasználták.

Az akkori idők szellemének megfelelőleg ebből a térképből sem hoztak nyilvánosságra semmit 1812-ig, a mikor a cs. k. főszállás-mesterikar Nagy- és Kis-Oláhországról 1 : 576,000 arányban (4 lap) helyszínrajzi térképet adott ki, a melynek alapjául mindenestre ez a nagy felvétel is szolgált. A kivitel módja ugyanolyan, mint a főszállás-mesterikar többi katonai felvételeinél. Különös jellel látták el azokat a községeket, a melyek a háború következtében elpusztultak, vagy elhagyattak, a mi az ország történelmére nézve bír fontossággal; a császári csapatok berajzolásával és azoknak a helyeknek megjelölésével pedig, a hol hadi események zajlottak le az 1789/1790-iki hadjáratban, hadtörténelmi értékűvé teszi e

2000 lépés.

RÉSZLET A MAGYARORSZÁGRÓL 1782-1785-IG KÉSZÜLT JÓZSEF-FELVÉTELÉBŐL. 1 : 28.800.
(Coll. XIV. sectio XX. Pest-vármegye egy része.)

művet. A községek neveit, ezek távolságát egymástól, a szilárd épületek helyzetét és leírását, az erdők jellemzését stb. három hatalmas kötet foglalja magában, vagyis az ország minden olyan körülményét megtudjuk, a minek ismerete fontos és a mi a térképen feltüntethető nem volt. Hozzá tartozik az a napló, a mely a katonai eseményeket foglalja össze. Később kisebbitették a térképet 1 : 115,200 (42 rajzolt lap) és 1 : 230,000 (12 rajzolt lap) mértékben.

1856/57-ben, a mikor a cs. k. csapatok megszállották Oláhországot, az oláh kormány kívánságára a főszállásmeisterkar ismét felvette az országot 1 : 57,600 mértékben. Ezt az újkori alapokra fektetett térképet a cs. és kir. földrajzi intézet őrzi (142 drb eredeti rajzlap).

A *moldvai fejedelemség* első hivatalos felvétele ugyancsak 1790-ből való ; de csak azokat a területeket öleli fel (Suczava, Neamtu, Roman, Bacan és Putna kerülete), a melyeket 1788 óta a cs. k. hadsereg megszállva tartott. A Szerethtől keletre elterülő Tecuci, Tutova, Vasluiu, Botosani, Dorohoi, Herta stb. kerületeket az orosz hadsereg tartotta megszállva.

A munkálatokat *Otzellowitzi Hóra* német-bánáti határezredbeli százados vezette ; az 1 : 28,800 mértékű 107 szelvényt polgári mérnökök készítették, a melyek az ország akkori viszonyaira nézve roppant sok adatot tartalmaznak, noha az ábrázolás szépsége és a terepalakzatok kifejezése mögötte marad az oláhországi felvételnek. A helységeket csupán vörös számokkal jelölték meg, míg azok nevét csakis a mellékelt betűrendes kimutatásból tudhatjuk meg. Különös értéket kölcsönöznek a munkának a szelvények leírásai, a melyek azokat a tudnivalókat ölelik fel, a melyeket rajzban kifejezni nem lehetett.

Bár II. Katalin czárnak 1769—1770-ben a törökök ellen viselt háborújában az orosz főszállásmeisterkar *Bawr* altábornagy és főszállásmeister vezetése alatt 6 lapon 1 : 290,000 mértékben (*Carte de la Moldavie*) rézmetszetben 1772-ben a nyilvánosság számára is elkészítette Moldva térképét, a Moldva nyugati részének 1790-iki felvétele, akár a mérték nagyságát, akár pedig a térkép tartalmát vesszük tekintetbe, alapul szolgált a továbbiakban és megbecsülhetetlen topografiai okmány marad.

A mű czíme a következő :

«Brouillon oder Original-Aufnahme der fünf Moldauischen Districten, nämlich des Sutschawaer, Roman, Niamtz, Bakeu und Puttnaer Bezirkes, welche im Jahre 1788 von der kaiserlich königlichen Armee, occupirt und im Jahre 1790 unter der Direction des Teutsch-Banatischen-Gränitz-Regiments Hauptmanns *Hora von Oztellowitz* durch Civil-Ingenieurs aufgenommen worden. 1 : 28.800,107 gez. Blätter mit alphabetischem Verzeichnis der Ortschaften und 2 Bände Beschreibung. 1790.»

Erdélynek a Moldva és Oláhország felé eső határát *Jeney* főszállásmesterkari alezredes vezetése alatt 1769—1773-ban vették fel 1 : 28,800 mértékben. 1773 augusztus és szeptember havában *Elmpt* báró ezredes hat tiszttel 1 : 25,000 mértékben vette fel a Duna és az erdélyi határ közé eső és az orsovai és a karánsebesi kerülettel határos, de még a törökök birtokában levő Oláhországot. Művük 13 lapból álló kéziratot anyag.

Szerbia.

Nándorfehérvárnak 1789-iki bevétele után a főszállásmesterkarnak alkalmá kínálkozott arra, hogy Szerbiának velünk határos területeit is felvegye. Az «Aufnahms-*Carte von Serbien*» című mű 25 drb 1 : 28,800 mértékű térképből áll. További czíme : Von Šabac längs des Saustromes, der Donau bis Rahm (Ram), längs der Morawa bis Csupria (Čuprija) nach Hassan Bassa Palanka (Palanka), Orachatz (Orarac), Ivanca (Vela Ivanc) Stoinik, Gubereuze (Guberevci) Borak, Valjevo, Kutistschicza (Kotesica) Jelenca (Jelenča) bis Šabac. Im Jahre 1789 nach der Einnahme von Belgrad vom Generalquartiermeisterstabe aufgenommen. 1 : 28,000,25 gez. Blätter. 1789.

II. Józsefnek 1790 február 20-án bekövetkezett halála után, utóda II. Lipót császár és III. Szelim szultán között 1791 augusztus 4-én kötött szisztovói béke alapján Ausztria visszaadta hódítását és csupán Ó-Orsovát, valamint az Una mellékén néhány határkerületet tartott meg magának.

Az Una melléki részek. Ezeket az újonnan szerzett részeket 1791—1794-ben *Bozich* főszállásmesterkari őrnagy vezetése alatt vették fel 1 : 28,800 katonai mértékben, a melyet a károlyvárosi tábornoksághoz csatoltak. A térkép czíme a következő : *Aufnahmskarte des Carlstädter Generalats aufgenommen und bearbeitet*

unter der Direktion des *Major Jeney* in den Jahren 1775—1776, nebst den zufolge des Sistower Friedens im Jahre 1791 acquirierten Distrikts an der Una, welcher in den Jahren 1791—1794 unter der Direktion des *Majors Boxich* aufgenommen wurde. 1 : 28.800,90 gez. Blätter mit 1 Skelett und 1 Band. 1775—1776. 1791—1794.

Az újonnan szerzett, vagy csetini kerületnek is nevezett területnek 1 : 7,200 mértékben készített gazdasági felvétele is *Boxich őrnagy* érdeme volt, a kinek vezetése alatt erről a terepről három nagy mű készült. Az egyik 1792-ből származik. Tizenhárom szelvénylapon a szisztovói béke következtében a csetini kerületet ábrázolja, a melyet Horvátországgal, illetőleg a szluini határezred területével egyesítettek. A második Horvátország délkeleti részének 1794—95-iki gazdasági felvétele, a mely magában foglalja az Una és az Unac melléki elválasztó terepet (Demarkationsterrain) is. Ezt az udvari haditanács rendeletére *Heinbucher* főhadnagy, *Portner* báró, *Lovrenich*, *Cerrini* báró és *Cervus* alhadnagyok, valamint *Kossanovich* zászlós vették fel 1 : 7,200 mértékben 140 szelvénylapon. Végül az utolsó az, a melyet 1794—95-ben 45 szelvénylapon vett fel *Boxich* őrnagy azzal a különbséggel, hogy az újonnan szerzett területet az otocsáni határezred kerületébe kebelezték be.

A fentiekben azt hiszem mindent elmondottam, a mit a magyar szent korona országainak és a vele közvetlen határos területeknek térképezésére nézve feljegyezhettem II. József korából. Alapvető dolgok, a melyek a mondott területek akkori megismerésére vezetnek. Nemcsak a hadtörténelem tanulmányozásában bírnak maradandó értékkel, hanem általuk szemünk elé tárul annak a kornak összes térképkészítési tudása és ismerete. Kétségen kívül dicsőségben gyarapítják vezérkarunk történetét, mert szerfelett nagy szorgalommal, lelkiismeretességgel és tehetséggel, hiányában a megfelelő eszközöknek, felülmulhatatlant alkottak nemcsak a maguk dicsőségére, hanem a haza javára is.

PALDUS JÓZSEF, ezredes.

MAGYARORSZÁG HADIEREJE A XVI. SZÁZADBAN.

(Negyedik közlemény.)

V. A hadsereg fegyverzete, ruházata.

A mint nem volt szó a XVI. században se egyöntetű, se állandó hadseregről, hanem azt részint a királyok fogadták zsoldba, részint az urak és nemesek jobbágyaikból állították ki, részint a vármegyék vagy egyes urak tartották fenn, olykor meg az urak és nemesek személyesen keltek fel: úgy nem lehet beszélünk se egyenlő fegyveretről, se egyenlő, úgynevezett formaruháról, de mindenki megjelent olyannal és olyanban, a milyet urától kapott és a milyen épen készletben volt neki.

A) *Fegyverzet*: Arra minden körülmény között ügyelni kellett, hogy a katonaság jól el legyen fegyverrel látva, mert a hiányosan vagy rosszul fegyverzett sereg már legalább fél vereséget jelentett. Azért már a Musterungon — lustratio, szemle — mindenkinek lovával és teljes fegyverzetével kellett megjelennie.

A Reutterbestellung megkívánta, hogy minden lovag jól begyakorolt szolgálkkal és jó hadi felszereléssel, úgy mint: jól takaró köténnyel (Schürtze), ujjassal (Ermelen), felső kabáttal (Rock), Krepssel,¹ kézre és fejre való vérttel, legalább két igazi — vashól való — ököllel, tüzetverő puskával (kovás puska) jelenjen meg a szemle helyén.² Itt sincs kikötve az egyformaság, csak általánosságban van jelezve a ruházat és fegyver.

¹ A «Kreps» a rák páncéljához hasonló vassínekből alakított vért volt. Innen van neve is.

² Kriegs Discurs 119.

A király által fogadott zsoldosokra vonatkozólag Schwendi legzeleszerűbbnek tartja, ha az első Musterung alkalmával a hadúr saját fegyvertárából, a hol azt készletben kell tartani, osztatja ki a fegyvert. Ügyelni kell arra, hogy a katonaság tűrhető áron jusson a fegyverhez és annak árát a katonaság *zsoldjából le kell vonni*.¹ Itt azt látjuk, hogy a katonaságnak fegyverzetét meg kellett fizetnie, a mit különben még többször fogunk látni itt és a ruházatnál is.

A német és más idegen nehézfegyverzetű lovasságnak védő fegyvere a felső testet elfödő vértzet (Harnisch) volt, a melyiknek alsó része a Blechschurtz vagy Kreps a lábakat is elfödte. Támadó fegyverül egyedül a kovás puskát találjuk. Hogy kardot is viselt volna a lovasság, annak semmi nyoma nincsen.

A ló természetes tartozéka a lovasnak. Ezt is sajátjából kellett minden nemes úrnak beszereznie és ha az ellenség lelőtte azt, vagy valami baleset folytán eldöglött, egy hónap, vagy a hadbiztosok belátása szerint legfeljebb két hónap alatt másat kellett szereznie, különben arra a zsoldot tovább nem kaphatja.²

A magyarok rendszeren mint könnyű fegyverzetű lovasok harcoltak. Egyetlen egyszer találkozunk törvényeinkben nehéz fegyverzetűekkel, a mikor az 1542-iki pozsonyi országgyűlés kimondta, hogy a mennyiben némely felvidéki részekben még vannak nehéz fegyverzetű lovasok, az urak és nemesek minden 36 jobbágy után egy nehéz fegyverzetű lovaszt állítsanak ki.³ Ugyancsak az 1542-iki beszerzebányai gyűlés⁴ és azután számos országgyűlésünk intézkedik arról, hogy az urak és nemesek minden 20 jobbágyuk után egy lovaszt vigyenek magukkal jól ellátva fegyverrel. A lustratió a kapitány mindazokat zárja ki a seregből, a kik kellő fegyverrel nincsenek ellátva és gondoskodják arról, hogy e helyett jobb állíttassék. Mit értettek a *jól fegyverzett* lovas alatt, azt megmondja az 1538-iki kőrösi gyűlés, mondván: «unum equitem bene armatum, galeatum, loriatum, clypeatum et hastatum» — egy jól

¹ U. o. 113.

² U. o. 126.

³ Art. 21.

⁴ V. decr. 32., 33. art.

fegyverzett lovast, sisakosat, pánczélosat, pajzsosat és kopjásat — tartoznak az urak és nemesek kiállítani.¹ Az 1537-iki 13. art. rendeli, hogy az urak és nemesek minden 20 jobbágyház után: «equitem levis armaturae lorica et galea caeterisque apparatus bellicis bene instructum» — egy könnyű fegyverzetű lovast pánczéllal, sisakkal és a többi hadi készlettel jól ellátva — küldjenek a táborba. Az urak és nemesek, mindenki saját viszonyaihoz mérve jó hadi felszereléssel legyenek készen táborba szállani.²

Ezek a lovasok is pánczéllal, sisakkal, pajzzsal és kopjával voltak ellátva. Kardról itt sincsen szó, a kard viselése csak a nemes urak kiváltsága volt.

A XVI. és régibb századok hadi felszereléseit ismerve, tudjuk, hogy azok igen különfélék voltak. Mindenik úr és nemes előszedte fegyvertárából az őseitől reá maradt felszereléseket és azokkal látta el embereit. Így egyenlő felszerelésről természetesen szó sem lehetett, de azért mindenik megfeleltetett a törvény betűinek.

A királyok a végvárok szükségleteire hol Bécsből, hol a magyarországi felvidéki városokból szerezték be a szükségeseket. Így 1589-ben Stoy Márk bécsi bractearius (pléhes mester, bádogos) huszároknak való 200 drb mellre való vasszorítókat, à 6 frt, szállított. 1592-ben Frank Konrád bécsi fegyverkészítőnek a kanizsai magyar katonák részére szállított fegyverekért (Kriegsrüstung) 1470 frt 98³/₄ denárt utalványoztak a pozsonyi kamaránál.

A német gyalogságnak zászlóaljakra beosztásáról már szólottunk. Ott láttuk, hogy minden zászlóalj 400 embere közül 100-nak hosszú nyársa- és rövid tűzfegyvere volt, ezek közül 50-en pánczélinget viseltek, 50-nek csatabárdja (Schlachtschwerdern) vagy más alkalmas rövid fegyvere, például alabárdja és mindenkinek egy hevederen függő rövid tűzifegyvere; a többi 50-nek csak hosszú nyársa volt. 200 ember lövész (Hakensützen) volt sisakkal, vívótőrrel és jó vadászfegyverrel (Birschrohr), tűzi vagy taplós puskákkal ellátva. A kinek fegyvere volt, annak kellett még lőporos palackjának, kovájának és taplójának is lennie. Minden zászlóaljnál volt még 10 lövész Doppelhakennel.³

¹ Art. 2.

² Art. 14.

³ A fegyverek magyarázatát l. lentebb.

Ugyanazon zászlóaljban is többféle fegyveres volt megállapítva. A lövészeket a lehetőségig gyakorolni kellett abban, hogyan szorítsák ezélsáskor arcukhoz a fegyvert, a nyársat viselőket meg abban, hogyan feszítsék nyársaikát az ellenük jövő lovasság elé. A táborokban tartott gyakorlatokon épen nem csodálkozhatunk, ha tekintetbe vesszük azt, hogy egy—három hónapra szegődtek a katonák és a magyar országgyűlések is így, legfeljebb 6—6 hónapra szavazták meg az embereket.

A magyar gyalogosok fegyverzetéről csak az 1601-iki 9. t.-cz. szól, azt mondva, hogy az urak és nemesek minden három portától egy «bombarda et armis» (puskával és fegyverrel) jól ellátott gyalogost tartoznak egy hónapra a király vagy a hadvezér rendelkezésére a táborba küldeni.

A végvárak magyar lovasai és gyalogosai a király szolgálatában és ennek kapitányai alatt állván, épen úgy voltak fegyverzettel ellátva, mint az idegen zsoldosok és épen úgy meg kellett fegyvereikért fizetniök, mint ezeknek.

A tüzekek között az első osztályt a Feuerwerker-ek, a tűzgolyókat készítő és kezelők, meg a Büchsenmeister-ek, az ágyúkat, puskákat készítő mesterek képezték. Ezek kezelték az összes *Geschütz*-öket, a mi gyűjtő neve volt az összes nagyobb lövészerszámoknak, melyeknek egyes darabjait *Stuck*-oknak neveztek, melyeknek aztán nagyságuk és alakjuk szerint külön-külön neveik voltak.

Büchse: a lópor feltalálása után kezdetben így nevezték az összes tűzi fegyvereket, az ágyúkat és kézi fegyvereket egyaránt. Még az 1601-iki magyar országgyűlés is azt mondja, hogy az urak és nemesek által kiállított gyalogosok «bombarda et armis» legyenek ellátva. Itt a bombarda-~~a~~ szó kétségkívül kézi fegyvert, puskát jelent, míg ugyanannak más jelentése ágyú, a mit mutat a Corpus jurisnak «vectio bombardarum», az ágyúk szállítása, kifejezése. A kézi fegyverekre már általánosan használták a XVI. században a Büchse nevet. Többféle fajtát említik. Így volt a *Haken* (a régibb Arkebuse) a legrégebb kézi tűzfegyver, a melyik nevét valószínűleg az agyára erősített, a lökést visszatartó horog-(Haken)-tól kapta. Nyolcz latos golyót lőtt. Ez volt a gyalogos Hakenschützeneknek és a nehéz és könnyű fegyverzetű lovasoknak rendes kézi

tűzfegyverük. A mint fentebb látjuk, a Hakenschützenektől kívánták, hogy jó Birschrohr-ral legyenek ellátva. A Haken és Birschrohr egyértelműeknek vannak itt véve és a Haken-t használták cserkésző vadászfegyvernek is. A zsoldból való vásárlás csak erre szólt.

A *Doppelhaken* 4½–6' (142–190 cm.) hosszú, 16 latos (285 gr.) ólomgolyókat lövő kisebb ágyú. Ezeket az akkor szokásos hadi szekereken (Streitwagen) alkalmazták úgy, hogy minden hadi szekéren volt hat *Doppelhaken* és szekrényben a szükséges patronok és minden hozzávaló. Mindenik mellé be volt osztva hat lövész (Schütz). Minden gyalogos zászlóaljhoz is volt beosztva 10–10 ember, kik közül 2–2 vitt egy háromlábú állványra erősíthető *Doppelhakent*.

A *Stücklein*-t vagy *Falkonetlin*-t szintén a szekérváraknál alkalmazták, egy ló vagy két ember húzta. Ezek egy fontos (500 gr.) golyókat lőttek.

Minden 5–10 *Falkonetlin* közt volt 2–3 hadiszekér. Mindezek 30–30 lábnyira (945 cm.) voltak egymástól felállítva és vékonyabb lánczokkal egymáshoz csatolva. 100 ilyen kis ágyú és 30 hadiszekér nagy területet fogtak be (mintegy 130,000 méter hosszúságot) és az ellenség váratlan támadásánál igen jó szolgálatot tettek a szekérvárral (*Wagenburg*) körülvett tábornak, melynek első védelmi vonalai voltak.¹

Nyílt ütközetekbe a *Feldschlange*, a *Falkone*, a *Falkonette* és a *Viertel*-, *Achtel-Karthaun* nevű ágyúkat használták. A *Feldschlange* a golyó átmérőjének 30–50-szeresét kitevő hosszú ágyú volt. A nagyokat nagy súlyuk miatt nem használhatták csak a falakon; tábori használatra szolgáltak a *Halbe* és *Viertelschlange*-k, a melyek 12–8 fontos golyókat lőttek. A csőnek hosszúságával a lövés távolságát fokozták. A *Viertelschlangent* különösen *Quartierschlangen*nak is nevezték. A *Falkone* 7' hosszú, 6 fontos vasgolyókat lövő, 6–9 mázsa (3–4½ qn.) súlyú; a *Falkonette* az előbbinél könnyebb, 5½' hosszú, 4 mázsa súlyú, 4 fontos ólomgolyókat lövő tábori ágyú (*Feldgeschütz*); a *Karthaun*-ok közül az egész és fél *Karthaun*okat, a melyek 40–24 fontos golyókat lőttek, nyílt ütközetekben nagy súlyuk és hosszúságuk miatt nem használ-

¹ Kriegs Discurs 32–33.

ták, de használták a negyed és nyolczad, 10 és 5 fontos golyókat lövőket.

Erősített helyek ostromához nagy, nehéz ágyúkat: egész és fél Feldschlangeket, egész és fél Karthaunokat (Gross-Geschütz) és mozsarakat (Mörser) vittek. Ezeket itt is a Büchsenmeisterek kezelték, a kiknek érteniök kellett a Feuerwerkek dobásához is. A Feuerwerkek erősen kiégetett anyagból, pántokkal ellátva készült tűzgolyók, bennök lőpor, apró golyók és tüzet okozó robbanó anyagok voltak. Készítették egész vasburokkal ellátva is. Ezeket Schwendi nem tartja czélszerűnek. A tűzgolyókat a mozsarakból lőtték és kézzel dobálták.

A XVI. század vége felé találták fel a *petárdát*, a melyiket kapuk, falak, palánkok felrobbantására használtak. Ilyennel törették be 1598-ban Pálffy Miklós és Schwarzenberg Győr várának kapuját.

A végvárakban mindenütt voltak fegyvertárak (Zeughausok), de azok is igen elhanyagolt állapotban voltak. Így 1593-ban a pozsonyi armamentarium igen rossz állapotban volt, be kellett boltozni, új padlózatot csinálni. Katonai bútorokkal rosszul volt felszerelve, lőport alig 10 fontot találtak a biztosok és más szükséges dolgok is hiányoztak. Az előírányzat szerint kellett: ágyúhoz való lőpor 20 mázsa, Doppelhakenhez és kézi fegyverekhez való 6—6 m. tapló (Zündtkraut) 1 m., ólom 6 m., salétrom 4 m., kén 6 m., gyújtózsínór 100 csomag, lenolaj 30 font, faolaj 10 font, szurok és gyanta 6 m., rostély és másféle vas 5 m., aczél 1 m., papir 3 rizsma, zwillich és durva vászon 2 vég, rúd az ágyúk emeléséhez 1 drb, kötözőzsineg 20 csomag, stepschnür 20 cs., spárge 3 font, vasabroncs (a tűzgolyókhoz) 500 drb, különféle szegek 1000 drb, 1 gyors mérleg 1—2 mázsára, a mész keveréséhez szükséges eszközök 3 pár.¹ Itt látjuk, hogy körülbelül mire volt szüksége egy vár fegyvertárának. Ágyú, Doppelhakenei és kézi fegyverei úgy látszik voltak, de azok se valami jó állapotban, mert 1595 szept. 9-én rendeletet kapott a pozsonyi udvari kamara, hogy a pozsonyi nagyobb tábori ágyúkhöz tengelyekre és más dolgokra lévén szükség, küldjön azoknak beszerzésére és szállítására a po-

¹ Cop. Annorum fol. 159—162.

zsonyi armamentariushoz 50 r. frtot. Ugyancsak 1595-ben Pabot János a pozsonyi vár fegyvertárának őre a fegyvertár szükségleteire a sajátjából fordított 27 frt 82½ denárt.¹

A murányi vár kapitánya, báró Herberstein Gyula az állami armamentariusnak, Jäger Benedeknek 1581—1586-ban több ízben utalványozott vasat 86 mázsát, rezet és aczélt 1—1 m., szenet 169 szekérrel, zsindelyt 19,000 darabot, deszkát 700 darabot,² a mi arra mutat, hogy ekkor ott is nagyobb reparatióra volt szüksége a «zeykhaus»-nak, a melyekben különben már 1564-ben eyebek közt árpát is tartottak.³

A várakban és erősített helyeken állandóan dolgoztak a hadiszereken. Kassán (1574) a Büchsenmeister 12 segéddel, volt 9 kovács, 2 lakatos, 6 ács, 4 kerékgyártó, 1 bodnár.⁴ Tokajban (1570) volt 10 Büchsenmeister, kovácmester 2 segéddel, kerékgyártómester 1 segéddel, ácsmester 9 segéddel, lakatos, asztalos.⁵ Esztergomban, Komáromban, Győrben is találkozunk ágyú-ácsokkal.

Őlykor küldtek Ausztriából is tüzérséget és lövészerszámokat, mint az 1577-iki nagy lőporrobbanás után Kanizsára,⁶ és Bécsből is rendeltek ágyúgolyókat és más, a fegyvertárak részére szükséges dolgokat, a minőkért 1573—76-ban Wolff Pálnak a király 2967 m. frt 85 denárral volt adósa, mit a magyar kamara még 1590-ben is fizetgetett.⁷ Különböleg egyszerűbb dolog volt a legközelebb eső felsőmagyarországi városhoz folyamodni és onnan vinni a szükségletet. Már 1524-ben Báthori István nádor követelt Lőcsétől 10 mázsa puskaport, a mit végre a városiak úgy lealkudtak, hogy a felvidéki 5 sz. kir. város együtt adott 5 mázsát. 1559-ben Lőcse Tarkányba a táborba egy Falkonettet küldött 3 lóval és 3 mázsa lőporral; 1566-ban Krasznahorka ostromához adott falairól 6 ágyút; 1604-ben meg Bochkai hajdú vittek el Szepesvár

¹ Libri deb.

² Cop. Ann.

³ Conser. prov. arcis Murány. Orsz. lvt.

⁴ Szep. kamara lib. quadripartitum fol. 15. Orsz. lvt.

⁵ U. o. fol. 54.

⁶ Hadtört. Közl. 1914. IV. 532.

⁷ Libri debit.

ellen 4 nagy ágyút és 3 Büchsenmeister.¹ A városok mindig bővelkedtek fegyverben. Lőcsének például bástyáinak és fegyvertárának készlete 1569-ben volt : 14 Falkonette, 3 Scharffetinel, 5 Stuck, 130 Doppelhaken ; a fegyvertárban (Zeughaus) 14 nagy ágyú, 1 Scharffetinel.² Hasonlóan voltak ellátva a többiek is.

B) *Ruházat.* A mai értelemben vett formaruháról (uniformis) a XVI. században egyáltalában nem lehet beszélni. Az idegen — német — lovasokra vonatkozólag megkívánja a Reutterbestallung, hogy a lovasok szolgálkat lássák el jól takaró köténnyel (Schürtzen) újjas mellénnyel, felsőkabáttal, vérttel (Krebs), kézre való vassal, melyik mindenikének legalább két jó ökle legyen és fejre való sisakkal. A gyalogosoktól kívánják, hogy mindeniknek legyen felső kabátja *vagy* köpenye, mellyel az eső és hideg ellen védekezhet, különösen kell ez a lővészeknek, hogy puskájukat és lőporos palaczkjait betakarják és így azokat annál jobban használhassák.³ Már itt is látjuk, hogy az egyformaságot nem kívánják, a fő az eső és hideg elleni védekezés és a puskák betakarása. Az egyformaság nem lényeges. A Musterungokon, az ezredeseknek és kapitányoknak csak arra kell ügyelniök, hogy a legénység az eső és fagy ellen jól meg legyen oltalmazva.

Ez legelső kötelessége a legfőbb hadúrnak is. Különösen, ha pénze nincs a katonaság rendes fizetésére, az élelmiszereknek zsold helyett kiosztása mellett el kell a legénységet látnia ruházathoz való posztóval, vászonnal, nadrágokkal, kabáttal, eszímával, inggel, a mit leginkább úgy érhet el, ha a kereskedőkkel előre meg egyezik, hogy azok ruhához való árúkat szállítsanak a táborokba és azt ők vagy a hadúr megbízott tisztjei méltányos áron adják el a katonáknak, vagy *zsoldjukra* osszák ki, mindenkinek azt, a mire szüksége van. Így aztán pénz nélkül is sokáig lehet háborút viselni, mert a legénység nem zúgolódik.⁴

Királyaink a XVI. században gyakran éltek ezzel a tanáccsal és a legkülönbözőbb minőségű posztókat szállíttatták a

¹ *Hain G.* Lőcsei krónikája 26., 106., 111., 136.

² *Demkó K.* Lőcsének erődítése és védelmi rendszere. 20.

³ *Kriegs Discurs* 119. és 151.

⁴ U. o. 17.

táborokba és a végvárakba. Az északkeleti magyarországi végvárakat 1581—1588-ban Tar István debreczeni kereskedő a szepesi kamara útján látta el posztóval, ezekben az években 16,728 m. frt értékű *különféle* posztót szállítva be a kamarához. Pap Ferencz kassai kereskedő ugyancsak a szepesi kamarának 1586-ban 4000 m. frt árú posztót adott a végvárak szükségleteire. Langer János pozsonyi polgár a pozsonyi kamarának adott 10,000 m. frt árú posztót. Az idegen kereskedők még erősebben voltak a posztószállításban érdekelve. Moscau Antonius 1582-ben 8000 frt értékű morva és sziléziai posztót; Gösswein és Rottenberg nürnbergi kereskedők 1585-ben 5500 frt árú, Hencz és Angerer szintén nürnbergiek 1587-ben 9800 frt; Joanelli András és Sylvester bécsiek 1588-ban 16,600 frt; Zolikoffer György bécsi kereskedő 1588-ban 7000 tallér árú «jó és elfogadható minőségű» posztót szállított. Így még számosan mások csak az 1577—1592 közé eső 15 év alatt szállított posztók czímén 82,941 m. forinttal vannak a m. kir. udvari kamara számadásaiban mint hitelezők feljegyezve.¹ Itt látjuk a katonaság felső ruhái részére szállított posztóknak igen különféle voltát.

A ruházathoz szükséges árúkbán ugyanazon időben különféle kereskedők 73,508 m. forinttal vannak érdekelve mint hitelezők. Ezek között vannak: Basinio Lukács pettaui kereskedő 22,000, a Joanelli testvérek bécsi czég 18,428 m. forinttal, Stubenfell Wolfgang bécsi kereskedő 4028 m. forinttal és számosan mások.

Fentebb említettük, hogy a hadúr megbízott tisztjeinek méltányos áron, vagy zsoldjukra kellett a katonáknak kiosztaniok a kereskedők által a táborba vagy a végvárakba szállított ruhára való posztót és más árúkat. Milyen volt a megbízott tiszteknek méltányossága, látjuk Kanizsán, a mikor 1574-ben a király fizető- és mustramesterei — Zahlung- und Mustercomissarii — oda érkeztek; hogy az őrségnek két havi zsoldot osszanak ki készpénzben és kettőt posztóban, — a 400 huszárból csak tizenhatot találtak, a többi megszökött már. De nem is csodálkozhatunk ezen, ha azt látjuk, a mint azt Batthány István jelentette Bécsbe, a szegény katonák *egy hó pénz helyett, egy rőf posztót kapnak*, mit csináljanak

¹ Libri debitorum.

ezzel.¹ Ha tekintetbe vesszük, hogy ebben az időben egy lovasnak Kanizsán 6, egy gyalogosnak 3 frtot kellett volna kapnia havonként; egy róf posztó nekik átlagosan $4\frac{1}{2}$ frtba, a mostani — nem háborús értékét véve alapul, legalább 45 frtba = 90 korona került. Egy öltözetre a köpennyel együtt kellett legkevesebb 6 róf posztó, a mi ugyanannyi hópénznek felelt meg. Hol volt még az alsóruházat? Csodálkozhatunk-e azon, ha a kanizsai katonák 1576-ban feliratukban azon panaszkodtak: «minthogy ruhátlanok vagyunk, nincsen mivel ruházni magunkat, hideggel kell meghalnunk». Ruhátlanok vagyunk. A ki éhen meg nem hal, hideggel is meg kell halnia.² A kanizsai katonáknak zsoldhátraléka 1577-ben már 27,620 frt volt. Honnan telhetett volna nekik a drága posztóra?

Ugyanilyenek voltak a viszonyok más végvárainkban is. Murányban 1564-ben jelentek meg a király biztosai. Itt a katonák arról panaszkodtak, hogy már mintegy *negyvenhat* hónap óta nem kaptak zsoldot s e miatt becsületes ruházatuk sincs, a mit a biztosok is láttak.³ Az összes magyar végvárak katonáinak zsoldhátraléka 1577-ben 253,175 frtot tett ki. Az 1577—1592 közé eső 15 év alatt meg az összes posztó és más árúk szállítási értéke csak 156,449 frt volt. Ennyit mutatnak ki a pozsonyi és szepesi kamarák tartozásokban. Hogy a királyok valakitől készpénzen vásároltak volna a katonák részére, annak semmi nyoma sincsen a számadásokban. «Azokat a jövedelmi forrásokat, a melyekből elég pénz folyt be, Rudolf udvartartása emésztette föl.»⁴

A táborokban volt katonaságról a ruházat tekintetében gondoskodniok kellett volna a hadat kiállító uraknak, nemeseknek, vármegyéknek. De a mint láttuk már, ezek sem kapták meg sem a királytól, sem a vármegyéktől rendes időben a katonaság zsoldját, vagy ha a kapitányok és más főtisztek olykor kaptak is pénzt a katonaság fizetésére, az szőrin-szálán úgy eltűnt, hogy a legénységnek igen ritkán jutott belőle. Így történt aztán, a mit Erdélyre

¹ Hadtört Közlemények: *Takáts Sándor* Thengöldi Bornemissza János 1914. II. 240., 256.

² U. o. III. 406., 408.

³ Urbarium Arcis Murány 1564.

⁴ *Hadtört. Közl.* 1914. III. 418.

vonatkozólag mondtunk, hogy a kinek csizmája nem volt, az csizmadiát; a kinek ruhája nem volt az szabót választott gazdájának, a ki felruházza.

Így ment ez végig az egész vonalon és a katonaság ruházatát is leginkább zsákmányolás útján szerezte be. Egyenlő ruházatról tehát szó sem lehet. A kinek milyen ruhája volt, olyant vett fel és úgy védekezett az időjárás viszontagságai ellen, a hogy tudott és a hogy lehetett.

VI. A hadsereg ellátása.

A háború viseléséhez mindenek előtt pénz kell. Királyaink a XVI. században elég könnyen túltették magokat ezen az elven. A század első felében, a polgárháború idejében, I. Ferdinánd és Zápolya János egyaránt úgy tettek, hogy a pártjukon levő vagy hozzájuk átpártolt uraknak az ellenfél birtokában volt vár és más jószágokat adományoztak, rájuk bízva, hogy minő módon veszik azt birtokukba. Ezért a pártoskodó urak mindig tartottak katonaságot és örökös harczokat viseltek egymás ellen, így gyengítve a nemzetet és erősítve a pártkirályokat, különösen a Habsburgokat.

A pártháborúk idejében is tartottak a Habsburgok idegen katonaságot s ennek és a végvárakban tartott magyar vitézeknek fizetésére valók voltak az országgyűlések csaknem szakadatlan sora által megszavazott dicák, subsidiumok, a sz. kir. városok taxái, censusai és a király által elzálogosított vagy eladott birtokok, a melyeknek árából I. Ferdinánd 403,549 magyar forintot vett be. De már ő kezdte meg a hadi szükségletekre a magánosoktól való kölcsönöket is.

Az 1541-től mondhatni állandóvá lett török háborúk fokozott mértékben tartottak számat a király kincstárára. Királyaink a kezükre került jószágokat eladták. Miksa király 363,282; Rudolf meg 1.117,151 magyar forinthez jutottak ezen a czímen. Lefoglaltak számos egyházi birtokot, bérbe vették több püspökségnek és apátságoknak tizedeit s ezeknek terményeit és jövedelmeit fordították a hadsereg szükségleteire. Rudolf 1577—1592 közti 15 év alatt magánosoktól 279,790 frtot vett kölcsön; posztóban 88,101 frtot, borban 128,211 frtot, míg árúban 73,508 frt, gabonaneműekben

és más élelmiszerekben 83,858 m. frt. összesen 653,468 m. frt volt a király számlájára bejegyezve tartozásként hadiszükségletekre a pozsonyi kir. kamaránál.¹ Bizony igaza volt Rudolfnak, a mikor azt mondta, hogy az ország nagy szükségeire onnan veszi a pénzt, a honnan kapja.

És a katonaság fizetésére, a végvárok szükségleteire mondhatni sohasem volt pénz. Igaz, hogy a pozsonyi udvari kamara 1581—1592 közt kifizetett a királyi *annonariumoknak* 97,013 m frtot ; 1583—88-ig a *hadi fizetőmestereknek* 82,822 m. frtot ; 1583—1592-ig a *kapitányok kezéhez* a hadinép fizetésére 77,112 m. frtot ; 1591—1592-ben a *végvárok szükségleteire* 16,614 m. frtot, összesen : 273,561 m. frtot ; de az is igaz, hogy Rudolf király 1578—1586 közt személyes szükségleteire felvett ugyanattól a kamarától 19,153 frt 49 den. Rielman udvari fizetőmester az udvar szükségleteire 1588—89-ben felvett 5308 frt 41 denárt. Rudolf saját szükségleteire 1599-ig kölcsönöket vett 273,989 m. frt erejéig ; a maga és fivérei részére Magyarországon volt borokért a kamarával fizettetett 1580—1599-ig 59,356 m. frtot ; fivérei-nek Erneszt, Mátyás és Miksa főhercegeknek appanageát évi 8571 m. frtot 13 éven át együtt 111,423 m. frt ; nővérének, Erzsébet francia királynénak tartozott 3428 m. frttal, neki felajánlott ékszerekért 1800 m. frtot, atyja Miksa király által megvett egy török rabért 5400 m. frtot, összesen : 483,820 m. frtot iratott fel és fizettetett ki a pozsonyi m. kir. udvari kamara által. Még olyan tételeket is találunk a kamarára róva, hogy Rudolf király Siegfried János bécsi mészárosnak tartozik 200 frttal ; Hübner János, Erneszt főherceg szolgája, a királynak 7%-ra kölcsön adott Kazensteiner Ker. Jánosnak, a hadi iroda iktatójának kifizetésére 205 r. frtot ; számos bécsi és más külföldi kereskedők egyenesen kikötötték, hogy kölcsöneiket a m. udvari kamara által fizettesse vissza a király. Hiszen igaz az is, hogy a XVI. században minden közjövedelem királyi jövedelem volt, a melyikről a király nem tartozott senkinek számadással : de vajjon helyes volt-e olyan válságos időkben, holott a magyar király egyúttal német császár és az osztrák örökös tartományok ura is volt, így költeni s az udvari

¹ Libri debitorum.

szükségleteket és a luxus-czikkeket is minden másnak elébe helyeztetni, a hogy azt Rudolf király tette, a mikor 1589-ben a király részére eladott hat darab kocsiba való lóért Thurzó Bernátnak *minden mást megelőzően* kifizetni rendelt 325 m. frtot. 1584-ben meg Poppel László kamarai praefectus 1299 m. frt kölcsönére vonatkozólag írja, hogy ezt a kamara jövedelmeiből közvetlenül kell megfizetni, de úgy, hogy az által a király udvari szükségleteire szánt jövedelmek épségben maradjanak,¹ — arról ítéletet mondani nem akarok. A 9 év 7 hónap összesen 1.160,714 frt bevételének csaknem fele ment az udvartartásra. Tény az, hogy a pozsonyi udvari kamara összes bevételei 1577—1585 közt évenként átlagosan csak 122,190 m. frtot, a szepesi kamaráé 1571-ben 20,558 frtot tettek ki. A pozsonyi kamarának legtöbb bevétele a 1582-ben 147,584, a legkisebb 1579-ben 97,624 frttal volt. Ebből kellett fizetni: a király fivéreknek fizetéseit, a praelatusok, bárók, praefectusok, consiliariusok és más a magyar kamarának alárendelt egyének salariumait; a deputatiókat; a kölcsön vett pénzeket — (ezeknek 5—8-as %-jait) — a király udvari szükségletére vett borokat; a királyi fiscushoz tartozó levelek váltóságát; a király által adott gratiákat, provisiókat, elemosyákat; az oktavalis törvényszék biráinak és ülnökeinek díjait; az évenként küldetni szokott comissariusok utazási költségeit; és a *katonai stipendiumokat* (tiszték és legénység zsoldja), az *annonariára* és a *végváarak fenntartására* való összegeket, végre a király részére az *annonariumok* által szedett tizedek bérléteit, — a mint azt Rudolf király 1593 szept. 30-án írta.² A szepesi kamarának a saját és alája rendelt tisztviselők salariumain kívül csak a körzetébe tartozó várak havi segélyére kellett 25,200 frt.³

1591-re a kamara kiadásai közt fel van jegyezve: 1. Némely végváarak fenntartására 2599 frt; 2. az összes *annonariumok* praefectusainak fizetve 9764 frt, 3. katonai stipendiumokra 26,765 frt. 1592-ben ugyanazon czímeken: 1. 3373 frt; 2. 4251 frt; 3. 22,914 frt. Az az összes hadi kiadásokra akkor, a mikor a 15 éves

¹ Libri debitorum.

² Copula Annorum fol. 186—188. Orsz. Lev. t.

³ Szep. kam. Liber expedition. fol. 130. Orsz. Lev. t.

török háború megkezdődött és javában folyt, 1591-ben 39,128 frtot ; 1592-ben 30,538 frtot adott ki a m. kir. udvari kamara,¹ ez a mindent fizető testület. De azt már láttuk, hogy már 1549-ben az összes hadi előirányzat 295,036 és 397,472 frt közt váltakozott. 1555-ben a király évi hadi szükséglete Magyarországon 952,427 frt volt. Ez a szükséglet a katonaság fizetésének és az élelmiszerek árának emelkedésével a XVI. század vége felé természetesen emelkedett. Mi volt hát a szükséglethez képest a kamara által 1591—1592-ben kifizetett 30—39 ezer frt, még akkor is, ha Ausztria pontosan fizette volna a reá 1555-ben kivetett 291,290 frtot?

A német tábornokok szolgáltak jó tanáccsal és a hadvezetőség buzgón követte azt. Schwendi bizonyára az általánosan uralkodott felfogásnak adott kifejezést, a mikor írta, hogy mivel a hadúrnak nem állhat mindig rendelkezésére a hadinép fizetésére való készpénz, más módokról kell gondoskodni. Nagy hasznot húzhat a király abból, ha kezében tartja az élelmezést s az élelmet a katonáknak méltányos áron eladja vagy *zsoldjukra* adja azt. Így a hadinép fizetése mindig visszajön kezéhez. Alattvalóitól olesón megveheti az élelmet vagy kivetés és beclés útján magához válthatja és a táborba szállíthatja azt. Tehát a hadúr szükség esetén megtakaríthatja a fizetést és hasznot is húzhat.² És: ha pénz nincs s a hadinépnek a gazdákon vagy a szegény embereken kell élösködni, az élelemről az pontos számadást tartozik vezetni, elismervényeket kell adnia és a pénzt *zsoldjából* levonni engedni tartozik.³

Mi volt az a *zsold*, a melyikből a hadinépnek magát ruházattal és élelemmel ellátnia kellett? 1549-ben egy vértés lovas havi 8, a könnyű lovas 3, a gyalogos 2 m. frtot à 100 denárt kapott. Az 1570—80-as években, a mikor Schwendi gyakran idézett művét írta, egy tüzér minden lóra 9½ r. frtot = 7 m. frt 75 kr ; az Oberster = Zeugmeister Knechtjei 4 r. frt = 3 m. frt 15 kr. ; Haggenschützei 4½ r. frt = 3 m. frt 45 kr. és a mikor sánczokat is ástak, a munkanapokra 2—2 Batzent = 6 kr. kaptak ; a lovasok fizetése 3½ m. frt és minden lóra 1, 2, 3 tallér ; a német gyalog-

¹ Cop. Ann. fol. 205. és 209.

² Kriegs Discurs 17.

³ U. o. 139.

gosé 4 r. frt à 15 Batzen = 60 kr. = 3 m. frt 15 kr. ; a Schützök közül egy zászlóaljban 100 ember kapott 5 ; 50-en 6 ; 40-en 7—8 ; a Doppelhakeneknél levő 10-en 10 r. frtot (= 4 m. frt, 4 m. frt 65 kr., 5 m. frt 45 kr., 6 m. frt 35 kr., 8 m. frt) kaptak havonként. Ez utóbbiak úgynevezett Doppelsöldnerek, az az hosszabb időn át szolgáltak vagy jobb fegyverzetűek vagy nemes származásúak voltak és így magasabb fizetést kaptak.¹ 1554-ben egy könnyű lovas 3, egy gyalogos és a hajdúk 2—2 m. frtot kapott havonként. 1596-ban a gabonaárak emelkedése miatt a magyar országgyűlés felemelte a magyar lovas havi díját 5, a gyalogosét 3 frtra ; 1601-ben pedig a lovasét 6 m. frtra szabták, míg a gyalogosé 3 m. frt maradt.² Az altisztek és a tisztek díjazásáról már szólottunk.

A legénység zsoldja tehát 24 és 84 frt közt váltakozott *évenként*. Ruházata mellett ebből kellett volna vennie élelmet is és a lovasoknak még lovaikat is ellátniok. Sőt a fegyverzetre vonatkozólag is azt olvassuk, hogy a hadúr legjobban teszi, ha az első Mustering alkalmával saját fegyvertárából kiosztatja azt a hadi népnek, de méltányos áron és ezt részletekben levonja a zsoldból.³ Rendes körülmények közt, t. i. a mikor zsoldot kapott a legénység, élelme volt naponként 2 font kenyér, 1 font hús vagy e helyett ugyanannyi sajt, vagy vaj, szalonna, a mit meg kellett vennie ; bort vagy sört pénzéhez és tetszéséhez viszonyítva vehetett. Ha nem volt zsold, de élelem kiosztásra került a sor, egy ember kapott egy napra 2—3 font kenyeret, 1 font húst, egy fél vagy egy egész pint bort, vagy ugyanannyi vagy több sört ; a lovakra bizonyos mennyiségű szénát, zabot. Ezt aztán beszámították a zsoldba.⁴

A XVI. században — az egész századot átlagosan véve — 1 font húsnak ára volt 2 denár, 1 drb 2 fontos kenyéré à 1 denár, 1 pint boré à 7 denár, 1 pint söré à 4—5 denár. Egy embernek élelméért ki kellett adnia bor vagy sör nélkül csak a kenyérért és húsert naponként 3 denárt, 1 hónapra 90 denárt. Ha kiosztásra került a sor, levontak zsoldjából naponként 6½—12 denárt, vagyis

¹ U. o. 111. és 165.

² Art. 20. és art. 8.

³ Kriegs Discurs 113.

⁴ U. o. 91. és 93.

havonként 1 m. frt 95 denárt. — 3 m frt 60 denárt. Azaz a teljes zsoldját vagy még annál is többet. Hol volt még a ruhája és fegyvere?

[A katona mai élelmezése: 840 gr. kenyér (= 1 bécsi font és 19 b. lat); rendes szükséglet: hús 190 gr., főzelék vagy árpakása 140 gr. vagy burgonya 560 gr. vagy káposzta 280 gr. (= 0·38 bécsi b. f. 0·28 b. f. főzelék vagy árpakása, 0·56 b. f. káposzta vagy 1 b. font 12 lat burgonya); átmeneti: 280 gr. hús és még egy étel vagy 100 gr. hús (= 0·76 b. font); hadi 300 gr. hús és a fentiek (= 0·6 b. font hús). Ezekon kívül 20 gr. főtt vagy 15 gr. kósó; 10 gr. disznózsír vagy 20 gr. háj. Kap naponként 12 fillért, ruhát, fegyvert, lovat és a lónak kellő táplálékot. Ujabban kap reggelit és vacsorát is.]

A murányi katonák 1564-ben kaptak naponként 1 font húst. De panaszolkodtak a rossz ellátás miatt, mert a kapitány egész nyáron kecskehúst adott nekik, holott a mészáros saját bevallása szerint levágott 162 ökröt, 250 juhot és kecskét (ez átlag 53,520—64,800, illetőleg 5000—7500 bécsi font); szept.—decemberben levágott 46 sertést, a melyikből tisztán lett 17 mázsa 7 font; panaszolkodtak a kenyér hiánya miatt, holott készletben volt a várban 1256½ kassai köből — körülbelül 1256 m. mázsa — rozs és búza, ebből 12 év óta felhalmozva 2500 véka, mintegy 622 q. búza. A halról, tejről, hizott marháról, kölesről, vajról, sajtról a kapitány a jegyzékeket meg se akarta mutatni a biztosoknak, azt mondva, hogy azokról csak a kamarának ad számadást. De bizony az onnan is elmaradt. A majorsági földeket a kapitány a maga hasznára vetette.¹

A számadásokat a kamarákhoz beadni a várak kapitányai nem igen szokták volt, a miért azok eleget panaszolkodtak, de többnyire hiába. Zeleméry László az esztergomi érsekség vagyonának kezelője, újvári kapitány az 1580-as években 25,885 frt 12½ dénárról nem számolt el.² Ha meg beadtak valami számadást, abban kevés köszönet volt, mert az rendszerint úgy történt, mint Érsekújváron, a hol a számadásokból nem lehetett megállapítani, mekkora a lovasság és a gyalogosok száma, mennyivel növelik vagy apaszt-

¹ Conscriptio proventuum. Arcis Murány 1564.

² Cop. Ann. I. fol. 245.

ják ezt, mert az ujbári őrség kapitányai a kamarával soha sem közlik azt.¹ A váci püspökség jövedelmét 10 község és Vác város után 1591 aug. 14-től 1592 decz. 31-ig összesen 1067; a gyóriét 6438 frttal számolták el, a min nem is csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy a gyóri püspökség birtokainak egy részét a gyóri főkapitányok és helyetteseik használták. Az 1563-iki országgyűlés is arról panaszkodik, hogy a király által a várakba helyezett külföldi praefectusok elfoglalják a földbirtokokat, elrabolják a jövedelmeket is mindenféle jogtalanságokat követnek el. 1602-ben ismét kívánják, hogy a kapitányok tartózkodjanak a birtokok elfoglalásától.² A szepesi kamara 1574 márcz. 27-én kérte a bécsi udvari kamarát, hogy a hadi-, udvari-, tüzéségi-fizető-mesterektől és a felvidéki végvárak tisztjeitől kívánja be és küldje meg a kamarának a számadásokat, melyeket az illetők nem adtak be.³

A végvárak kapitányainak rendes szokásuk volt az elővásárlás és az, hogy a parasztoktól erőszakkal vagy csekély árért vették el az élelmiszereket s azokkal kereskedtek.⁴ Az 1563-iki országgyűlésen a Kk. és Rk. úgy vélekedtek, hogy a végváraknak kétféle élelemre van szükségük. Egyik elteendő az ostrom vagy más szükség alkalmára, a másik a katonaság mindennapi élelmére és ellátására való. Az elsőről praefectusai útján gondoskodjék a király, a másiktól a Kk. és Rk. a lehetőségig gondoskodni fognak, hogy a jobbágyok elegendő élelmiszert vigyenek a végvárakba és azt ott méltányos áron adják el. Az élelmiszerekben nem lesz hiány, ha a katonaság arra okot nem ad. De már szokássá kezd válni az, hogy a végvárakba a piacra vitt árúkat a katonák erővel elrabolják, vagy hitelbe veszik meg, hanem soha sem fizetik azt meg. Így a jobbágyok elriasztva soha sem viszik piacra árúikat. A katonák meg okult azt hozzák fel, hogy mindig késve fizetik nekik a zsoldot.⁵

A murányi katonákról már említettük, hogy azok 1564-ben

¹ U. o. III. f. 70–71.

² Art. 34. és art. 21.

³ Szep. kam. quadrip. fol. 52/b.

⁴ 1563. art. 12.

⁵ Art. 10.

már 46 hónap óta nem kaptak zsoldot. A kanizsai őrség hátralékos zsoldja 1576-ban 36,834 frtot tett ki.¹ Ebből magának Lengyel István kapitánynak a király 1566 május 10-től 1576 május 10-ig 5000 frttal volt adósa. Ez tehát teljes 10 éven át nem kapott fizetést. 1576 június 11-én aztán kapott 1476 frtot, 1579—1583-ig 5 év alatt 2447 frtot, a többi 2086 frt fizetetlen maradt.² Ez nem volt egyedül álló eset, de az egész századon át fennállott rendszer. A tisztek éppen úgy nem kapták fizetésüket, mint a katonaság és 1576-ban az összes magyarországi végvárak fizetési hátraléka 253,175 frt volt.³ Hol egy heti, hol egy havi zsoldot, hol meg némi előleget — Lehenpénzt = Lehengeld — kaptak, nem csoda tehát, ha olykor csapatosan hagyták el a várat és valami más kereset, rendszerint zsákmányolás után láttak vagy úgy tettek, a hogy a Kk. és Rk. panaszolkodtak a királynak. A szepesi kamara 1574 aug. 9-én kelt jelentésében írja, hogy a király küldötteivel együtt tárgyalt a kállói katonákkal. Ezek két küldöttjük útján kijelentették, hogy tekintve a veszélyes helyet, a melyen vannak, nem érhetik be úgy *mint más végvárakban* a havi segéllyel, de egész zsoldjuk kifizetését követelik. A király biztosai félhavi zsoldot ígértek nekik. A katonák kijelentették, hogy azt nem fogadják el, de elhagyják Kállót s ha ezt valami veszély éri, azt nem nekik, hanem azoknak kell tulajdonítani, a kik nem fizetik meg a zsoldot. Erre a király küldöttei elhatározták, hogy a katonáknak egész havi zsoldot kifizetnek és azt ezentúl is pontosan meg fogják fizetni. De honnan? — kérdi a kamara — mikor arra a kamara nem képes, mikor most is a más végvárak havi segélyéből elvett pénzzel segítettek a bajon. Hacsak a pozsonyi kir. kamara kellő időben segítségre nem jön, a szepesi kamara nem képes a fizetésre.⁴

A pozsonyi kamara nem mehetett segítségére, mert annyi pénze sem volt, hogy a kassai tüzérségre évenként fizetni kellett volna 4000 frtot fizesse és a mint Karl Ludwig Herr von Zeltling Obrister-Zeugmeister 1573 augusztusi felterjesztésében írta a

¹ *Hadtört. Köz.* 1914. 418.

² Libri deb.

³ *Hadtört. Köz.* 1914. 418.

⁴ Szep. kam. Liber expeditionum fol. 268. Orsz. Levé.

királyhoz, a pozsonyi kamara a szokásos évi 4000 frt helyett az utóbbi időben annak csak a felét vagy még kevesebbet küld, azért a golyóöntés, lőporkészítés fennakadt, a munkások heti bérét nem lehet megfizetni, az anyagot 2—3-szoros áron kell venni. Minthogy a szükség nagy, ő hadnagyát Szepesbe küldte ágyúöntés végett, meg golyókért és lőporért.¹

Ilyen körülmények közt írta a szepesi kamara 1572 febr. 27-iki jelentésében, hogy mivel a kamara nem képes a kellő készpénzt előteremteni és így a várak őrségét nem lehet készpénzzel fizetni; minthogy a katonaságnak élnie kell, gabonát kell köztük kiosztani. A katonaság annyira nyugtalankodik, hogy sokszor meg is veri a tiszteket, a mi nagy zavarokat okoz az őrsegeknél. Élelmet kell nekik adni, nehogy kénytelenek legyenek a szomszéd falvakra törni.²

A végváraknak maguk magukat kellett volna ellátniok. Hiszen Újvárhoz csak Nyitra vármegyében 13 község 33,406 kat. holddal; Végleshez 10 k. 44,657 k. h.; Zólyomhoz 13 k. 30,347 k. h.; Egerhez, az egri püspökség 22 k. 216,919 k. holdján kívül, melynek tizedét szintén a várhoz szedték, 2 k. 21,276 k. h.; Szendrőhöz 20 k. 57,326 k. h.; Tokajhoz 10 k. 43,606 k. holddal tartoztak. 1549-ben Szatmár, Tokaj, Szendrő még saját jövedelméből láttatott el és e 3 vár még 1588-ban is 21,380 frtot jövedelmezett,³ daczára annak, hogy Miksa kir. 1571 febr. 19-én véleményt kér a szepesi kamarától arról, hogyan lehetne a jövedelmében nagyon megfogyatkozott Szatmár vár őrségét táplálni? A szepesi kamara 1592 július 14-iki jelentésében jövedelmeiről beszámolván, egyebek közt azt írja, hogy *a várakból úgyszólván semmi sem jön be a kamarához, a provisorok pazarolnak és számadásokat nem adnak*. Tudták ezt a királyok is, Miksa király 1571-ben írta a szepesi kamarának, hogy a szatmári provisor évenként több mint 3000 frtot költ és kérdi, hogy lehetne ezt kevesebbíteni?⁴ És nem tettek ellene semmit. Azaz, hogy tettek. Sárospatakat 1573-ban elzalogosították Dobó

¹ Szep. kam. Quadrip. fol. 38—39.

² U. o. f. 130.

³ Hadtört. Közl. Demkó 1914. IV. és Thallóczy: Századok 1877. 173.

⁴ Szep. kam. Liber exped. fol. 7., 130., 29.

István özvegyének Sulyok Sárának, noha a szepesi kamara már 1571 márcz. 28-iki felterjesztésében ellenezte azt, mint olyant, a melyik évenként Tokajba és Szendrőbe 1000—1000 köböl gabonát szállított és sok bort termelt.¹ Sulyok Sára Zemplén vármegye 1575-iki 2671½ frt dicájából a tokaji és kállói őrsegek részére szállított borért 1950 frtot, tehát annak nagyobb felét vette el.²

Ilyen gazdálkodás folyt az egész vonalon. A kapitányok, provisorok — magyarok és nem magyarok egyaránt — (tisztelet egynéhány kivételnek) gazdagodtak, nagy birtokokat szereztek; a katonaság meg éhezhetett és tömegesen hagyta volna el a végeket, — ha lett volna hova mennie.

A katonaság megtartására és legalább az éhenhalástól megmentésére nem volt más mód, mint a be nem töltött egyházi javadalmaknak jövedelmeit, a bérbe vett tizedeket és a magánosoktól vett élelmet és bort beszállítani a várakba és — fizetni a nagy bérlleteket meg a 6—8-as százalékot, úgy hogy olykor a kamatok utólérték a tőkét.

Az ausztriai tartományok szempontjából legfontosabb végvárok voltak Kanizsa, Újvár, Érsekújvár, aztán Győr és Palota. *Kanizsának* és a hozzá tartozott palánkoknak ellátására a zavalári, kapornaki, pornói apátságok, a győri püspökséghez tartozott Szombathely vár terményei és a veszprémi püspökség sepetneki uradalmának tizedei voltak rendelve. Ezekből 1583—92-ben a várba beszállítottak 3529 kereszt és 1658½ köböl búzát. 177 ker. és 1137 köb. rozstot; 575½ ker. kétszerest; 20 ker. árpát; 402 ker. és 89 köb. zabot; 13,207¾ akó bort; 3 öl szénát. Magánosoktól 1579—1582-ben 4250 pozs. mérő gabonát, 103 köb. lisztet és 1297 akó bort.³

Újvár és őrségének ellátására a gazdag esztergomi érsekség jövedelmei voltak rendelve. Katonái *aránylag* a legjobban el voltak látva, mert, a mint a pozsonyi kamara írta «mindezen jövedelmek (¾ része) az újvári katonák fizetésére, Újvár különféle szükségleteire minden évben kiadatnak és még nem is elegendők». «Más

¹ U. o. f. 16.

² U. o. Libri perceptionum stb.

³ Cop. Ann.

őrségekre ezen jövedelemből soha semmi sem adatott ki, mert ez az újváriak szükségletére sem elég.» A jövedelemből a katonáknak jutott :

	1581—1583.	1584.	1585.	1586.	1590.	1591.
búza	22887 kereszt,	135 kereszt	22 kereszt	411 kereszt	25 kereszt	1021 kereszt
rózs	2702 €	16 €	3 €	6 €	7 €	900 €
tavaszi	9017 €	11 €	2 €	— €	7 €	1940 €

Szemes élet :

búza	6420 p. m.	5304 p. m.	413 p. m.	2773 p. m.	4405 p. m.	4741 p. m.
rózs	510 €	589 €	523 €	— €	340 €	214 €
tavaszi	3802 €	4222 €	696 €	506 €	652 €	1772 €
széna	1151 ½ öl	40 ½ öl	19 ½ öl	— öl	60 ½ öl	450 öl
pénz	59809 frt.				31896 frt.	17588 frt.
bor	34604 akó	2779 akó	4163 akó	3649 akó	1483 akó	947 akó

Ezeket az élelmiszereket pénz helyett kapták és pedig a következő árakon : 1 kereszt élet átlag 50 denár, 1 p. mérő búza átlag 83 denár, rózs 33¹/₃ denár, tavaszi 35 denár, 1 akó bor átlag 1 frt 58 denár, 1 pint átlag 4 denár.

1588 decz. 1-től 1589 nov. 30-ig Chutor Jánosnál, az esztergomi érseki jövedelem kezelőjénél maradt 441 drb különféle szarvasmarha, 81 drb apró marha, 4792 pozs. m. élet, 947 akó bor és sok egyéb mellett 5846 frt 41²/₃ den. készpénz és a kamara 1588-ban mégis kifizetett a katonáknak 10,122 frtot, 1589-ben 2400 frtot, majd 5200 frtot az eszt. érs. jövedelmeiből.¹ Ugyanabból fizettek ki Pálffy Miklós főkapitánynak 1589—91-ben 7750, 1593-ban 3000 frtot. Hogy még az érsekség nagy jövedelme sem volt elég, bizonyítja az, hogy mindkét rendbeli katona uraknak 1590 decz. végéig fizetendő hátrálék volt 10,077 frt és 1591 ápr. végéig négy óra 9921 frt. Ez utóbbi adat szerint az egész évi szükséglet volt 29,763 frt, a mit azonban a pozsonyi kamara sem tudhatott biztosan, mert hogy «mekkora a lovasok és gyalogosok száma, mennyivel növelik vagy apasztják azt, ezt a számadásokból tudni nem lehet, mert az újvári őrség kapitányai azt a kamarával sohasem közlik».²

¹ U. o.

² U. o.

Győr helyőrségének szükségleteit egy 1554-iki kimutatás szerint egészen Ausztriának kellett volna ellátnia.¹ De azt látjuk, hogy azokról a pozsonyi m. kir. kamarának kellett gondoskodnia. Erre fordították a győri püspökségnek 1588-ban 6438 frt 26 denárral kimutatott jövedelmét.² A püspökségnek tizedei nagyrésztben már régen el voltak egyes ausztriai uraknak zálogosítva, a kik pénzüket már uzsora kamattal visszaszerezték. Az 1552-iki országgyűlés kérte a királyt, hogy azokat vegye vissza és adja át a főkapitánynak a vár és város erődítéseinek céljára.³ A király válaszában meg is ígérte azt, de a válasz válasznak maradt és az országgyűlések többször hiába újították meg kérésüket. A püspökségnek Szarukő-(Hornstein-)várhoz tartozott tizedei is zálogban voltak s azokra a püspökség jogát csak az 1620-iki 50. t.-cz. ismerte el. A püspökségnek a szentmártoni castrumhoz tartozott, Győr alatt levő és Tanistravár körül fekvő szántóföldjeit, legelőit és rétjeit Fejérvölgy István nyitrai püspök, kir. helytartó, mint a győri püspökség administratora, bérbe adta évi 40 frtéért. Ezeket 1590-ig a győri főkapitányok, ez idő szerint Gregoróczy Vincze főkapitány-helyettes, használták jogtalanul.⁴ A püspökség szombathelyi várának jövedelmei, a mint már említők, Kanizsa ellátásához tartoztak. A püspökség jövedelmei így szét lévén darabolva, azok nem is lehettek elegendők, Ausztria meg nem felelt meg kötelezettségének és így Győr várának ellátása a kamarára nehezedett. Igazán nehezedett, mert a kamara nem volt képes azt ellátni sem az igénybe vett dicából, sem a kölcsönökből (1586—88-ban 6125 frt), sem más jövedelmeiből, melyekből 1586—88-ban 12,580 frtot adott. Az őrség katonái a kamara kimutatása szerint évenként 4200 frt húspénzt kaptak volna, de 1591—1594-ben 14,440 frt 20 den. volt itt a hátrálék, a mire a kamara 1596—98-ban 1938 frt 10 denárt fizetett ki.⁵

Palota vára a veszprémi püspökséghez tartozott, 9 község

¹ *Acsády*: Hadtört. Közl. 1888. 74.

² *Cop. Ann.*

³ *Art.* 18.

⁴ *Cop. Ann.* II. 1.

⁵ *Cop. Ann.*

jövedelmeire volt utalva. Ezek közül hétnek összes jövedelme az 1581-iki urbarium szerint összesen 656 frt 23½ denárt tett, két község fel sincs véve az urbariumba. Bizony ezek is eleget éheztek, még szerencséjük volt, hogy egyszer-másszor magyar kapitányaik voltak, a kik olykor gondoskodtak róluk, mint Pálffy Tamás, a ki 1578-ban 5180, 1583-ban 9204 r. frtot, egy alkalommal a hadi fizetőmesternek kezéhez a katonák fizetésére kölcsön 5509 r. frt 7 krt, máskor meg 1606 r. frt értékű élelmiszert adott. Ennek árát a katonák zsoldjából *már régen* levonták, de Pálffy semmit se kapott abból vissza. 1586-ban özvegye, Nyáry Sára részére utalványoztak a kamaránál 7115 r. frt 23 krt, de még 1604-ben is volt ebből fizetendő 2727 r. frt 4½ kr.¹

Komárom ellátására Ausztriának kellett évenként 32.000 frtot adnia, de már 1555-ben 85,776 frtra volt költsége előirányozva.² A többletet a kamarának kellett fedeznie, de honnan? Újabb és újabb kölcsönökből, a rendes bevételekből, a melyek azonban egészükben sohasem kerültek a kamarához, mert régibb tartozások fejében nagyrészt le voltak már kötve. Így a komáromiaknak se sok jutott, annyi, a mennyi ellátásukra kellett volna, sohasem. Krines Bálint komáromi kapitány a katonák fizetésére 1580-ban összesen 1000 frtot kapott; 1588-ban 4000; 1589-ben 2000 frtot kaptak a katonák.³ 1586-ban Rudolf király Pálffy Miklós pozsonyi gróf és komáromi főkapitánynak különösen a komáromi német őrség zsoldjának fizetésére adott 16,000 frt kamatainak fedezésére elzálogosította Modor város évi taxáját. Ugyanaz még szintén 1586-ban az őrség fizetésére pénzben és élelmiszerekben adott 13,079 frt 57½ denárt. Ugyancsak Pálffy Miklós adott az őrségnek 40,000 tallér értékben gabonát és bort. 1587-ben Telegdy Miklós püspök 500 akó, 1588-ban 1061½ akó bort adott kölcsön. Így, ilyen kisebb-nagyobb kölcsönökkel tartogatták össze az őrséget.

A pozsonyi kamara gondoskodott még Ó-Zólyom, Végles és Murány várakról. Ezeknek is saját birtokaikból kellett volna el-

¹ U. o. és Lib. debit.

² Hadtört. Közl. 1888. 74.

³ Cop. Ann.

látniok magukat. A kamara olykor küldött oda némi pénzt, de rendszeren nem fizethette az őrseget. Muránynál láttuk, hogy a katonák 1564-ben már 46 hónapon át nem kaptak zsoldot és azt beszéltek a király biztosának, hogy a kapitány két év alatt nem kapott többet 2000 frtnál.

A szepesi kamarához tartoztak: Eger, Szendrő, Tokaj, Kálló, Szatmár és Kassa, olykor idetartoztak még: Krasznahorka, Patak, Munkács és Sáros. Kassát kivéve mindenikhez nagyobb birtokok tartoztak. A század közepén és végén királyaink többet eladtak, másoknak egyes birtokait elzálogosították, Szatmár birtokának nagy része Erdélyhez került. Így aztán magukat nem láthatták el és őrsegeikről a kamarának kellett gondoskodnia. De miből? 1572 júli 14-én tett jelentésében írja, hogy «jövodelmei vannak a dicából». A hatósága alá tartozó 17—18 vármegyéből 7 egészen, 2 nagyrészben, 4-ben 588 porta volt a töröknek behódolva, csak 5 volt egészen szabad. Ezekből szedte a dicát, azaz csak szedte volna mint jövodelmet, ha azonnal rá nem teszik kezüket a hatalmasok, a kik közt leghatalmasabbak voltak maga a király és ennek főgenerálisai: Ungnád, Nogarollis, Teuffenbach, a kik különféle címeken elszedték a dicát. 1567-ben 1570—80-ig és 1582—84-ben 13 évről van kimutatás. Ezen idő alatt a várakba ment a dicából borért 8207, élelmiszerekért 9013, a katonák fizetésére 17,034, összesen 34,254 frt. És ezt mind elszedték a kapitányok, provisorok; Ungnád Kristóf 10,003, Mágóchy Ferencz a szállított gabonáért részletül 5155, Nogarollis 2170, Teuffenbach 1255 frtot, együtt 52,807 frtot vettek fel mielőtt az még a kamarához bement volna. Állítólag az egész összeg Eger, Szendrő, Tokaj, Kálló, Szatmár és Kassa őrsegeinek ment.

Bővebb jövodelmi forrás volt a bérelt tizedek jövodelmei. Ezeket a kir. kamara részben az esztergomi érsektől, nagyobb részét az egi püspökségtől bérelte Borsod, Abaúj-Torna, Sáros, Zemplén, Ung megyékben. Fizetett bért 6686 frtot, más kiadásai voltak rá 2721 frt, tiszta haszon volt (1572-ben) 15,827 frt. Ekkor bevétel volt azokból 1572-ben:

	kassai köből	1584-ben: bevétel	kiadás	ára
gabona	13812 $\frac{3}{4}$	7235 $\frac{3}{4}$ k. k.	5898 k. k.	à 1 fr. 92 dénár
árpa	1165 $\frac{3}{4}$	1634 $\frac{1}{4}$ €	1408 €	€ 1 € 14 €
zab	3299 $\frac{3}{4}$	2994 $\frac{1}{2}$ €	3132 €	€ 1 € 10 €
vegyes	230 $\frac{1}{4}$	357 €	52 $\frac{3}{4}$ €	€ 1 € 32 €
liszt	—	5561 €	5256 €	€ 3 € 40 €
kenyér	—	76248 drb.	175697 drb.	€ 0 € 2 €
bor	5041 $\frac{1}{2}$ akó	2949 akó	2357 akó	€ 3 € 20 €
sör	—	1975 €	1970 €	€ 1 € 50 €
komló	—	352 €	351 k. k.	€ 1 € 50 €
maláta	—	1420 $\frac{3}{4}$ €	1295 €	€ = € 50 €
korpa	—	2128 $\frac{3}{4}$ €	2012 $\frac{3}{4}$ €	€ 1 € — €
készpénz	1179 frt 50 d.	9412 frt.	9479 frt.	
só	—		170 mázsa ¹	170 mázsa

Ez mind szétosztott és pedig 1572-ben a kassai, szendrői, szatmári, krasznahorkai, tokaji, pataki és munkácsi helyőrségeknek «*salariumaikra*» és pedig: búza 13,268 $\frac{3}{4}$ kassai köb. árpa sörfőzésre 1175 $\frac{3}{4}$ k. k. (ebből 3022 akót à 32 pint főztek) és 3299 köből zab. 1584-ben Patak, mint akkor már elzálogosított vár, nem kapott; de Kálló kapott. Sáros megye tizedét 4961 frt 5 den. értékben a sárosi vár részére visszatartotta Rueber János főkapitány.²

Az élelmezéshez egy-egy várban kellettek: Proviantschreiber (írnok), pékmester és segédjei, pinzémester és szolgálja, kaszsnár, kenyérkiosztó, molnár, sörfőző és élelmezési szolgák.³

Egészben véve így történt a végvárok őrségeinek ellátása. A kamarák gondoskodása folytán azokat el is lehetett volna tisztességesen látni, ha, a mint említettük, a várak jószágait nem a várak kapitányai használták volna és ezek a provisorokkal együtt nem arra törekzenek, hogy maguknak minél többet szerezzenek; de így bizony sokszor éhezett és fázott az őrség még akkor is, a mikor elegendő élelmet szállítottak a várakba, mert részint nem volt rendes zsold, részint mert a zsoldra előlegül adott élelem, ruhanemű és fegyverzet drága árukkal felemésztették a reménybeli zsoldot.

¹ 1 kassai köből = 2 pozsonyi mérő = 4 véka. 2 drb só nyomott 1 mázsát.

² Szepesi kamara számadási könyvei.

³ U. o.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha a föld népének zsarolása miatt a várak őrsegei ellen is volt elég jogos panasz.

A *táborokban levő* katonaság élelmezése és szükségleteinek ellátása még nehezebb volt, mert ezeket még részben sem támogatták a várbirtokok, de róluk a királynak és az országgyűléseknek kellett gondoskodniok.

Schwendi Lázár a *Kriegs Discursban* igen szépen elmondja, hogyan kell a táborban levő katonaságot ellátni. A Feldmarschalnak kötelessége felügyelni arra, hogy az árúsoknak biztosak legyenek a szabad piaczkok és az azokhoz jutás. Az élelmiszereket rendszeren és méltányosan kell megbeszélni és a katonaságot árdrágításal meghúzni nem szabad. Az élelmiszereket a Proviantmeister (élelmező biztos) készpénzért, ha van rendes zsold, kiosztja a legénységnek; ha nincs rendes fizetés, akkor előlegezi azt a zsoldra, így a pénz mindig nagy nyereséggel jön vissza a hadúr kezéhez és a legénységet jó részben eleséggel fizetheti. A kereskedőket a táborokban vagy azokon kívül megtámadni, az élelmező tereken erőszakoskodni, valakit megtámadni, valamit onnan erőszakkal elvinni, a táborból előrevásárlás végett kimenni nem szabad stb. De azt is mondja, hogy a Feldmarschal és a Proviantmeister utasításai szerint a profószkok szabják meg az élelmiszerek árát, ők kezelik az itczét, rőföt, súlyokat és a kereskedőktől meg az élelmiszerektől taksát kapnak.

Ha mindezt megtartották volna, a táborok mindig el lettek volna látva a szükséges élelemmel, mert a magyar országgyűlésekben mindig meg volt a jóakarát. Az élelmiszereknek árát az alispánok megyénkint 2—3 nemessel megállapították s azt is, hogy melyik község mennyit képes szállítani. Mindkét rendbeli (egyházi és világi) urakat és nemeseket kötelezte a törvény arra, hogy a táborba élelmiszereket szállítsanak, ha valaki vakmerően vagy hanyagságból elmulasztaná ezt, vagy árúit és élelmiszereit nem a táborba, de máshová akarná szállítani; fizesse meg a harminczadot, a vámokat és akárki elfoghatja az illetőt s az minden árúját és élelmiszereit veszítse el.¹

Törvényeink mindenkor meghagyták az ország minden lakójá-

¹ 1545. art. 29., 30.

nak, hogy a hadsereg részére az ország minden vidékéről minden birtokról a lehető legnagyobb mennyiségben kell élelmet szállítani. Az élelmiszerek árának megállapítását (limitatio) ellenőriztetik a nádorral és a magyar főkapitányokkal, a kik azt a Feldmarschallal és a kir. főlovászmesterével (Agazonummagister) intézik minden általános felkelésnél (Generalis expeditio); a részleges felkelésnél (particularis expeditio) a kapitányok és alispánok intézkednek arról.

Gondoskodnak a Kk. és Rk. az élelmiszereknek a táborba szállításáról is, kötelezván a jobbágyokat arra, hogy az élelmező biztos (Magister victualium, Proviantmeister) rendeletére mindenkor készen legyenek szekerekkel és fogatokkal mindenféle élelmiszert szállítani a következő fuvardíjakkal:

1 bécsi akó borért kapnak	1 mérföldre	1 magyar denárt
1 köből buza vagy rozsért	1 „	1 „ „
1 « zabért, árpáért, lednekért	1 „	1 bécsi numust (1 krajczár)
minden más dologért mázsánként	1 «	1 magyar denárt. ¹

Ezek a szállítási díjak érvényben voltak egészen 1597-ig, a mikor az országgyűlés véget akarva vetni a mult években előfordult rendetlenségnek, elhatározta, hogy minden dicéltatni szokott 25 portától egy jó, a szállításra alkalmas szekeret kell készen tartani négy lóval vagy hat ökörrrel. A táborban levő főélelmezési biztos napi egy tallért fizessen a fuvarosnak attól a naptól kezdve, a melyiken szekerét megrakta, beleszámítva azokat a napokat is, a melyeken az élelmezési biztosok a szekeret visszatartották a táborban.²

Hogy a táborokban nem volt mindig elegendő élelmiszer, annak oka az volt, hogy a katonák nem fizették meg a táborba küldött czikkék árát; az élelmiszerekért nem a megszábot, hanem a jövődöbeli árat fizették, a mikor fizettek; a fuvarosok ökreit minden kártérítés nélkül egyszerűen levágták. A jobbágyok az ilyenektől félve nem szállítottak eleget.

1596-ban a király a gabonára és takarmányra nézve új limi-

¹ 1557 art. 7.

² Art. 25.

tatiót kívánt. A Kk. és Rk. ekkor nem minden élesség nélkül válaszoltak. Szívesen megszabnák az árakat, de ezt otthon alkalmasan nem tehetik meg, inkább megtehetik azt a fővezér és a főkapitányok tanácsával és beleegyezésével a táborban, tekintetbe véve az időt, a gabonaneműek, a takarmány és más árúk bőségét vagy szűkségét.

Az idegen országokból Magyarország felszabadítása végett jött katonák a magyar név gyűlöletével panaszolkoznak, hogy a magyarok az ország lakóinak minden fölöslegét összevásárolják és azt nemcsak a katonáknak a táborban, hanem a király élelmezőinek is tetszésük szerinti áron adják el, innen van a gabonaárak végnélküli és elviselhetetlen emelkedése. Kik lennének azok, a kik elővétellel okozták az inséget vagy a gabonaárak emelkedését, nem tudják (dehogy nem tudták, hiszen olyanokul már az 1563-iki 12. articulusban megnevezték a kapitány urakat), hogy ők tennék, az csak rosszakaratú ráfogás, mert hiszen a magyar urak gabonát osztottak ki a szegény jobbágyoknak a kiktől azt az ellenség vagy a katonák kegyetlenül elrabolták. A mult évi rossz termésen kívül a nyomorúságnak más okát nem látják, mint azt, hogy a külföldi katonák paraszttól, nembestől, főpaptól és mágnástól személyválogatás nélkül mindent elraboltak. A hol, a mit magok nem fogyaszthattak el, ott a gabonát lovaikkal etették meg, vagy eladták, vagy szétszórták. A táborba élelmet szállítók közül többeket útközben megtámadtak, az élelmet elszedték tőlük és ha egyik-másik szállító elérte a tábort, árúinak kirakását nem engedték meg. Nem kis hátrány volt az sem, hogy a mult évi törvény ellenére¹ az árúknak taxatióját rá bízták a német Feldmarschalra, a ki aztán a profoszokkal tetszése szerint állapította meg az árakat, a mit a többi kapitány is úgy tett. Emberei a hidat állandóan megszállva tartották s a szállítóktól szokatlan pénzeket és a szállított árúknak egy részét kizsarolták. A profoszok ne avatkozzanak az élelmezés dolgába, ne vegyenek el egy részt a táborba vitt árúkból, ne szedjenek adókat, hanem éljenek megelégedve saját zsoldjukból. Szüntesse meg a király — a mint azt már többször igérté — a visszaéléseket, a szállítók zaklatását, károsítását. Így

¹ 1595 art. 47.

bővebben lesz élelem a táborokban, a gabona olcsóbbra fog kerülni és a katonákat könnyebb lesz visszatartani a rablástól. Az ország termékenyebb helyeit a törökök és tatárok elpusztították, a mi még megmaradt tőlük, azt a külföldi katonák *harpyák módjára* lelegelték. Minthogy ez az év terméketlenebb volt másoknál, a felség gondoskodik arról, hogy más szomszéd országaiból és tartományaikból is hozassanak élelmiszerek, mert különösen takarmányt és zabot az összességnek elegendőt Magyarországból nem lesz lehetséges szolgáltatni.¹

Kéri még a királyt, hogy a magyarok részére állítsanak fel a főkapitányok magyar piaci biztosokat (*magistri fori*) és a főélelmező biztos (*generalis ammonæ magister*) mellett mint magyar élelmező biztosok legyenek: Joó János kir. személynök és Nagyváthy Ferencz; az ország felső részeiben Paczot Ferencz, Dengeleghy Miklós, Várady Gáspár; a Dunán túl Tarródy István. Ezek úgy legyenek alárendelve Joó Jánosnak, hogy a mikor ez a főélelmezési biztos vagy helyettesének megkeresésére felszólítja őket, mindjárt állítsák ki a szekereket a gabona szállítására. A magyar haditanácsban nevezzen ki a király vagy a főherczeg három magyar élelmező biztost.²

1601-ben, tekintve a mult évek terméketlenségét, Magyarországból gabona szállítására semmi reményt nem nyújthatnak a Kk. és Rk., de ha a felség főélelmezési biztos a kellő időben gondoskodni fog a táborok részére gabona és takarmány beszerzéséről, fuvarokról készséggel gondoskodnak, feltéve, hogy a fuvarosokat nem fogják zaklatni és a köteles díjat megfizetik nekik. 1602-ben megint a fuvarosok zaklatása ellen és a profoszok taxálásai ellen panaszkodnak és nyíltan kimondják, hogy a felség kímélje meg az országot a szekereknek más czélokra kiállításától, mert a katonák, a török, a tatár és a mult évek dögvészei csaknem összes igavonó állataikat tönkretették. 1603-ban meg azt a választ adták a királynak: gabonát nem adhatnak és nem ajánlhatnak meg, mert a mi volt az országban, azt a telhetetlen katonák megemész-

¹ Art. 24—27.

² 1596 art. 25.; 1597 art. 25.; 1599. art. 21.

tették, úgy, hogy most sok lakó a legnyomorultabban koldulásból kénytelen magát fenntartani.¹

Idáig jutott a gazdagnak tartott Magyarország a Habsburgok háromnegyed százados uralma alatt pártviszályok, a török hódítás és az idegen katonaság zsarolása, pusztítása következtében. Sajnos, hogy itt a vád alól a saját vérünkből való katonaságot sem menthetjük fel. A legénység részére azonban van mentség.

A végvárakhoz és különösen a táborokhoz tartozott még a nagyszámú szarvasmarha és a sok ló. Ezeknek ellátásáról is gondoskodni kellett. Minthogy azonban nem volt elegendő takarmány és zab, meg kellett engedni a lovaknak legeltetését. Törvényeink ezzel is többször foglalkoztak. A katonák ilyenkor is sok visszaélést követtek el. A hol volt is a lovak részére alkalmas legelő egyszerűbbnek tartották a kaszálásra alkalmas rétekre bocsátani lovaikat. Az alispánok kijelölték a legeltetésre alkalmas területeket s azokon paraszt, nemes, úr és főpap köteles volt azt megengedni. Egy-egy helyen 30 napon át maradhattak a katonák, ennek letevével a kapitányok kötelesek lettek volna jószágaikból vagy zsoldjukból megfizetendő 1000 frt bírság terhe alatt elvezetni őket.

A katonák kihasználták a helyzetet, még a mikor meg is kapták a zsoldot, a szegény nép terhére éltek, azt élelmiszerek adására kényszerítették, holmiját elrabolták. 1588-ban azt mondják a Kk. és Rk., hogy hosszú lenne elősorolni azon nehéz és elviselhetetlen jogtalanságokat, elnyomatást és erőszakoskodást, a mit az ország lakói a legeltetésnél az évnek nagyobb részében szenvedtek. Sokszor kérik, de mindig hiába kérik a királyt, szüntesse meg a visszaéléseket, térítse meg a katonák zsoldjából a népnek okozott károkat.²

Gyilkosság, rablás vagy más rendkívüli büntény esetében alkalmazni kell az azon esetekre vonatkozó törvényeket, mondja a törvény 1588-ban. Pedig már 1548-ban felhangzott a panasz, hogy ha hazai katona ellen akar panaszt emelni az általa megkárosított, hozzájuthasson a generalishoz vagy a főkapitányhoz, különben a királynál, vagy helyettesénél, vagy az ország rendes

¹ 1601. art. 13. ; 1602. art. 11. ; 1603. art. 10.

² 1566. art. 20. ; 1578. art. 14. ; 1588. art. 22.

bírósgainál kell igazát keresnie. A külföldi katonák a generális ítélkezése alá tartoznak.

Nagyon hosszúra nyúlnék mindazoknak a törvényeknek felsorolása, melyeket az országgyűlések az egész XVI. századon át úgy a tisztek, mint a közkatonák zsarolásai, erőszakoskodásai, rablásai, gyilkolásai miatt panaszkodva alkottak. Már 1559-ben azt mondják, hogy a törökök által mindennap okozott pusztítás, gyilkolás, fogságra vetés és kínzásoknál nem kisebb csapás az, a mit a királyi katonaság és annak tisztjei visznek véghez.¹

A katonaság mindig azzal védekezett, hogy zsoldját vagy épen nem, vagy csak igen elkésve fizetik, nincs miből élniök és magukat fenntartaniök.

A királyokat hiába kérték a Kk. és Rk. az egész századon át, hogy tiltsák el a katonaságot a szegény nép zsarolásától, fizessék annak rendesen a zsoldot, hogy a katona abból tisztességesen élhessen. A királyok mindig megígérték a segítséget, rajtuk talán nem is mult volna az, de mikor örökös pénzzsűkében voltak és rá voltak szorulva tisztjeiknek jóindulatára, meg a legénységére is. Ennek kimutatása végett csak egy példára mutatok rá. Miksa főherczeg az óvári táborból 1597 aug. 2-án rendelte a kir. kamarának, hogy a Csallóközben levő 300 magyar gyalogos és 100 lovas katonának hátrálékos fizetését a szab. kir. városok taksájából fizesse ki. Gondoskodjék továbbá az esztergomi érsekség jövedelmeiből tartatni szokott katonaság fizetéséről is, nehogy azok a fizetés elmaradása miatt elmaradjanak a mostani háborútól. A bécsi udvari kamara a pozsonyi kir. kamarához ugyanebben az ügyben 1598 okt. 13-án írta, hogy a király a csallóközi katonáknak 1598 szept. végéig már 24,439 frt 12 kr.-ral adós. A katonákkal olyan szerződést létesítettek, hogy kifizetnek nekik 4000 r. frtot készpénzben, 2000 r. frtot posztóban, 5000 r. frtot meg kifizetés végett átutálnak a pozsonyi udvari kamarához; a többit — tehát 13,439 r. frtot, vagyis a nagyobb felét — a katonák elengedik a királynak. Az 5000 frtot minél előbb fizesse ki a pozsonyi kamara a dicából, vagy ha az nem elég, más jövedelmeiből. A kamara az előbbi rendeletre 1598-ban kifizettetett 100 frt 50 denárt; az utóbbira

¹ 1559. art. 4.

meg 1598-ban «*diversis vicibus*» vagyis részletekben 4438 frt 50 denárt, 1599-ben 1436 frt 60 denárt ; 1600-ban 283 frt 10 denárt, azaz kamatostúl összesen 6157 frt 20 denárt.¹

Végül még néhány szót az egykorúak tanúságából. Forgách Ferencz írja :² «Ha az ország adójából vagy a bányákból valami arany, ezüst begyűlt, azt a tisztek maguk közt osztották szét, egynek sem volt elég az ország vagyona. Ha Ferdinánd olykor zsoldot küldött, alig adtak belőle néha egyik-másik katonának, hanem ezt az ország zsákmányolására és nem fenntartására utalták, beleegyeztek a leggyorsabb vagyonszerzésbe, a mi egyik oka volt annak, hogy az országot mindnyájan kegyetlenül pusztították.» 1557 : «E nyáron a császáriak részéről semmi egyéb nem történt, minthogy a nyomorult földnépet rabolták, nem is az ellenség földjén, hanem a saját birodalmán belül ; mert a katonáknak nem adtak zsoldot és ételmet, de azt magának kellett úgy maga, mint állatjai részére szereznie, vagy rabolt, — ha azt megtudták, a rabolt tárgy értékét levonták zsoldjából, a mit azonban soha se ő, se a nép nem látott. A legvagyonosabb és legnagyobb községek is csakhamar kipusztultak. Ilyen volt az osztrákok uralma alatt a katonai ügy». A katonaság viselkedésére jellemző az 1556-iki háború után téli szállásra menetelük a Csepelszigeten : «Elszédve a szigeten, mindenféle lascivia és luxus által kiélve a falukat és városokat, folyton változtatták szállásaikat, még azzal se érték be, hogy lovaiknak, noha szalma bőven volt, alomul csépeletlen gabonát használtak. A kastélyokból, házakból kiűzték a nemes embereket és úrnőket. Ez épen úgy történt a császárnak távol, mint jelenlétében s a lakosságot inkább legyőzte a császári katonaság, mint az ellenség... És ezen emberek tömege közül az ilyen kihágások miatt csak egynek is megbüntetését senki se nem látta, se nem hallotta. A régi katonai fegyelem teljesen kiveszett». 1567 június végén Miksa király megjelent Pozsonyban az országgyűlésen. Itt a Kk. és Rk. nem akartak tárgyalni addig, a míg az ország sérelmei nem orvosoltatnak. Főpontok voltak a katonák és tisztek rablása, kegyetlenkedése... a kik a néptől elvett gabonát annak

¹ Libri debitorum.

² Historia sui temporis 112.

drága pénzen adták el s ezt 3—4-szer is megtették. A kin többé megvenni nem bírták, az éhen vesztetett el. A tisztek tetszésük szerint foglalták el a jószágokat, maga a császár is, mikor Tokajt elfoglalta, elfoglaltak olyan nemes urak birtokait is, a kik a háború egész idején át saját költségükön harcoltak stb...¹

Illésházy István nádor írja: «(1598.)... Két esztendő alatt a katonáknak 2—3 hópénzt adtak. E miatt végre a németek Esztergomban feltámadtak, azután a szolgáló magyar vitézlő nép is. A hadnagyokat kizárták a várból, többeket megöltek és a várat maguknak tartották, míg meg nem fizettek nekik. Bűnbocsánatot is kellett nekik adni, mert azzal fenyegetődztek, hogy a töröknek feladják a várat». «Ez időben a szolgáló népnek oly nagy szabadsága volt, hogy személyválogatás nélkül minden úr és nemes marhája préda vala... a fejedelmek, kapitányok parancsaira mit sem adtak. A kiknek a király a kamarával fiztetett, a tisztek nem fizettek... egy esztendőre ha 2—3 hópénzt adtak... Egy regiment német gyalog, kinek Pecz volt hadnagyuk, Erdélyben pártot ütven Pozsonyig jött fel, fizetésöket kérven, szolgálni tovább nem akartak. Pogrányi Benedeket, országos vice-kapitányt hajdukkal, huszárokkal küldte rájuk a fejedelem, hogy levágassa őket. Végre megalkudott velük és újra Erdélybe küldte.»²

Ilyen volt a katonaság ellátása és viselkedése Kanizsától Esztergomig, a Csallóköztől Erdélyig az egész XVI. századon át. És ilyen katonasággal viselték a háborúkat a török ellen és ilyennel alapították meg a Habsburgok uralmukat Magyarországon... Sic fata tulere.

Dr. DEMKÓ KÁLMÁN.

¹ U. o. 159. ; 346. ; 375.

² Följegyzései 1599—1603. 55. ; 99.

DESALLEURS ALTÁBORNAGY RÁKÓCZINÁL.

(Második közlemény.)

II.

Desalleurst XIV. Lajos mint katonai tanácsadót, de mint nem nyilvános rendkívüli követet küldte Rákóczihoz. Kijelentette, hogy hasonló minőségű követet ő is küldhet hozzá.¹ A francziák és a magyarok közt tehát a diplomáciai érintkezés hivatalosan is elkezdődött. A fejedelem, mint ösmeretes, már az ünnepies fogadtatás előtt kész adatokkal igyekezett meggyőzni *Desalleurst*, hogy a spanyol örökösödési háborúban Magyarország számbavehető szövetségese volna Franciaországnak.

A követről a fejedelem az első pillanatoktól kezdve jobban vélekedett, mint ez ő róla. A fejedelem szerint ² «a tábornok még jó erőben levő öreg úr volt; értett a hadakozáshoz. Józan és türelmes lévén, társalgása kellemes és szellemes, de igen szőrszálhasogató volt. Egyedül francziául beszélt; semmit sem költött s épp oly hidegséggel viseltetett királya, mint nemzetünk érdekei iránt. Nekirontott a legnépszerűbb balítéleteknek és semmi kíméletet sem mutatott irántuk, még azon csekély számú franczia tiszték előtt sem, kik neki udvaroltak. Ennek később igen rossz következményei lettek. Ennek a tábornoknak tanácsai s tervei jók, de valósíthatatlanok voltak a nemzetnek a hadakozás elveiben való járatlansága és a tiszték hiánya következtében.»

Maga *Desalleurs* már az első hetekben azt írta titkárának,³

¹ Rákóczi utasítása Brennerhez 1710 ápr. 17. Arch. R. VIII. 235–6.

² Rákóczi emlékiratai, 126.

³ Mémoire, 67.

hogy csalódottnak érzi magát, nem bízik többé küldetése sikerében, mert a fejedelemben a világ leggonoszabb és legálmokabb emberét ösmerte meg.¹ Úgy látszik, nem igen boldogult vele a tárgyalásokban s jobb katona lévén, mint diplomata, segítségül hitta titkárát, *Chamillard*-t. Útiköltségül a fejedelem negyven aranyat küldvén, három havi tartózkodás után a titkár április 13-án odahagyta Kolozsvárt. Inasa és néhány magyar inas kíséretében a fejedelemtől ajándékozott török lovon tíz nap alatt ért Egerbe, hol Desalleurs őt a maga szomszédságában, abban a házban szállásolta el, a melyben egy elfogott francia tisztt, *Pelissier* is lakott.² A fejedelmet, mint írja,³ szerencsés volt már másnap üdvözölni, mikor a várostól négy mérföldre levő sátor-táborában szemlét tartván gránátosai felett, átadta neki báró *Andrássy* levelét. A fejedelem sajnálkozott betegségén, de örült, hogy jó egészségben érkezett meg s maradásra kérte. Érdekes olvasnunk, hogy követjével szemben, milyennek találta a fejedelmet.⁴

«Nagy és jól megtermett ember, körülbelül harmincznégy éves ;⁵ haja gesztenyeszínű ; telt arcú, élénk tekintetű szép ember és jó lovas ; nagyon szellemes, éleselméjű és józan ítéletű, a mit, úgy látszik, a sok szerencsétlenség fejtett ki benne, a mi őt érte s a mi rokonszenvet ébreszt iránta mindazoknál, a kik először közelednek hozzá. Hét nyelven beszél, francziául is elég jól ; s minthogy különben is elég okos és igen tudós, kellően tudja összhangzásba hozni Magyarország ügyeit s az itten gyakorolt különböző vallásokat. Általánosan szeretik és becsülik egész Magyarországon, különösen tábornokai, a kiket testvéreinek tekint s a kik úgy tisztelik, mintha ő volna a királyuk ; igen nagy előzékenységet is tanusít érdekeik kiegyeztetésében. Gyöngéden parancsol és szigorúan büntet. Ellensége a sületlenségnek ; mértékletes és nem tűri a pazarlást asztalánál, a hol mindig megtartja a hétfői

¹ Il l'avoit reconnu pour l'homme du monde le plus méchant et le plus perfide. Ezt a levelet a titkár Kolozsvárt 1705 április 10. kapta meg.

² Útjának leírása u. o. 68—74.

³ U. o. 87.

⁴ U. o. 83—84.

⁵ Csak 29 éves volt.

bőjtöt annak emlékezetére, hogy hétfői napon szabadult ki Bécsből. Mindennap igen korán kel fel, négy-öt óra hosszat dolgozik, azután megszemléli csapatainak gyakorlatait s őket arra a vitézségre és nemeslelkűsége buzdítja, a mely az ő természetes tulajdonsága.»

A titkár mostantól fogva sokat dolgozott Desalleurs mellett *De Varennes*-nel együtt, kinek Franciaországból bizonyos okok miatt kellett idemenekülnie.¹ *Bercsényi* már azelőtt sem bízott Desalleursban s küldőiben. «Csak azt fontolom én magamban — írta pár nappal az egri fogadtatás után² — mivel jöhetett ez a nagyhírű generális? Micsoda colligatióknk lesz? Honnan lesz segítségünk?» Szeretné,³ ha Desalleurs hírei megvigasztalhatnák. Látja, hogy sok az «ingyenér» (ingénieur, mérnök) vele. «Talán — úgymond — maga is csak tanítani s nem segíteni jött; mivel a mennyi írását látom róla nagyságodnak, — nem szeretem.» «Édes nagyságos uram — írta neki pár nap mulva is, — neked élek élek, neked halok; de a nagy Istenért kérem nagyságodat, ne várjuk az extremitást in his circumstantiis. Addig jobb, míg utánunk járnak; mint a darabolt garádicson, állapotjunk meg, ha lehet; könnyen lehet s jobban lehet azután is feljebb mennünk.»

Chamillard, *Pelissier*, *De Varennes* az első napokban mindenestre nagy segítségére lehettek Desalleurs-nek, ki ebben az idegen országban bizalmasan jóformán csak velök beszélgethetett Lamberg császári biztos szerint⁴ már Desalleurs bejövetele előtt is mindenütt voltak a kuruczok közt francia tiszték, Belgrádba érkezése után pedig a török földön magyar ruhába öltözött francziák tartózkodtak. Ezek a francziák, a kiket részben előre küldött, részben magával vitt Rákóczihoz, a következők voltak:⁵ *Damoiseau* és *Le Maire* hadmérnökkari, *De la Mette* (Vauban egykori hadsegéde) tüzér- és *Chassant* gyalogsági dandárnokok; ezredesek: *Bonafous* és *Despignon* (gyalogsági), *Norvall* (dragonyos); báró *Vissenacque*

¹ Mémoire, 87—88.

² Márcz. 17. a fejedelemhez. Arch. R. IV. 409.

³ Márcz. 21. a fejedelemhez. U. o. 414.

⁴ Följegyzései a kurucz háborúk idejéből. Hadtört. Közl. 1894. 552.

⁵ Thaly jegyzéke. u. o. 1892. 233—4.

(lovasgránátos), alezredek: *Bellegarde* marquis (gránátos), *De Rivière* (hadmérnök és tüzér), gróf *D'Absac* (dragonos), *De Spinion* vagy *D'Espinion* (gyalogos); őrnagyok: báró *Dujardin* (gyalog-sági), *Du Rhen* (tüzérségi), *Bersonville* és *Saint Juste* (hadmérnök-ségi); kapitány gróf *Stampa* (hadmérnök) és mások, pl. *Ronvier*, *De Mané*,¹ *La Fond*,² a kik némi nevet szereztek maguknak. Ezek lehettek azok a «csekély számú francia tisztok», a kik a fejedelem szerint,³ neki udvaroltak, a kikkel azonban szintén nem bánt kíméletesen. *Ferriol* török- és *De Bonac* lengyelországi követek ajánlóleveleivel olyan francia kalandorok is jöttek be, a kik álneveket viseltek, hogy franciaországi uraik ellopott tiszti kinevezéseit használhassák; ezek — a fejedelem szerint⁴ megbecstelenítették nemzetüket s magukviseletével elidegenítették a magyar nemzetet; Desalleurs bizonyára velök bánt el a legridegebben. A derék, becsületes *Fierville* (Verville) d'Hérisy ezredes, XIV. Lajos eddigi magyar ügyvivője, nem tájékoztathatta utódját, Desalleurst az ügyek állásáról, mert még az 1704 december 26-án vívott nagyszombati csatában a császáriak fogságába esett, sőt németországi hírek szerint akkor magát Desalleurst fogták el és csak később tudták meg, hogy akkor még nem is csatlakozott Rákóczihoz, hanem Temesvárott tartózkodott.⁵ A vele ekként összetévesztett *Fierville*, Salzer cs. ezredessel kicserélve, csak 1706 februárius 8-án szabadult ki,⁶ hogy ezentúl csupán mint katona szolgálja Rákóczit.

A fejedelem az ünnepies fogadtatás alkalmával olyasmit mondhatott az új követnek, a mit márczius 21-én kelt köszönő levelében XIV. Lajosnak írt.⁷ Hálás azért a jóakarátért, melyet a legkeresztényibb király a háború kezdete óta tanusít iránta s a melyet követe küldésével most hazájára is kiterjeszt. Szüntelenül csodálja azt a nemes érzést, a mely királyi szívéet betölti s a melyet

¹ Arch. R. II. 46.

² U. o. III. 494., 587., 703.

³ Emlékiratai, 126.

⁴ U. o. 127.

⁵ Dangeau, X. 243. Századok, 1875. 487.

⁶ Simonyi, II. 296., 322., 326., 331., 389.

⁷ Közli Fiedler, II. 451—2.

ellenségei maguk is csodálnak ; rajta lesz, hogy mindenkor méltónak bizonyuljon nemeslelkűségére. Egyúttal megnyugtatta a királyt,¹ hogy dolgai jól folynak ; serege gyarapodik ; a császárral nem akar egyezségre lépni.² *Forzách* Erdélyben Szeben ostromára készül s minden jót remélhet, mert *Rabutin* mozdulni sem bír seregével. Ő maga *Desalleurs* iránt teljes bizalommal viseltetik.³ Őszintének tartotta *Desalleurs*nek azt az ígérését, hogy a király őt havonként 50,000 livre hadisegélyben részesíti.⁴ *Chamillard*, *Desalleurs* titkára, május 19-én valóban tudósította *Vetésy* Lászlót, Rákóczi párisi ügyvivőjét, hogy XIV. Lajos a havi 10,000 tallér hadisegélyt ötvenezer livre-re emeli föl, ha a fejedelem nem lép külön békére a császárral.⁵ Rákóczinak másfél hónap mulva már alkalma nyílt, hogy megköszönje a havi segély fölemelését és kijelentse azt a reményét, hogy a Széchenybe összehítt országgyűlés az általános béke előtt nem békül ki a császárral.⁶

A beteges *Chamillard* követségi titkár a tavasszal arra kérte *Desalleurst*, eszközölje ki, hogy hazamehessen Franciaországba. *Desalleurs* beszélt is a fejedelemmel, a ki lehetségesnek tartotta, hogy a titkár hazautazzék Lengyelországon át, hol az ő megbízásait is elvégezhetné. A titkár az egri táborban személyesen köszönte meg a fejedelem jóindulatát s azt, hogy egy tisztet rendelt melléje kísérőnek. Maga *Desalleurs* a már előbb adott tíz aranyhoz még huszat adott neki útiköltségre s megbízta, hogy Danzigban *De Bonnac* lengyelországi francia követnek és Versaillesban *Torcy* külügyminiszternek egy-egy levelet adjon át. A fejedelem a béke ügyében járó *Szirmay* István nádori ítélőmester és gróf *Széchenyi* Pál kalocsai érsek tisztelgése után kihallgatáson fogadta a titkárt is, a ki szerencsét kívánt a fejedelemnek minden vállalatához s elmondta, mennyire sajnálja, hogy betegsége miatt nem szolgálhat neki ; egyúttal megköszönte jóindulatát. A fejedelem szerencsés útát kívánt a titkárnak s megkérte, adja át levelét a poseni

¹ Journal de Dangeau, X. 245.

² Ezt u. o. X. 335. és XI. 80. is mondja.

³ U. o. X. 245.

⁴ Rákóczi emlékiratai, 309.

⁵ Fiedler, I. 281.

⁶ U. o. I. 282.

palatinusnénak.¹ A titkár mély tisztelettel és hálás elismeréssel fejezvé ki köszönetét minden jószágáért, visszavonult, mire a fejedelem lóra pattant s a hadba indult katonaság után vágatott. Chamillard junius 20-án egy *Okolicsányi* nevű tiszttel indult el a Kárpátok felé s a fejedelemnek utóbb külön is megköszönte, hogy a világ legbecsületesebb emberét adta melléje. Miskolcz, Forró, Kassa, Eperjes, Siroka (határában csodálatos ásványvízzel), Lőcse, Vazsecz (Viagecz) és Kispalugya (Kilpaladia) voltak útjuk főállomásai. Okolicsányi itt betegesen találván feleségét, nem kísérhette tovább a titkárt, a ki tehát — egy napi pihenés után — tőle julius elsején a legszívesebben elbúcsuzott s a havas hegyeken, hat ember kíséretében, nélküle kelt át. Estére az árvai Dluhába (Dloia) érkezett, másnap pedig (július 2-án) Beszkid (Vesquitt) faluba, mely — mint mondja — az utolsó helység Magyarországon. Lengyelföldön, Jablunkán hált meg s úgy folytatta útját Krakó felé; de útközben átadta a fejedelem levelét a poseni palatinának, ki szívesen fogadta s beajánlotta a belzi palatinának, Szeniavszkijnénak (Lubomirszky Ilona Erzsébet hercegnőnek), a kiről tudta, hogy összeköttetésben áll Rákóczi-val és sok tudósítással látja el. A hercegnő el is beszélte neki tövéről hegyére a mostani magyar- és lengyelországi zavarok történetét és tíz napig szívesen látta palotájában. A titkár útközben sok érdekes tudnivalót jegyezvé föl Lengyelországról, XII. Károlyról, Patkulról stb., augusztus 8-án Danzigba és október 6-án Párisba érkezett. Mind a két helyen jelentést tett tapasztalatairól.²

Desalleurs későbbi titkárának nevét nem ösmerjük; úgy látszik, *De Varennes* és *Pelissier* segítették folytonos munkájában. A fejedelem mellett is volt egy francia titkár.³ Rajtuk kívül a követ csak néhány francia tisztre támaszkodhatott s így, mivel még németül s latinul sem tudott,⁴ valóban nem ösmerhette meg azt

¹ Ettől fogva a palatinusné közvetítette a fejedelemnek a danzigai francia követtel való pénzügyi összeköttetését és levelezését. (Számos adat erről az Arch. Rákócziánium II—III. kötetében.)

² Mindez részletesen a Mémoire 96—136. lapjain. Az egész kézirat megérdemelné a lefordítást és kiadást.

³ Rákóczi-tár, I. 118.

⁴ Rákóczi levele 1708 okt. 12. Fiedler, I. 305—6.

a nemzetet, a melynek hadseregét modern francia minta szerint akarta újraszervezni. «A helyett, hogy hízelegne a magyaroknak — írta róla utóbb *Ferriol* konstantinápolyi francia követ ¹ — és hogy a maguk módja, apáik régi szokása szerint engedné őket hadakozni, *Desalleurs* gróf a fejébe vette, hogy közjük olyan fegyelmet hoz be, a melyet elviselni nem képesek. Nem ösmerte sem a király (XIV. Lajos), sem Rákóczi fejedelem érdekeit.» A tábornokok nagy részével csak tolmács útján értekezhetett s közvetlenül jóformán csak Rákóczival tanácskozhatott, a mi nagyon nehézkessé tette nézeteinek és tanácsainak védelmét és elfogadtatását. Bár nagyobb haditettekre és hadvezéri hírnévre maga sem hivatkozhatott, bizonyos fölénnyel osztogatta tanácsait. Mikor 1705 júliusában Rákóczi Lipótvár ostromát olyan cselvetéssel akarta megkísérteni, a melyet csak «a jámbor, öreg» *Herbeville* ellen merhetett alkalmazni, saját előadása szerint ² «*Desalleurs* Őrgróf Lipótvár helyzetéről tett előterjesztése következtében igen helyeslé szándékát; de nem hitethette el magával, hogy *Herbeville* olyan jóhíszeműleg belemenjen a kelepczébe»; pedig belement s Rákóczi egyesülhetett vágmelléki hadaival, de annyiban *Desalleurs*nak is igazsága lett, hogy *Herbeville* bejutott Lipótvárba s ellátta azt segítséggel. Ebből is látható, hogy a francia követ hadi dolgokban az intézkedés joga nélkül, csak mint katonai tanácsadó működött a fejedelem mellett. Hadvezéri babérokra tulajdonképpen csak egyszer vágott, 1705 november 11-én a *zsibói csatában*, mikor a jobbszárnynak (a francia gránátosoknak és az idegen légióknak) vezetését vette át; a mi eléggé bántotta gróf *Forgáchot*, kinek — idősebb altábornagy létére — a balszárny vezetésével kellett beérnie. *Pekri Lőrincz* az erdélyi urakkal együtt jobban szerette volna, ha a fejedelem a csatát a Szamos nyílt keresztesi mezején fogadja el; de a fejedelem jobban bízott a rendes seregeknél szolgált *Desalleurs* és *Forgách* tanácsában s a Szamos turbucza-ditrói kanyarulatán uralkodó sánczokban, melyek tüzéséggel és gyalogsággal jól meg voltak rakva. *Desalleurs* a csata hevében tudatta vele, hogy *Forgách* balszárnyát a németek szétverték s rajta többé

¹ Hengelmüller, I. 162.

² Rákóczi emlékiratai, 132.

ő sem segíthetvén, vissza kell vonulnia. A vereséget egy szemtanú¹ a vezérek — tehát Desalleurs és Forgách — tudatlanságának tulajdonította. A csatában elfogott *Bellegarde* marquis gr. Draskovics ezredes hadifogolyként abban a hitben vitte Bécsbe, hogy ő a francia követ.²

Desalleurs azonban megmenekült s ezentúl inkább az udvar körében maradt. Nem-igen tetszett neki, hogy a fejedelem Magyar- és Erdélyországban egyaránt a szenátust is megkérdezte külügyi dolgokban. Ebben az alkotmányos eljárásban a korlátlan hatalom gyors megnyilatkozásai közt megvénült tábornok és államférfiú az ügyek késleltetését látta. Az önkényuralom emberét mindenképpen feszélyezték Magyarország és a csakhamar szintén hasonlóan szervezkedett Erdély alkotmányos formái. Úgy érezte már az első hónapokban, hogy ezek miatt urát nem szolgálhatja olyan hathatósan, mint a hogy bejövetelekor remélte.

Csak általában véve tudjuk, hogy a magyarok fölkelésének sikerében őszintén sohasem bízott s így a velök való szövetség helyett inkább a katonai helyzet megkönnyítésére való felhasználásukat sürgette. Erről csak akkor ítélnénk tisztán, ha részletesen ösmernők a francia külügyminiszterium levéltárában őrzött jelentéseit. De képet így is alkothatunk a francia udvar magyar politikájáról, melynek elsősorban az ő jelentéseit kellett figyelembe vennie.

III.

Desalleurs őszintén sohasem kívánta a Magyarországgal való szövetséget, ellenben a fejedelem már 1705 szeptember elsején előállott Francia-, Bajor- és Magyarország védő- és dacszövetségének tervével.³ Azt akarta, hogy a két ország vele, mint Erdélyország fejedelmével, örökös védő- és dacszövetségre lépjen s békes-

¹ Ottlyk önéletrása M. H. H. XXVII. 98. A csata leírása és a rá vonatkozó irodalom Márkinál, Rákóczi, I. 468—471.

² Eur. Fama, 1706. XLV. 629.

³ Fiedler, I. 35—37. Rákóczinak erre vonatkozó levelei u. o. 282—5. Vetésnek a francia szövetséget illető levelei részben utóbb, de az európai viszonyoknak oly kitűnő ismeretével készültek, hogy kellő óvatosság mellett mindenestre használhatók.

ségről a császárral mindaddig ne alkudozzék, míg Magyarország az Ausztriai Háztól el nem szakad, vagy legalább törvényes jogait vissza nem nyeri. Nélküle ne tárgyaljanak, békét ne kössenek. Ha a háború úgy fordulna, hogy előbb kellene békét kötniök, Magyarországnak megszállott része az erdélyi fejedelemséggel együtt teljes fölségjoggal Rákóczi és az ő halála után a választandó fejedelem kormánya alatt maradjon. Míg a háború tart, XIV. Lajos folytatja a pénzbeli segítséget; ha pedig a fejedelem rabságba esik, kiszabadítja s ha bujdosnia kell, Lengyelországban oly uradalmat és oly helyzetet biztosít neki, hogy állásához méltóan megélhessen a vele levőkkel együtt.¹

A királynak egyelőre csak annyi kifogása volt, hogy a szövetségről nem tárgyalhat *Vetésy*vel, kinek Rákóczitól nincs teljes megbízása és fölhatalmazása; egyébiránt a nagy tanáccsal egyetemben helyeselte a pontokat s megbízta *Desalleurst*, hogy Rákóczinak és az országnak megelegedésére intézze el a dolgot. A megbántott *Vetésy* a zsidói harc után, ha ugyan valóban akkor és nem évek mulva írta levelét, már nagy óvatosságra intette a fejedelmet XIV. Lajossal szemben.² Tapogatózva bánják a francziával, mert már sokat vízre vitt; hozzá való bizodal munk a nádból csinált bothoz hasonló: ha rátámaszkodik, eltörik a bot, sőt kezébe is megy a szilánkja. A franczia udvar nem fukarkodik a szép szóval és a pénzzel, de realitásra nem köti le magát. Vigyázzon a fejedelem, hogy efféle szirének éneke a maga és az ország halálára ne legyen. Rákóczihoz minden szirén közül *Desalleurs* állott legközelebb. 1706. januárius 6-án Tokajban hosszasan tárgyaltak együtt, mert *Desalleurst* aggasztotta, hogy Nagyszombatból

¹ Ezeket a föltételeket *Vetésy* azonnal átadta *Rouillé* (mint ő hibásan írja, *Rouillier*) de *Marbeauf*nek, a nagy tanács (grand conseil) elnökének, ki szept. 8-án akkorra ígerte a választ, ha majd, a hónap vége felé, visszatér Flandriából. Szept. 21-én figyelmeztette *Vetésyt*, hogy a király ebben az ügyben még nem kapott előterjesztést; de senki sem kételkedhetik, hogy jóindulattal van Rákóczi iránt. *Torey marquis* (*Jean Baptiste Colbert*) külügyi államtitkár, kit *Vetésy* szept. 20. ez ügyben szintén megkeresett, 30-án hasonlóképpen biztosította az ügyvivőt, hogy a király mindig szíven viseli Magyarország dolgát. (*Fiedler*, I. 37—8., 286—8.)

² *Vetésy* Rákóczihoz 1705. október 6. *Fiedler*, I. 41.

érkezett tudósítása szerint a bécsi udvar feltűnően vágyik a békére. Erdélyt nem adná ugyan oda, de hajlandó volna két-három vármegyét Rákóczi uradalmaihoz csatolni és fejedelemséggé emelni. Desalleurs erre megjegyezte, hogy ha a hír igaz és megvalósul, véleménye szerint nem kerüli el az Ausztriai Ház bosszúját. A fejedelem azt válaszolta, hogy magánérdekeit a szövetséghez tartozók és a szenátorok kezébe tette le; ezek 25-én gyűlnek össze Miskolczon s ők határoznak a békeajánlatok dolgában. Határozatuknak aláveti magát, mert mindig azt mondta, hogy elfogadja, a mit az ország jónak talál; ha azonban kényszerítenék a császár ajánlatainak elfogadására, a birtokában levő helyeket úgy megerősíti, hogy nem kell félnie a bécsi udvartól. Desalleurs intette, hogy ilyesmivel ne kecsegtesse magát, mert a bécsi udvar rést tör a kerítésen, hogy hazájára ronthasson; s a nagylelkűségnek is van határa. A fejedelem egy óra mulva visszahitta Desalleurst s azt mondta neki, hogy még egyszer meggondolván a dolgot, elhatározta, hogy Erdélyhez való jogairól nem mond le.¹

Ez a kijelentés döntött a szabadságharcznak és Rákóczinak egész jövődjéről és sok tekintetben döntött *Desalleurs*nek az a nemsokára tett nyilatkozata,² hogy XIV. Lajos azért nem szövethetnek a magyarokkal, mert még nem mondtak ellene József királynak és hatalma alól egészen ki nem mentek; mivel azonban a császárnak nincs köze Erdélyhez, melynek Rákóczi szabadon választott fejedelme, a védő- és dacszövetséget vele mint *erdélyi fejedelemmel* hajlandó megkötni.

Rákóczinak mint cousinjának, 1706 márczius 10-én kelt levelére maga *XIV. Lajos* kedvesen válaszolt.³ Látja hazája iránti buzgóságát és gondosságát, hogy minden eszközt felhasznál a szabadság kivívására, melyhez oly szerencsésen fogott. Ő állandóan segíteni fogja ebben a bátorságához és születéséhez annyira méltó feladatban. Szándékait bővebben majd *Desalleurs* fejti ki. Minden

¹ Vetésy 1706 febr. 16. u. o. I. 42—43. Desalleurs jelentése Torczyhoz, 1706 januárius 6. Hengelmüller, Fr. Rákóczi, I. 204.

² Rákóczi Vetésyhez 1706 márcz. 20. Fiedler, I. 290. Levelének kivonata Stepany szerint Simonyinál, II. 571—2.

³ XIV. Lajos Rákóczihoz 1706 ápr. 15. Fiedler, I. 291.

körülmény közt biztosítja becsüléséről, hajlandóságáról és arról, hogy részt akar venni az egész magyar nemzet helyzetének megkönnyebbitésében.

Stepney angol követ azt olvasta ki Rákóczinak márczius 20-iki leveléből, hogy azzal is beéri, ha XIV. Lajos vele, mint erdélyi fejedelemmel szövetkezik s a pénzbeli segítséget növeli. Most már a király feleletétől függ, lesz-e béke a magyarokkal vagy sem.¹ *Vetésy* a békét ajánlotta a fejedelemnek.² Félt hogy vízre viszi őket a franczia, ha Rákóczi erősebben nem fogja a dolgot. A békétől függ a haza boldogulása; de a franczia éppen azt nem akarja és azon munkálkodik, hogy a fejedelmet és a hazát az árokba ejtse, a honnan azután nem is szabadíthatja ki őket, mert nincs hozzá ereje; sőt akarata sincs. Emberileg szólva, XIV. Lajos többé sohasem szerezheti vissza elvesztett fölényét s így ki sem eszközölheti a haza és a fejedelem kívánságainak teljesítését; azért nem akarja velök szemben lekötni magát. Azonban nagy hasznára van a hadakozás és így nem is nyugszik addig, míg át nem ugratja velök azt az árkot, a mely eddig a bécsi udvarral való megbékélésre útat és nyitott kaput tartott fenn. Ha *Desalleurs*-nek nincs utasítása, hogy vele mint csupán erdélyi fejedelemmel is szövetkezzék, jobb kibékülni az udvarral.

Desalleurs XIV. Lajoshoz intézett jelentésében³ maga is hinni látszott, hogy a bécsi udvar mégis hajlandó átengedni Erdélyt Rákóczinak, mert felesége, a ki nagyon jól ismeri az udvar és a miniszterek nézeteit, s bátor és szilárd asszony, nemcsak nem beszélte le urát Erdély megtartásáról, hanem ellenkezőleg azt hitte, hogy ura életét és vagyonát csak annak megtartásával s nem valami birodalmi kárpótlással lehet biztosítani. Ellenben *Stepney* és *Rechteren* Érsekújvárott ugyanakkor arra intették a fejedelmet, mondjon le Erdélyről és ne bízzék XIV. Lajosban, a ki ép úgy cserben hagyja, mint cserben hagyta a kölni és bajor választófejedelmeket, az anjoui herceget (V. Fülöp spanyol

¹ *Stepney* Harleyhoz május 12. Simonyi, III. 24.

² *Vetésy* Rákóczihoz május 10. Fiedler, I. 45–46.

³ *Desalleurs* jelentése 1706 május 17. Hengelmüller, I. 222.

királyt) és Rákóczi mostohaapját, Thökölyt.¹ Nekik sem felelhetett egyebet, mint *Wratislaw* cseh kanczellárának, hogy nem Franciaország magatartását, hanem saját kötelességét veszi tekintetbe.² Pedig akkor épenséggel nem volt álmokép a francia segítség.

A francziák 1702 óta már különben is többször küldtek hajóhadat Fiume és a magyar-horvát tengerpart felé, hogy onnan gabonás hajók ne indulhassanak az olaszországi császári sereg élelmezésére. A partokat azonban 18,000 horvát védelmezte s Fiume alatt egy ízben *Fourbin* lovag négy hadihajójából kettőt összelőttek, partra szálló katonái közül pedig több százat levágtak. Most azonban Rákóczi és Bercsényi a horvátok megnyerésében reménykedtek s azon gondolkoztak, hogy ha az Adria és Horvátország felől francia had érkezik, milyen irányban s módon lépjenek vele összeköttetésbe? Ezt a kérdést voltaképen *Vendôme* herceg vetette föl. Kérdésének súlyt adott, hogy ugyanakkor (1706 április 19-én) Calcinatonál Savoyai Jenő távollétében megverte a császáriakat. Azt állították, hogy *Marsigli* Alajos gróf, Magyarország terepviszonyainak legkitűnőbb és legtudósabb francia ismerője, hajóhad élén már meg is jelent a dalmát partokon.³ A fejedelem szerint «ez bizonyos alkalmatosság lévén, ilyenre gyakorta nem kaphatunk»;⁴ azonban Desalleurstól s más úton is megtudhatta, hogy *Vendôme*ot csakhamar Belgiumba küldték Villars ramilliesi veszteségének kiköszörülésére. A francia hajóhad tehát beérte egy kis tüntetéssel s az egész csupán az «Adriai-tenger szirenája» volt. Az Adria felől a magyarok hiába várták *Marsigit*, mint másfél század múlva *Garibaldit*. Rákóczi egy ideig mégis reménykedett az olaszországi francia hadak győzelmében,

¹ Stepney Harleynak június 14. Simonyi, III. 76.

² Rákóczi emlékiratai, 180—1.

³ Thaly, Bercsényi, III. 608—621. Áldásy a M. Könyvszemlében (1893. 258—9.) és a Századokban (1895. 561—2.) s Rákóczi emlékirataiban (299. l.) tévesen ír 1708-at 1706 helyett. *Marsigli*ra nézve l. Fantuzzi, *Memoire della vita del Generale Conte Luigi F. Marsigli* (Bologna, 1770.). *Beliczay*, M. élete és munkái. (Buda pest, 1881.) Veress Endre, M. jelentései és térképei. (U. o. 1907.)

⁴ Rákóczi Bercsényinek 1706 ápr. 14. Arch. R. I. 256.

az Adrián keresztül jövő francia segítségben ;¹ de a kísérlet meghiúsult.² Desalleurst az egész expedícziónál jobban érdekelte, hogy a Nagykárolyban Károlyi Sándortól elkért szelid farkassal a francia királyfinak kedveskedjék.³ Mondták is, hogy a francziák, kik a svédeket Németország megtámadására ösztönzik, a magyarok ellenállásának jobb szervezésére Desalleurs helyett azt a francia tábornokot küldik be, a ki tavaly a porosz királynál járt, most pedig a svéd királynál van. *Harley* Róbert angol miniszter és oxfordi gróf szerint mindez felrázhatná a bécsi udvart tétlenségéből.⁴

Valóban egész Európa a svéd-osztrák háborút várta s nem ok nélkül olyan időben, a mikor XII. Károly szászországi hadjárata már bizonyos volt. Igazán könnyen hívó volt-e Rákóczi, csak Desalleursra és a francziákra hallgatott-e, ha, ilyen jelenségek után, hazája jövődjének megalázásában számbavette az európai eshetőségeket. A fejedelmet nem lehetett pusztá ígéretekkel elámítani. Teljes felhatalmazást kért XIV. Lajostól *Desalleurs* részére, hogy vele a francia-magyar-erdélyi szövetségről tárgyaljon ;⁵ a király újból azt felelte *Desalleurs*nek, hogy Rákóczit elismeri erdélyi fejedelemnek s kész vele rendes diplomaciai összeköttetésbe lépni ; de a szövetséges rendekkel forma szerint csak akkor tárgyalhat, ha függetleneknek nyilvánítják magukat.⁶ Tulajdonképen igazsága volt, s még őszinteségében is lehetett bízni. Hiszen pl. 1706 november 24-én XIV. Lajos *Rouillé* útján nyíltan megizente *Vetésy*nek,⁷ hogy ellenségeit megkínálta a békével. A háborút is békeszeretetből viselte s mindig rajta volt, hogy Magyarország elégedetleneinek békét szerezzen és visszaállítsa régi szabadságaikat, kiváltságaikat. Hiú vágyakkal tehát nem kecsegtette a rozsnyai tanácsulést, mely csakhamar épen a függetlenség

¹ Rákóczi XIV. Lajosnak 1706 aug. 5. Fiedler, II. 471.

² Bővebben Márki, Rákóczi, I. 520—5. és Márki, Rákóczi adriai tervei. (Budapest, 1915.) 18—22.

³ Károlyiné levele 1706 aug. 3. Károlyi-oklevéltár, V. 506.

⁴ *Harley* *Stepney*nek 1706 aug. 27. *Simonyi*, III. 217.

⁵ Rákóczi emlékiratai, 178.

⁶ Rákóczi eml. 198. Újabb sürgetése 1706 november 8. Fiedler, II. 472—3.

⁷ Fiedler, I. 49. *Szalay*, VI. 382—3.

kimondása és a francia szövetség ügyében gyűlt egybe. Őszinteségének a király máskülönben is jelét adta, mikor a következő év tavaszán *Desalleurst* külön megbízatással küldte az erdélyi fejedelem beiktatására s Rákóczit mint erdélyi fejedelmet elismerte.¹ Talán ekkor ajándékozta meg azzal a díszes karddal, a melyre felíratta: ² Ne me tire pas sans raison, ne me remette point sans honneur. (Ok nélkül ne húzz ki, becsület nélkül ne dugj vissza.) A kard átnyújtása bizonyára *Desalleurs* kedves kötelessége volt.

A mennyiben Erdély a marosvásárhelyi és az ónodi országgyűléseken már mint XIV. Lajostól elismert ország csatlakozott a magyar szövetséges rendekhez, Magyarország Erdély útján a nélkül is részesülhetett volna francia szövetségben, hogy ennek a kedvéért függetlennek nyilvánítsa magát. A függetlenséget egyebek közt *Desalleurs* elejtett nyilatkozataiban bízva s abban a reményben mondták ki, hogy *ez is* sietteti a francia-szövetséget; de *nem ennek a kedvéért* mondták ki. *Desalleurs* czélzásait a fejedelem, a mint irataiból látjuk, kellő tartózkodással fogadta, *Vetésy* pedig különben is hosszú levelekben ³ figyelmeztette az elszakadás veszedelmére s kérte, ne üljön fel a francziáknak. Nem is ült fel. Már félesztendővel az előtt úgy gondolkodott,⁴ hogy ha Ausztria leveri a magyarokat, a hódítás jogára támaszkodik és úgy tesz velük, mint a csehekkal tett 1621-ben. Tehát semmit sem nyerne az uralkodóház megkínálásával; ellenben sokat vesztenek, ha nem szövötteknek a francia királlyal.

XIV. Lajos pénzzel valamennyire idáig is segítette a felkelőket. Adományai — a fejedelem szerint ⁵ — nem egyedül azon a szereteten és jóakaraton alapultak, a melyet a nagy király kiválóan tanúsított vele szemben, hanem *adósság-számba* is mentek, mert a magyarországi háború idején *szerződésben megállapított kötelezett-*

¹ Rákóczi eml. 212—3.

² Czuberka, kuruczkori fegyverek, 13—14. Ezt a kardot a fejedelem egy esztendő mulva Béri Balogh Ádámnak, a kölesdi győzőnek ajándékozta.

³ *Vetésy* Rákóczizhoz 1707 márczius 19. és május 23. Fiedler, I. 49—51., 54—58.

⁴ Rákóczi emlékiratai, 199.

⁵ U. o. 312. (Rákóczi végrendelete 1732 okt. 27.)

ségekből folytak. A király maga is elismerte, hogy ez a háború neki nagyon hasznos. Azonban erre a háborúra annak a szerződésnek nem volt befolyása; a fejedelem szerint mégis ellenkezett volna a józan okossággal, ha ezt a háborút a királynak levelei és követei útján tett *ígéretei* s a bennök rejlő *erkölcsi támogatás* nélkül folytatná.¹

Nem lehet mondani, hogy XIV. Lajos sem törekedett hadi segítséget is nyújtani a magyaroknak. Oly időben, a mikor minden tisztre szüksége volt a Rajna mellett s Spanyol- és Olaszországokban, Rákóczi mellé küldte *Desalleurs, Damoiseau, Le Maire* tábornokokat, *Rivière, Bersonville, Saint Juste, La Fonde* hadmérnököket stb. Úgy beszéltek, hogy 1704 őszén egyszerre 30 francia hadmérnököt rendelt oda; ² máskor meg, hogy Skio-szigetnél partravetődött egy francia hajó, melyen négy mérnök igyekezett Rákóczihoz.³ A kuruczoknak nem tetszett a francziás reglement. Vereségeiket, a hol lehetett, a francziákra kenték; egyszer-mászor a fejedelemnek is értésére adták, hogy Magyarországon magyar és nem francia módon kell harcolni. Nem tanítókat, hanem szövetségeseket kerestek a francziákban.

Kétségtelenül számítottak ezeknek diadalaira; de minduntalan csak veszteségeikről hallottak. A *höchstädt-blendheimi* csata s vele Bajorország elvesztése óta Rákóczi nem bízott a külső hadisegítségben s nem igen remélte a magyar háború szerencsés végét. Így írta esztendőik mulva; ⁴ de két héttel a csata (1704 aug. 13.) után még nem tudta, ez a csata, melyhez foghatót századok óta nem vívtak, hasznos-e vagy káros a magyarnak.⁵ Nem kedvetlenítette el végképen a *ramilliesi* veszteség sem, a melynek részletes leírásával 1706 június 7-én (két héttel a csata után) *Stepney* és *Bruyninx* személyesen ijesztgették, hogy lerontsák reményeit, a miket a bajor emisszáriusok kelthettek.⁶ Nem teljese-

¹ U. o. 313.

² Stepney Simonyinál, I. 557.

³ U. ó. u. o. II. 65. V. ö. Hadtört. Közl. 1892. 233., 1894. 552.

⁴ Rákóczi emlékiratai, 103., 178.; önéletrajza 176.

⁵ Rákóczi Bercsényihez 1704 aug. 28. Arch. R. IV. 97.

⁶ Stepney Harleynak. Simonyi, III. 62.

dett *Harley* reménye, hogy ez békére hangolja Rákóczit,¹ a kit nem fordított el XIV. Lajostól Savoyai Jenő *torinói* győzedelme sem (1706 szept. 7.), pedig akkortájban onnan várta a segítséget. Északi-Olaszországot azonban a francziák most már elvesztették s a császári hadak egy részét Magyarország ellen lehetett fordítani. Rákóczi örült a francziák spanyolországi győzelmeinek, a miknek következtében a bécsiak újra tárgyalni akartak vele.² 1707-ben a francziáknak Vendôme alatt a Maas és Villars alatt a Felső-Rajna mellett is voltak sikereik. Kevéssel a magyar függetlenség kimondása után Savoyai Jenőnek is vissza kellett vonulnia Toulon alól.

Előre lehetett látni, hogy XIV. Lajos nem fogja túrni Anglia és Skótország egyesítését és hogy III. Stuart Jakobot hadsereg élén küldi a skót trón elfoglalására. Ha a királyt Skótország függetlenségénél jobban érdekli Magyarország függetlensége s a Firth of Forth helyett valahol a magyar tengerparton, talán Fiuménál szállítja partra hadseregét, a spanyol örökösödési háborúnak kétségkívül döntő fordulatot ad s biztosítja vele Rákóczi győzelmét. XIV. Lajosnak semmi esetre sem tartozik szerencsés elhatározásai közé, hogy a sorrendet megfordította.

Első sorban *ezért* kellett halogatnia a magyar szövetség megkötését. Azonban nem valószínű Vetésynek az az évek mulva emelt vádja, hogy erre a halogatásra *Desalleurs*nek két külön utasítást adott volna: egyet a szövetség megkötésére s egy másikat annak halogatására.³ Az előbbinek tartalmát *Torcy* miniszter vele is közölte; a másik csak Vetésy feltevése, a mit a következesek igazolni látszottak. XIV. Lajos különben is kéziratot intézett Rákóczihoz, a melyben biztosította teljes jóindulatáról, pártfogásáról és hogy belefoglalja az általános békébe. Ugyanakkor megígérte, hogy a spanyol királytól kieszközli számára az aranygyapjas rendet; kiutalta a hátralevő segélyösszeget s még százezer livret ajándékozott neki a Berlinben rendelt gyémántos ékszerek kiváltására.⁴

¹ *Harley* *Stepney*nek jun. 4. U. o. 62.

² Rákóczi levelei 1706 márczius—szeptember. Arch. R. I. 493—494., 620., 683.

³ Vetésy emlékirata III. Károlyhoz 1715-ben. Fiedler, I. 5—6.

⁴ U. o. I. 6.

Mindez akkor történt, a mikor Magyarország sorsa már nemcsak a spanyol örökösödési, hanem immár az északi háború sorsával is egybefonódott. A svéd és a lengyel királyok Rákóczi barátságát keresték, a császár 1707 szeptember 14-én forma szerint szövetséget kötött vele s a lengyel trónra jelölte.¹ Nem állott többé elszigetelve s a császár nyílt s a francia király titkos szövetségését az ónodi függetlenségi nyilatkozat idejében lázadónak vagy Desalleurs bábjának senki sem tarthatta.

Rákóczit Vetésy, kevéssel a nyilatkozat megtétele előtt, 1707 május 6-án és 15-én Monsból arról értesítette,² hogy a magyar királlyá kijelölt bajor választó Te Deumra megy, mert Berwick francia hada Spanyolországban Almanzánál április 25-én megsemmisítette Károly osztrák főhercegnek, a spanyol pártkirálynak hadait. Valencia megadta magát a francziáknak s a pártosok királya Barcelonába szorult. Vetésy mégis épen ebben a pillanatban figyelmeztette Rákóczit, hogy semmit sem várhat XIV. Lajostól, ki még unokáját sem segítheti meg a spanyol trónon.³ Milano, Mantova, Nápoly a császáriak kezébe került,⁴ de meghíusult a Provence megszállásának, Toulon lerombolásának s vele a francziák földközítengeri hatalma megsemmisítésének a terve. Bercsényi — kevéssel az ónodi nyilatkozat megtétele után, szeptember 7-én — magától a czártól hallotta,⁵ hogy «Toulonnál megverték a németet», Jenő savoyai hercegnek pedig sok ezer embere elvesztésével kellett visszavonulnia Piemontba. XIV. Lajos az Ausztriai Ház helyzetét azzal is nehezíteni akarta, hogy Rákóczit Desalleurs útján a magyar korona elfogadására buzdította. A fejedelem azonban 1707 október végén gróf *Tournon* János rendkívüli követet azzal a megbízással küldte hozzá,⁶ hogy köszöni nagyon, a miért méltónak tartja őt a magyar koronára, de azt épen hazaszeretetből s XIV. Lajos érdekében sem fogadhatja el. Mert nekik hatalmasabb

¹ Márki: Nagy Péter császár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. 8 r., 96 lap.

² Fiedler, I. 53—54.

³ 1707 május 23. U. o. I. 54.

⁴ Vetésy 1707 április 19. U. o. I. 51.

⁵ Arch. Rákóczianum, V. 439.

⁶ Fiedler: Aktenstücke, I. 304—8.

fejedelemre van szükségük; olyanra, a ki szövetségeseinek s a külföldi hatalmaknak segítségével megállapítsa és helyreállítsa az ország szabadságát. Ezért óhajtják királyuknak XIV. Lajos egyik hadvezérét, *Miksa Emánuel* bajor választófejedelmet. Őt magát szövetségese, *Péter* czár, azzal szólította fel a lengyel korona elfogadására, hogy a császárral különben szövetkezik ellene (s így közvetve XIV. Lajos ellen is). Ő azonban jobban szeretette volna, ha a francia király kibékítené a czárt és a svéd királyt, a kitől különben védelmet remélt arra az esetre, ha a czár őt a lengyel korona visszautasítása miatt megtámadná. Mivel azonban a svéd király még nem válaszolt, a czár és a lublini nagy tanács követei ellenben felajánlták Rákóczinak a lengyel koronát, azt határozottan már csak azért sem utasította vissza, hogy a czár valóban ne szövetkezzék a császárral.

IV.

Rákóczi már másodszor is elvesztette Erdélyt, mikor 1708 januárius 3-án Vetésy, mint a magyar köztársaság és az erdélyi fejedelem rendkívüli követe, a belgiumi Monsban emlékirattal¹ sürgette Miksa Emánuel, teljesítse a rendek és a francia király közös óhajtását: fogadja el a magyar koronát. XIV. Lajos, kit a bajor választó erről az ajánlatról azonnal értesített, Tournon grófot, Rákóczi egyik követét, a kihallgatáson biztosította, hogy Rákóczi számára a spanyol királytól kieszközli az aranygyapjas rendet, *elimeri Magyarország függetlenségét* s követeit ugyanolyan módon fogadja, mint a hollandi köztársaság követeit.² Párisban januárius 17-én Vetésyt fogadta, ki rövid beszédében³ arra kérte, hárítsa el a nehézségeket a bajor választó magyar királyságának útjából. Határozatát kérte ebben az ügyber és a czárral folytatott rendkívül fontos tárgyalások dolgában, mert ezektől függ a nemzet boldogulása és a hadjárat újabb szakaszának sorsá. A király arról biztosította, hogy mindenben a fejedelem és az ország javára

¹ Közli Fiedler, I. 73—79.

² U. o. I. 316.

³ Jelentése 1708 januárius 19-ről u. o. I. 81—83.

törekszik. Vetésy úgy találta, hogy a bajor választó azt teszi, a mit a király akar. Torcy külügyminiszter és az egész' udvar, szerinte, teljesen Desalleurs, De Bonac és Tournon jelentéseinek alapján áll; különben nem hinnék, hogy a fejedelemnek Beresényi, Károlyi s más vezérek előtt olyan kevés a tekintélye.

Desalleurs ide vonatkozó jelentéseit, sajnos, nem ismerjük. Valószínű, mert ennek máskor is jelét adta, hogy neheztelt Rákóczira, ki, akárhányszor tárgyaltak is együtt, csak nagy óvatossággal fogadta és — bizonyára a legudvariasabb formában — nem egyszer mellőzte is előterjesztéseit; azonban épen XIV. Lajos válasza bizonyítja, hogy Rákóczi kitüntetését és — feltételhez kötve — Magyarország függetlenségének elismerését tanácsolta a királynak. Különben többnyire a fejedelem körül volt s Beniczky naplója gyakran említi, a fejedelem mennyiszor tanácskozott, ebédelt vele. A fejedelmen kívül más magyarral alig is társaloghatott francia nyelven s már ez a körülmény is enyhíthette a diplomaciai és hivatalos érintkezés merevségét. De diplomaciai tekintetben is jelentős esemény, hogy Desalleurs 1708 januárius 12-én Kassán a fejedelem jelenlétében XIV. Lajos király nevében avatta La Maire-t szentelt vitézzé,¹ a mi nem történhetett volna meg, ha Rákóczit a francia udvar nem tekinti barátságos és független fejedelemnek és Desalleurst a maga követének. A versaillesi királyi tanács fontosnak tartotta a bajor választó magyar királyságára vonatkozó tervet, a melyben a fejedelemnek és Desalleursnek közösen kellett megállapodnia; ha azonban egyúttal a nehézségeket is kiemelte, ezt Desalleurs és Tournon hivatalos és köteles jelentéseire támaszkodva tette. Ezen jelentések értelmében mondhatta a király Torcynak, hogy a magyar szövetkezett rendek követségét ugyan oly tisztességgel fogadná, mint a hollandi rendek követeit szokta fogadni; de szeretné, ha a fejedelem a költséges követséget nem küldené addig, míg a függőben levő kérdést nem tisztázzák.² Ez böcs tanács volt. Beresényi is azt javasolta a fejedelemnek, hogy a francziához csak akkor küldjenek ünnepies követséget, mikor hasznát mutatja barátságának; vagyis mikor

¹ Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 87.

² Vetésy Rákóczihoz 1708 febr. 1. Fiedler, I. 83—86.

a bajort ünnepiesen meghívhatják a trónra. «De meg kell előbb a gyűrűváltásnak lenni.»¹

Torcy külügyminiszter 1708 febr. 24-én a király nevében tudatta *Vetésy*vel,² hogy *Solari* grófot előbb a svéd királyhoz, azután pedig a fejedelemhez küldi, hogy beszámoljon róla, a svéd királyt hajlandónak találta-e a békére; azután pedig megismerje a magyar nép hangulatát s a fejedelemmel együtt tegye meg a szükséges intézkedéseket a választó bejövételére. Másnap a király személyesen biztosította *Vetésy*t, hogy mindent megtesz Magyarország szabadságáért.³

Solari küldetése *Desalleurs* működésének némi ellenőrzését jelenthette; de a fejedelem, úgy látszik, attól tartott, hogy a francia udvar a bajoroknál és a svédekénél való diplomaciai tárgyalásokkal csak időt akar nyerni. Figyelmeztette tehát a francia udvart,⁴ hogy ha a király s választó végtére határozott reményt nem nyujtanak s nem fogadják el a fejedelem tervét, okai lesznek a nemzet fegyveres leigázásának. Április 16-án az udvart ismét sürgette,⁵ hogy ha a magyar trónra akarja ültetni Miksa Emánuel, még ez évben küldje be sereggel és pénzzel. Ha a választó személyesen nem jöhet, küldjön legalább pénzt és tábornokot, ki seregét szervezze. A király, ki 1704 április elsején *Desalleurst* sajátkezü nyájas levélben küldte hozzá, most külön meghatalmazott minisztert nevezzen ki a vezérlő fejedelem mellé. Pártfogását, a nemzet függetlenségének elismerését ezzel mutatná meg legjobban.

Kívánsága nem jelentett épen elégedetlenséget *Desalleurs* eddigi működésével, de mindenesetre feltűnő, hogy a rendszeresítendő követség betöltését külön választotta *Desalleurs* személyétől; talán csak azért, hogy az új, rendes követ küldése annál nyilvánosabb és érthetőbb jele legyen a függetlenség elismerésének.

Monsban azonban a bajor választó május 4-én a legnagyobb titokban már megmondta *Vetésy*nek, hogy ő a magyar koronát

¹ Bercsényi levele márczius 24. Arch. R. V. 580.

² *Vetésy* a fejedelemhez márczius 20. Fiedler, I. 88–90.

³ U. o. 89.

⁴ Márczius 31. U. o. I. 317–320.

⁵ *Vetésy*hez u. o. I. 320–3.

nem fogadhatja el, mert Franciaország a szükséges hadi segítséget nem adhatja meg s a háború befejezésére törekszik; *Monasterol* gróf útján mégis arra kérte XIV. Lajost, hogy kössön szövetséget a magyarokkal. A svédek kibékítésére sem volt remény; *Solari* gróf kiküldetése tehát elmaradt: nem ment sem a svéd királyhoz, sem Rákóczihoz.¹

A mikor azután Vetésy június 20-án ismét Párisba érkezett, *Monasteroltól* s bizonyára más beavatottaktól is megtudta, hogy *a király a szövetséget többé nem hajlandó megkötni az 1705. évi alapon.* «Egy bakot nyúz ez az udvar — írta Vetésy a fejedelemnek. — Az Isten szerelmére, ne engedje fölséged, hogy tovább is csalja az udvar, mely nem ad egyebet szép szavaknál.»²

A király Fontainebleauban július 3-án fogadta Vetésyt, ki előadta, hogy a magyaroknak vagy új királyt kell választaniok, vagy nyíltan a francia király megígért védelme alá helyezkedniök. Kérik tehát, kösse meg a szövetséget velök, mint szabad állammal s azzal a fejedelemmel, kit az üres trónra ültetnek. Királyuknak a bajor választót kívánják. Erre *az egész kereszténységben* őt tartják a legalkalmasabbnak s nem is gondolnak másra, ha csak ő felsége *saját családjából* nem ad nekik királyt. A háborút azonban a császár ellen csak úgy folytathatják, ha a király — *ígérete szerint* — védős daczszövetséget köt velök; ellenkező esetben ki kell békülniök vele, hogy le ne igázza őket. Kérik tehát végső elhatározását. A választ sejteni lehetett. *Torcy* miniszter megmondta már, hogy a fejedelemnek nincs módjában béketárgyalásokat kezdeni s hogy a pozsonyi országgyűlésen a protestánsok Rákóczinál hathatósabban sürgették a császárt a törvényes szabadság s a vallásgyakorlat helyreállítására. «Az Isten szerelmére, felséges uram, — tette hozzá Vetésy³ — ha nem teljesítik kívánságát, mutassa meg nekik, hogy módjában áll békét kötni.» *Torcy* különben július 11-én azt a választ adta,⁴ hogy a király az 1705. évi alapon kész szövetséget kötni Rákóczival, mint *erdélyi* fejedelemmel s a szövetségzett

¹ Vetésy Rákóczihoz 1708 május 4. Fiedler, I. 92—93.

² Vetésy jelentései 1708 június 6., 16., 23. Fiedler, I. 93—95.

³ U. ö. július 3. U. o. I. 96—99.

⁴ U. ö. július 11. U. o. I. 99—100.

rendekekkel, mint szabad állammal; de ha a fejedelem ez iránt tárgyalni akar, mint Erdély s a szövöttezett rendek fejedelme, küldjön teljes hatalmú követet a királyhoz.

Torcy még a váratlan oudenardi csatavesztés után is biztosította Vetésyt, hogy nincs mit módosítania azon, a mit neki mondott; de, a diplomaciai szokáshoz híven, a király az emlékiratra hivatalosan nem válaszolt. Vetésy figyelmeztette Rákóczit,¹ hogy kételkedik a király feleletének őszinteségében. A mit ígér, kevés az alapja s a szél azt is elhordja. Scarron, a költő, a ki ismerte a francia udvart, a királyt valaha azzal dicsérte meg, hogy a kis nápolyi grófért sok szóval keveset tett; mert sokat ígért neki, de semmit sem cselekedett. Gyönyörűségét találta benne, ha a szerint, a mint érdekei kívánták, ígérhetett vagy ajánlhatott valamit. A szél nem olyan állhatatlan, mint ő. Barátjai és szövetségesei közül senki sem állíthatja meg. Ha szerencsés, türehtetlenül büszke, és megveti szövetségeseit; ha szerencsétlen, feláldozza érdekeiket. Azt hiszi, eleget tett kötelességének, ha azt mondja, hogy nem tehet többet. Vetésy tehát azt tanácsolta a fejedelemnek, ne áldozza fel magát olyan udvarért, a mely jobban szeret bosszantani, mint a dologban fáradozni. Titkolja el bosszúságát, sőt jó képpel nézze a játékot. Fizessen neki hasonlóval s ha a király hajlandónak mutatkoznék is a tárgyalásra, keressen ürügyet, hogy kijátssza; mert egyre megy, akár kötünk szövetséget, akár nem. Érdekei veszedelmével Franciaország sohasem tartja meg szerződéseit. A fejedelem mindenképen egyezzek ki a császárral, különben magára és házára vonja nemzete átkát. Ha ezt feláldozza Franciaország érdekeinek és önmagáért s hazájáért sem tehet jobbat, legalább saját személyét mentse meg és tartogassa kedvezőbb alkalomra.²

A fejedelem már csak azért sem követte tanácsát, mert úgy találta, hogy tájékozatlan a francia udvar szándékai iránt, a melyekről egyelőre ő sem akarta felvilágosítani. XIV. Lajosnak ugyanis ekkor már más jelöltje volt a magyar trónra. *De Bonac* marquis

¹ 1708 július 8. Fiedler, I. 102.

² 1708 július 28. Fiedler, I. 102—3. Vetésy követségi naplója u. o. I. 103—111.

lengyelországi követ többször értekezett Rákóczinéval, kinek terveit a francia udvarral is közölvén, engedélyt nyert, hogy azokat a porosz király elé terjessze. Berlinben XIV. Lajos nevében kijelentette,¹ hogy kész a brandenburgi választót porosz királynak elismerni s az európai béke helyreállítására közbenjárónak elfogadni, ha ezentúl semleges marad s hadait a csatatérről visszahívja. Franciaország a császárnál többet, t. i. 50—60,000 tallért fizetne neki havonként s pénzzel segítné abban is, hogy *fiát, a porosz királyi herceget a magyarok megválasszák királyuknak*. Azért nem kellene épen szakítania a Habsburgokkal; bizvást mondhatná, hogy nem akadályozhatta meg fia magyarországi útját. Egyébiránt a sléziai határon felállított néhány brandenburgi csapatnak kéz alatt meg lehetne engedni, hogy Magyarországba szökjenek a trónörökös után.

Mikor a francia udvar erről a tervről értesítette Rákóczit, megfelelő, de előttünk ismeretlen utasításokkal látta el *Desalleurst* is, a ki aligha volt kellemesen meglepve, mert De Bonnac tőle függetlenül adta ezt a tanácsot s a trón betöltése ügyében az ő egész eddig kifejtett, de épenséggel nem buzgó és nem őszinte működését meghiusította. Maga Rákóczi az új porosz királyság megalapítójától s egy nem nagy, de kitünően fegyelmezett hadsereg urától ebben a pillanatban már a szomszédságnál fogva is többet várhatott, mint a jelesebb, de hazátlan bajortól, a ki most valóban nem volt egyéb, mint francia tábornok. Danzigi ügyvivője, *Kray* útján tehát ő maga is írt ebben az ügyben Frigyes porosz királynak és papjának, *Jablonskynak*, a kihez utóbb a fiatal *Klement* útján részletesebb tervet küldött. Ezen terv szerint Rákóczi, kinek Morva- és Csehországban, különösen pedig Sléziában sok titkos hive van, hadait még a nyáron ezekbe az országokba küldené; s akkor, ha Frigyes királynak úgy tetszik, a magyar és porosz hadak egyesülnének. Frigyes erre nézve csak akkor akart nyilatkozni, ha egy kurucz hadosztály már valóban benn lesz Sléziában. Egyúttal utasította Belgiumban és Olaszországban a francziák ellen harczoló segélyhadait, hogy — a mennyiben feltűnés nélkül

¹ Klement emlékirata III. Károly királyhoz 1715 szeptember 22 U. o. II. 2—3.

tehetik — ne támogassák a császárt és szövetségeseit ; a dán királyt pedig sürgette és kérte, hogy csapatait Bajorországhól ne küldje Magyarországba.¹

Rákóczi a *sléziai csatlakozás* reményében választotta csataternek az északnyugati felvidéket ; de a trencsényi csata 1708 augusztus 3-án végét vetette a magyarok, francziák és poroszok ezen reményének. Alig két hét múlva megérkezett a kurucz táborba a trencsényihez hasonló másik nagy veszteségnek, annak a híre, hogy július 11-én Oudenardenál a szövetségesek megverték a francziákat. «S hát a bavarus már hol van?» — kérdezte Bercsényi keserűen a fejedelemtől.² «Úgy látom, nem mind arany, a mi fénylik ; nem parancsol az Istennek franczia uram is.»³

Annak valóban nem parancsolt ; de annyi ezekből is kitűnik, hogy nem ő ugratta belé Rákóczit az ónodi függetlenségi nyilatkozatba s annak megtörténte után is foglalkozott a függetlenség biztosításának tervével. Képzeltető-e különben, hogy Rákóczi mindezek után, sőt mindhalálig olyan fiúi szeretettel ragaszkodott volna XIV. Lajoshoz? A franczia király valóban csak azért nem segíthetett a magyarokon, mert többé magán sem tudott segíteni ; de míg a magyarok fegyverben álltak, érdekeit sohasem választotta el a magyarok érdekeitől.

A fejedelem augusztus 20—23-án többször fogadta a czár követét, Jemelian *Ukrainzevet* s mindjárt utána *Desalleurst*, a franczia követet.⁴ A kuruczok tehát, sőt a labanczok is láthatták, hogy az orosz és a franczia udvarok a trencsényi csatavesztést nem veszik oly tragikusan, mint ők maguk. Desalleurs ezentúl is többnyire Sárospatakon és Munkácson tartózkodott s ott, valamint Szerencsen, 1708 augusztus 24-től 1709 október 12-ig, Beniczky fejedelmi titkár feljegyzései szerint⁵ «*De Zaleur*», «*Marchio de Zaleur*», «*Markis de Zaleur*», a hogy nevezgették, összesen harminczkétszer volt szemben a fejedelemmel, a ki a tanácskozások után rendesen

¹ Klement Fiedlernél, II. 3.

² 1708 aug. 14. Arch. R. VI. 20.

³ Augusztus 15. U. o. 23.

⁴ Beniczky na plója. Rákóczi-tár, I. 153—4.

⁵ Rákóczi-tár, I. 154—5., 159., 162., 166., 168., 181., 183., 185., 188—190., 196—9., 202., 206—7., 219., 218—9. 1.

meg is vendégelte. A követ bizonyára nemcsak a szép asszonynak hódolt, mikor 1709 februárius 7-től márczius 3-ig állandóan a fejedelem vendégének, *Szieniarszka* hercegnőnek társaságában tartózkodott, hanem a politika iránt melegen érdeklődő lengyel nőnek is, a ki férjének, a korona-marsallnak előkelő állását, nagy összeköttetéseit és saját szeretetreméltóságát a lengyel-svéd-orosz háború idején nem egyszer használta fel politikai terveinek előmozdítására.

A fejedelem nemcsak *Desalleurs*nek mondta meg, hanem versaillesi követének is megírta,¹ hogy a nemzetet lehangolta a francia udvar közönye és pártfogása látható jelének megtagadása ; ha tehát kibékülnek a császárral, több kurucz ezred kétségkívül császári szolgálatba lép s növelni fogja a francziák ellenségeinek számát. De maga *Torcy* külügyminiszter, *Desalleurs* jelentése s a fejedelem tudósítása alapján, jó kedvvel fogadta a sárospataki gyűlés deczember ötödiki határozatát, a nemzet életének és vérének felajánlását.² Ezen határozat foganatosítására Rákóczi a tavaszi hadjárat tervéről s a hadsereg állapotának javításáról Bercsényivel és *Desalleurs*-sel gyakran tanácskozott akkor is, mikor *Szieniarszka* Munkácson és Szentmiklóson farsangolt. Mikor a követ a hercegnőt Skoljéba is hazakísérte, a fejedelem 1709 márczius 12-én *Rouvierst* küldte oda *Desalleurshöz* és *De Bonac* lengyelországi francia követhoz, hogy általuk *XII. Károly* svéd királynak felajánlja a francia király közbenjárását az oroszok és svédek kibékítése ügyében.³ Márczius 15-én Skoljéba küldte *Kray* Jakabot is, hogy ott *Szieniarszkij* jelenlétében számoljon le *Desalleurs*-sel és *De Bonac*-kal a francia segélypénzek felhasználásáról s rendbe hozza a jaraszlói uradalmat, melyet *XIV. Lajos* segítségével vásárolt meg. Nagyon bántotta a dolog, mert nem akarta, hogy tolakodónak tartsák azok, kik pénzsegítséggel biztatták a háború folytatására, a mivel különben sokat használt a francia királynak.⁴ *Desalleurs* 1706-tól fogva 1709 febr. 10-ig, saját záró-

¹ Vetésyhez 1709 jan. 10. Fiedler, I. 322—330.

² Vetésy jelentései 1709. jan. 22. és febr. 16. U. o. I. 121—2.

³ Bővebben Márki: Rákóczi, III. 17—19.

⁴ 1709 ápr. 7. De Bonachoz. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 473.

számadása szerint ¹ 546,056 tallér 16 dénár segélypénzt kezelt, amibe nincs beleszámítva az a 20,000 tallér, a melyet Desalleurs tábornok *Brüe* útján küldött.

Április 18-án «*De Zaleur*» már ismét személyesen járt a fejedelemmel Beregújfaluban s Munkácsra is elkísérvén,² itt adta át neki: Teleki Mihály a temesvári basa levelét,³ melyben kéri, tudósítsa őt gyakran s járjon közbe a fejedelemmel, hogy Halil odabasa török kereskedő más görög kereskedőkkel együtt megkapja magyarországi szállításaiért a pénzt és a kárpótlást.

Pár nappal Desalleursnek Szerencsre érkezése után ⁴ Rákóczit a francia udvar eljárása arról győzte meg, hogy a király békét akar kötni s már meg is kezdte az alkudozásokat. Úgy bánik vele, mint a kiesavart narancsal s magára hagyja, hogy békére kényszerítse s az ő alkudozásait ne zavarja. Ez azonban, mint nemcsak Desalleursnek mondta, hanem Torcynak is megizente, nem fog sikerülni, mert ő bízik a nagy király ígéreteiben. De bántja a segélypénzek késedelmes fizetése. Láthatták, milyen helyzetben volt a trencsényi csatavesztés óta s a helyett, hogy segítették volna, az egész telet annak találgatásával töltötték el, hol tegyék le a segélypénzt ; s még sem tették le ott, a hol kívánta. Ő azonban akár segítik, akár nem, folytatja a háborút s inkább száműzetésbe megy, mintsem kizárassa magát az általános békéből.⁵ *Torcy* néhány nap mulva hazaérkezvén Hollandiából, felindultan mondta Vetésynek, hogy nem kötnék békét, hanem folytatják a háborút ; folytassák a magyarok is.⁶ A fejedelem Szerencsen, hol *Desalleurs* is fölkereste, köszönetet mondott XIV. Lajosnak,⁷ hogy újból pártfogásába vette őt s a két hazát.

Desalleurs látta a fejedelem készülődéseit, de nem lelkesedett irántuk annyira, mint *Ferriol* gróf Konstantinápolyban, ki szerint

¹ Arch. R. II. 424. a még Munkácson megejtett számadás szerint.

² Beniczky naplója, Rákóczi-tár, I. 196—7.

³ Teleki jelentése temesvári követségéről. Kézirat a hosszúfalvi Teleki-levéltárban, 21. l.

⁴ 1709 május 18. Rákóczi-tár, I. 199.

⁵ Rákóczi Vetésyhez május 21. Fiedler, I. 332—4.

⁶ Vetésy Rákóczihoz június 4. U. o. I. 133.

⁷ Június 16. Fiedler, I. 143—4.

Magyarország a csodák országa, mert a mozgalmak aláhanyagató ügye gyakran ismét új erőre kap.¹ A fejedelem július 10-én közölte Sárospatakon² Desalleurs-rel és Hágában Charles *d'Ancillon*nal (diplomáciai álneven *St. Juliennel*) a július 8-iki békepontokat azzal az utasítással, hogy ha a porosz király nem akarná *St. Julient* a tárgyalásokhoz bocsátani, tájékoztassa azokról a protestánsok hágai küldötteit (Dobozi Istvánt és Körtvélyesy Ferenczet) addig is, míg teljes meghatalmazással küldhet követet.³

A poltavai csata (július 9.) után kérdésbe sem jöhetett többé, a magyarok svéd vagy orosz segítséggel keressék-e hazájuk szabadságát. Amazt idáig, sőt ezentúl is *Desalleurs* szerette volna, emezt a még 1707-ben Péter czárral kötött szövetség tette természetessé. A czár idáig is *Desalleurs* s a francziák befolyásának tulajdonította, hogy Rákóczi inkább a svédekkel tartott s ezért nem fogadta el a neki felajánlott lengyel koronát.⁴ Most Jaraszlóban egyenesen megmondta Rákóczinának, hogy a svédek miatt nem keveredhetik háborúba az angolokkal és a hollandokkal s a magyarokat sem segítheti meg, de továbbra is közbenjár érdekekben; sőt ha közbenjárása kedves, XIV. Lajos előtt felajánlja azt a svéd király és szövetségesei részére is. *Desalleurs* erről október 8-án minden megjegyzés nélkül értesítette XIV. Lajost s nyilatkozatra kérte XII. Károlyt is, kihez Munkácsról egész nyaláb hírlapot küldött.⁵

Október 10-én *Desalleurs* Sárospatakról Munkácsra érkezett s 12-én a fejedelmet elkísérte Zavadkára Szieniavszka hercegnéhez. Abban állapotok meg, hogy mihelyt *Desalleurs* értesül, hogy a czár hajlandó elfogadni a franczia király közbenjárását a svédekkel való kibékülés ügyében, azonnal futárt küld Francziaországba, honnan vagy külön követnek, vagy magának *Desalleurs*-nek késelem nélkül felhatalmazást adnak a tárgyalások megindítására s ha a czárnak tetszik, Lengyelországnak egy kijelölt

¹ *Revue d'histoire diplomatique* XIII. 1899. 150.

² Rákóczi-tár, I. 206.

³ Levele jul. 10. Szmracsányi-levéltár, a M. N. Muzeumban. Továbbá *Archiv für öst. Gesch.* XLIV. 479. *Arch. R.* II. 498. *Fiedler*, II. 62–65.

⁴ V. ö. Károlyi önéletírása, II. 493.

⁵ *Desalleurs* okt. 8. levele a stockholmi svéd kir. levéltárban, Section Gallica.

városában személyesen értekezik a csárral.¹ A fejedelem különben, úgy látszik, teljesen kiábrándult Desalleursból. A francia udvar az országgyűlés izgalmi közt október 21-én figyelmeztette,² hogy a magyar nemzetet az ellenség előbb-utóbb elnyomja. Őt és Bercesényit a pozsonyi országgyűlésen már is száműzte s az urakat és a nemeseket kiirtani készül. A több hadtestbe szétszórt kurucz sereg tesz, a mit tehet, de nem állhat ellen a németeknek, kik a csatatér urai. A zavar általános, mert nincs pénz a katonaság fizetésére. Tudja, hogy Franciaország nem adhat pénzt, mert maga is hasonló zavarban van, de legalább fizesse ki a két esztendei (600,000 livrenyi) hátralékot. Remélte, hogy Franciaország egy nap észreveszi azokat a hibákat, a miket *De Bonac* azzal követett el, hogy Leszczinszkij Szaniszló királynak nagyon kedvezett; *Desalleurs* pedig azzal, hogy az ország helyzetét rossz megvilágításban állította az udvar elé. Pedig nem jutottak volna ebbe a helyzetbe, ha *Desalleurs* a csárral szemben az ő utasításait követi. *Ha Desalleurs helyett más követ jönne*, még föl lehetne kelteni a csár érdeklődését Franciaország iránt, a mely különben a malplaqueti döntő csata óta magán sem tud segíteni; ellenben Magyarország külügyi helyzete még most is kedvezőbb, mint a belügyi.

A *Desalleurs*re vonatkozó vád alapos volt. Egy esztendő mulva az oroszok éppen neki, mint már konstantinápolyi követnek tulajdonították, hogy a szultán háborút izent a csárnak; s Vetésy, az oroszokhoz küldött magyar követ, attól tartott, hogy *Desalleurs* ármánya őt Szibériába juttatja. *De Bonac* valóban megkapta visszahívó levelét s 23-án levélben már el is búcsúzott a fejedelemtől, ki megköszönte a magyarok iránt jó és balsorsban kifejtett működését.³ *Desalleurs* egyelőre még magyarországi állomásán maradt, sőt éppen most kapta XIV. Lajos rendeletét, hogy ajánlja föl a francia udvar szolgálatait és közbenjárását XII. Károlynak s Rákóczit is hasonlóra buzdítsa; mire november 8-án biztosította XII. Károlyt, hogy XIV. Lajos hajlandó érte mindent megtenni,

¹ Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 218—9. Rákóczi Brennerhez 1709 okt. 15. Arch. R. VIII. 141.

² Archiv für öst. Gesch. XLIV. 486—7.

³ Rákóczi *De Bonachoz* u. o. 489—491.

a mi tőle függ.¹ A fejedelemnek nem volt szüksége erre a felhívásra ; *Ráday* Pált már négy héttel ezelőtt, október 12-én Benderbe küldte, hogy XII. Károlyt a csárral békülésre bírja s a török szövetségtől elvonja.² Maga *Desalleurs* is tájékoztatta XII. Károlyt a magyarországi vigasztalan helyzetről. «A németek — írta neki december 19-én³ — elég közel vannak ahhoz, hogy előnyomuljanak ; ahhoz, hogy mi is előnyomuljunk, elszántság és erő kellene, a mi itt már rég ideje nincs meg.» De még előbb, négy hónappal hamarabb megírta *Bercsényi*,⁴ hogy «nem használhat nekünk már a késő segítség : igen közelítünk az emeticumhoz (hánytatóhoz). Felsőged (Rákóczi) s hoga személyét consideráljuk? Másnak adta már a svékus azt, a mit a csár adhat felsőgednek.⁵ S egy szóval mi jót lehet hamar reményleni, bár *prætextusa* (ürügye, okozója, t. i. *Desalleurs*) elbocsátásából is? Hetven esztendeje, mióta rágódik *Desalleurs* («*Disallörs*»), de nem evett annyit, hogy eltitkolhassa ; azért extremitást fakaszt ki ezen dolog, ha felsőged arra fakadni nem akarna is.» Nem lelkesedett azért sem, a mit, úgy látszik, *Desalleurs* is jónak talált, hogy Rákóczi magyar területen át engedje haza XII. Károlyt Benderből ; mert nem foghatta fel, mit érnek vele, ha elbocsátják azt, a kinek szerencsés korában sem vehettük fundamentális reménységét? Hiszen vagy lesz ereje, vagy semmi ; ha semmi, nem használhat ; ha lesz, azon bosszús indulatja nem ad időt neki ; mert bizony, elveszhetünk mi addig, míg bosszúját tölti ott. Másik az : ereje ha lesz, mástól lesz, pedig nem barátunktól s nem fordulhat hasznunkra.

A fejedelem 1710 januárius 18-án értesült,⁶ hogy *XIV. Lajos* hajlandó felajánlani közbenjárását a csár és a svéd király közt, mit oly régen sürgetett s *konstantinápolyi követé nevezte ki Desalleurst* *Ferriol marquis* helyett. *XIV. Lajos* régtől fogva szövetségese lévén

¹ *Desalleurs* XII. Károlyhoz 1709 nov. 8. A svéd kir. levéltárban. (Section Gallica.)

² Rákóczi *Ráday*nak 1709 decz. 5. Arch. R. II. 582—3.

³ XII. Károlyhoz. Svéd kir. lvt. Sect. Gall.

⁴ *Bercsényi* Rákóczihoz 1709 szept. 7. Arch. R. VI. 316—7.

⁵ XII. Károly lengyel királlyá tette *Leszczynskij*t, a csár csak akarta azzá tenni Rákóczit.

⁶ Levele *Bercsényi*hez. Arch. R. III. 32—33.

a svéd királynak, az orosz czárral nem szövetkezhetett ugyan, de elhatározta, hogy ünnepies követség útján ajánlja fel a svéd királynál közbenjárását az oroszokkal való kibékülés dolgában. Hogy a dolog hamarabb menjen, külön követ helyett a szándékait és az ügyet teljesen ösmerő Desalleurst bízta meg, hogy konstantinápolyi útjában keresse föl XII. Károlyt Benderben, sőt, ha őt megnyerheti az oroszokkal való tárgyalásokra, menjen vissza Kamienijecz felé a czárhoz. «Ez igazán nagy dolog — írta Bercesényi Nedeczkynek, az oroszországi magyar ügyvivőnek¹ — megismerheti ebből a felséges czár, hogy a francia nem biztatja ellene a törököt, midőn azt küldi a békesség csinálására, a kinek oratorsága által kell folyni a törökkel dolgainak s így egyszersmind léssen módja és munkája *Desalleurs* uramnak benne, hogy mind a törökkel pertraktáltassa s mind a svékussal megcsináltassa a békességet.» A fejedelem szerette volna *Desalleurs*-rel a maga követét, *Ráday* Pált is beküldeni Benderbe, hogy a béke ügyében közbenjárását szintén felajánlja; mivel azonban XII. Károly Rákóczit még nem ösmerte el erdélyi fejedelemnek, előbb meg kellett várni, mit ír ebben az ügyben *Desalleurs* Benderből, hogy *Ráday* akkor azonnal kimehessen, sőt *Desalleurst* Kamienijeczbe is elkísérje; mert az orosz-svéd ügyben a francia közbelépést Rákóczi eszközölvén ki, emberének szükségképpen jelen kell lennie a tárgyalásoknál. *Nedeczky* azonban már most világosítsa fel az oroszokat, hogy *Ráday* benderi küldetését rosszra ne magyarázzák. «Uristen, add meg ezen jót!» — sóhajtott fel Bercesényi.² «Csak úgy látom, meg nem csalattatik az ember az Istenben való reménységében — írta levelének olvasása után a fejedelem. — Isten, ha ostoroz is bennünket, meg nem szűnik reménységet is nyujtani.»³

Korszakalkotónak és helyesnek tartotta Bercesényi és *Desalleurs* ungvári megállapodását, különösen hogy élni tudott a jó alkalommal, a mire — nem ösmervén *Desalleurs* megbizataisait — ő maga nem is gondolt. Elhatározta, hogy *Le Mairet*, *Desalleurs* javaslata

¹ 1710 febr. 14. Arch. R. VIII. 182—3.

² U. o. 184.

³ *Le vele Bercesényihez* 1710 febr. 18. Arch. R. III. 33.

szerint, az ügyre vonatkozó jelentésekkel Franciaországba,¹ Rádayt pedig Desalleurs-rel Benderbe küldi, még pedig kétféle megbízó-levéllel; az egyiket követi jelleggel, a másikat a nélkül, hogy a szerint használja, a mint a körülmények kívánják. «Bár- csak — tette hozzá — a vén ember (Desalleurs) járjon el jól dolgában, a kinek tunya philosophus természete még olyanban sem engedi a vitatást, a melyet jónak nem lát.» De mivel most ezt a dolgot XIV. Lajos parancsolatával megegyezőnek találta, többet remélt tőle.

Előrehaladt kora miatt *Desalleurs* egy idő óta már nem vett részt a magyar hadjárat fáradalmaiban. Munkácsra pihent, hol a fejedelem bizonyára mindent elkövetett, hogy kényelemben és otthonosan éljen. Azonban a követ meguntta már, hogy hatodik éve nem láthatta feleségét, ki ez egész idő alatt Párisban maradt. Az asszony is mindent elkövetett, hogy ura, — a mire *De Brüe* portai dragomán régen sürgette — a konstantinápolyi követség elnyeréséért folyamodjék. Elhíresztelték ugyanis, hogy az eddigi portai követ, *Ferriol*, megtébolyodott, a mit az amúgy is különös viselkedésű emberről elég könnyen el lehetett hinni; s mielőtt a betegségéből felgyógyult *Ferriol* és barátai *Desalleurs* né fondorlatait ellensúlyozhatták volna, *Ferriol* megkapta Konstantinápolyból, *Desalleurs* pedig Munkácsról való visszahívását,² az utóbbi azonban azzal a parancsal, hogy azonnal foglalja el, mellékelt kineveztetése alapján, a konstantinápolyi követséget, de Bendert is útba ejtse.³

Desalleurs nek Munkácsról 1710 februárius 15. kellett elindulnia.⁴ El is indult, olyan előterjesztéssel, a mellyel — Bercsényi szerint⁵ — a svéd, a czár, Ágost lengyel király, a lengyel köztársaság s a török egyaránt megelégedhetik. Elkésett intézkedésnek látszik tehát, hogy a fejedelem, a ki «Munkáctól igen távol»,⁶

¹ Rákóczi Bercsényihez febr. 24. u. o. III. 48–9.

² Bővebben De Bonnac: *Memoire historique sur l'ambassade de Franco a Constantinople*. V. ö. febr. 24. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 496.

³ Rákóczi emlékiratai, 276.

⁴ Bercsényi febr. 14. Nedeczkynek, Arch. R. VIII. 183.

⁵ Brennerhez febr. 15. U. o. 186–7.

⁶ Rákóczi emlékiratai, 276.

t. i. Jászberényben táborozott, csak februárius 24-én hagyta meg Bercsényinek, hogy XIV. Lajos visszahívó levelét, a melyet Desalleurs levelével együtt Le Maire küldött hozzá, mentül előbb adja át Desalleursnek, a ki ezt viszont Bercsényinek mutassa be. Sajátos módon a fejedelem csak most, a király leveléből bizonyosodott meg arról, hogy *Desalleurs*, váltig tagadta, mégis csak mint XIV. Lajos *rendkívüli követe* jött Magyarországra s be nem vallottan is mint ilyen működött mellette.¹ Megparancsolta Máramaros vármegye tisztjeinek, hogy a követet a legnagyobb biztonságban költöztessék át Moldvába.² És búcsú nélkül vált el Desalleurstól, a kit beköszöntésekor (1705 márcz. 12.) fényesen fogadott.

V.

Desalleurs magyarországi megbízatása 1704 április elsejétől 1710 februárius 24-ig tartott. Visszahivatása csak annyiban érintette kellemetlenül a fejedelmet, hogy XIV. Lajos nem küldött helyébe azonnal más rendkívüli követet s a magyarokat sohasem szerető öreg urat éppen Konstantinápolyba rendelte, hol idáig a magyarok jó barátja, Ferriol marquis volt a követ. Igaz, hogy elmenetele előtt *Desalleurs* készségesen megígérte a magyar érdekek portai előmozdítását, pl. hogy az arnót katonák beküldését megsürgeti.³ Bercsényi Kassáról márczius 4-én szerencsés útát kívánt neki, mikor XIV. Lajos és Rákóczi leveleit utánaküldte s értesítette, hogy a fejedelem, ungvári megállapodásaikat helyeselve, Le Mairet csakugyan kiküldi Franciaországba.⁴ Ráday útján arra is figyelmeztette, jó volna rábírní a hadakozó feleket, az oroszokat és a svédeket, hogy a béketárgyalásokat Magyarországon, mint semleges területen folytassák; mert alig hihető, hogy a czár hajlandó volna Benderben, a svéd király pedig Varsóban vagy Moszkvában tárgyalni.⁵ E végből a fejedelem udvará-

¹ Rákóczi Bercsényihez febr. 24. Arch. R. III. 51.

² Rákóczi emlékiarati, 270.

³ Bercsényi Vetésyhez 1710 márcz. 4. Arch. R. VIII. 196.

⁴ Bercsényi *Desalleurs*hez márcz. 4. U. o. 198. De ezt csak márcz. 7. küldte el Rádaynak, hogy *Desalleurs* után küldje. U. o. 200.

⁵ Bercsényi Rádayhoz márczius 7. U. o. VIII. 201.

ban szerették volna, ha ide Étienne *Baluze* lengyelországi francia alkövet jöhetett volna Desalleurs helyére;¹ a mi ugyan nem történt meg, de Szent Cyprianus kitűnő ismerőjét² pár hónap múlva, július 25-én, XIV. Lajos valóban megbízta, hogy Rákóczi javaslata értelmében a francia király nevében közbenjárását felajánlja az oroszoknak és a svédeknek s ha a kibékítés nem sikerülne, kösse meg a francia-orosz szövetséget, melynek egyik célja a magyarok hathatós megsegítése volna.³

Márczius tizedikén *Bercsényi* már megkapta *Desalleurs* levelét, a mely szerint átkelt Magyarország határán s bizonyosra veszi, hogy XII. Károly elfogadja közbenjárását.⁴ Abban sem kételkedett, hogy *Desalleurs*, mint közbenjáró, nem fog munkájában megpihenni.⁵ Várva-várta onnan leveleit.⁶ Minden az ő munkájától függ s ezt a munkát márczius 20-án kellett megkezdenie, mikor, számítás szerint, Benderbe megérkezett a királyhoz.⁷ Úgy látszik, még előbb, már 17-ike táján megérkezett.⁸ *XII. Károly* csakhamar fogadta, de nem akart vele francziául beszélni, holott — a régi jó Gvadányi szerint⁹ — «ezen úr négy szavakat sem tudott deákul, azért is tolmácsot hivatztatott inkább, mintsem vele francziául beszéljen.» A követ¹⁰ a svéd miniszterek előtt a csárnak Szieniavszkijné előtt tett kijelentésére hivatkozott, hogy hajlandó békét kötni a svéd királlyal. A miniszterek biztosították, hogy ettől a svéd király sohasem idegenkedett; őszinte és nyilvánvaló jelét

¹ Bercsényi Baluzéhoz márcz. 10. U. o. VIII. 202. Később, 1711 június 18. Rákóczi inkább Fiervillet óhajtotta ugyanolyan czímmel és jelleggel, mint azelőtt *Desalleurst*. Fiedler, I. 356—9.

² *Lettres inédites d'Étienne Baluze à Fénelon*. *Revue Historique*, XCVIII. kötet, 1908. 309—318. l. — 6394. sz. kézírata a párisi arsenal levéltárában.

³ Fiedler, II. 195.

⁴ Bercsényi Brennerhez márcz. 10. *Arch. R.* VIII. 208.

⁵ U. ó. Nedeczkyhez márcz. 15. U. o. 210.

⁶ U. ó. Brennerhez márcz. 18. U. o. 212.

⁷ U. ó. Brennerhez márcz. 20. U. o. 218. s a lengyelországi követhoz (?) u. o. 221.

⁸ Horváth Ferencz konstantinápolyi levele márcz. 30. *Századok*, 1915. 150. l.

⁹ Tizenkettődik Károly élete, 213. l.

¹⁰ *Desalleurs* levele Szieniavszkijnéhoz Benderből, 1710 márcz. 24. *Arch. R.* VIII. 225—6.

szeretné látni annak, hogy a czár tartós és szilárd békére törekszik. Tapasztalta, hogy a svéd király valóban így gondolkozik.

Miközben Beresényi még április közepén is türelmetlenül várta *Desalleurs* részletes jelentését,¹ a fejedelem április 17-én mint rendkívüli követet küldte *Brenner* Domokos szepesi prépostot Franciaországba, abban a reményben, hogy ilyenek előmeri a francia udvar, mely *Desalleurst* rendkívüli követül küldvén hozzá, megengedte, hogy ő is küldjön rendkívüli követet Versaillesbe. Egyebek közt különben az általános béke ügyében annak szóbahozatalára utasította, hogy legjobb volna, ha a bajor választófejedelem Magyarország királya, Magyarország pedig a római birodalom tagja lenne; de ha ez a szövetkezetteknek nem tetszenék, akkor az északi háború bevégezése s az északi hatalmak megbékítésére *Desalleurst* tervét ajánlja elfogadásra.² *Fray József*, szepesi kanonok időközben hazatérvén Benderből,³ hírül hozta, hogy *Desalleurs* dolgai jól indultak, mire *Desalleurs* levelével Beresényi azonnal kiküldte Szianiavszkijnéhez, azzal a meghagyással, hogy onnan a czárhoz menjen tovább. Másnap⁴ értesítette *Golovkin* Gábor tábornokot és orosz minisztert, hogy ne ütődjék meg rajta, ha *Desalleurs*, a ki a legkeresztényibb francia király rendkívüli követe volt nálunk, most, mikor a konstantinápolyi követség méltóságát elnyerte, Benderben van. A béke közvetítése végett jár ottan. Már jelentette is, hogy a svéd király a közbenjárását elfogadta s őszintén hajlandó a békére, ha erre való készségét a czár és *Golovkin* kijelenti s helyet, időt, módot határoznak a kongresszusra. Állapítsák meg nyilvánosan vagy magánúton tárgyaljanak-e s hol jöjjenek össze a meghatalmazott miniszterek, a kik közt a svéd király, a francia követen kívül, a fejedelem követét is hajlandó belevonni a tárgyalásokba. *Desalleurs* ezt

¹ A kievi palatinushoz április 16. Arch. R. VIII. 234.

² Rákóczi *Brenner*hez ápr. 17. U. o. VIII. 236., 238. és lengyel levele.

³ Beresényi *Nedeczky*hez és lengyel levele a hercegnéhez ápr. 25. U. o. VIII. 241., 244. Hivatkozik reá július 28-án u. o. VIII. 269—270. kiegészítve azzal, hogy *Desalleurs* előtt a svéd király német szövetséggel fenyegetőzött arra az esetre, ha a francia közbenjárás mielőbb béketárgyalásra nem vezetne..

⁴ Beresényi *Golovkin*hoz április 26. Arch. R. VIII. 245—8. és aug. 11-én *Nedeczky*hez. U. o. 278.

különben megírta Szieniavszkij hercegnének, a ki levelét bizonyára közölte Golovkinnal, ő pedig Desalleurs útitársát, Fray kanonokot küldi hozzá, hogy élőszóval tájékoztassa a benderi tárgyalásokról. Figyelmezteti különben az orosz minisztert, hogy Desalleurs Benderben találta a császári követet, a ki ura nevében barátságot, pártfogást, támogatást ajánlott a svéd királynak, sőt, a hogy észrevette, hajlandó őt hazabocsátani is a birodalom területén át. Desalleurs okos óvatossággal a királyt arra figyelmeztette, hogy a francia király hajlandó a czárral szövetségzni. A svéd király azt felelte, hogy ezt a szövetséget semmiképpen sem akadályozza s az sincs ellenére, hogy a czár az általános béke tárgyalásában részt vegyen, sőt azt sem bánja, ha a tárgyalások alkalmával a francia király császárnak ösmeri el a czárt. Ily körülmények közt csalhatatlanul jó követkevései lennének a francia-orosz szövetségnek. Választás csak a svéd-orosz béke vagy a svéd-német szorosabb barátság közt lehet. Nemsokára ¹ külön futár ment a czárhoz, hogy Desalleursre való gyanakodását eloszlassa.

Azokban nemesak a czár, hanem Rákóczi is kételkedni kezdett Desalleursben. Belátta, úgymond,² hogy a levegő nem változtatta meg *Desalleurs* szellemét ; sehohsem fogja az folytatni az ügyvitelt, ha az magában nem foly ; hanem hagyja, hogy a dolgok úgy menjenek, a hogy akarnak. Már pedig ha XII. Károly kimegy Erdély szomszédságából, nem mindegy, hova megy, kivált, ha a császár földjére megy ; mert úgy fog vele kereskedni a bécsi udvar, mint mostan a török. A császár viszi, ha viszi végbe a békességet, nem a francia ; ez a baj! Már pedig *Desalleurs* csakhamar azt írta Bercsényinek,³ hogy a császár szabad átmenetelt engedett XII. Károlynak a birodalmon keresztül és biztosította őt pártfogásáról. Mindamellet a fejedelem és Bercsényi még mindig bízott benne, hogy megvalósíthatják Desalleursnek az északi béke ügyében tett javaslatát s a tárgyalásokra kiszemelt Brenner prépostnak képviselnie kellett ezt a javaslatot azzal együtt, hogy a magyarok, az Ausztriai Házat kivéve, bárholnan hajlandók

¹ Bercsényi Gortholdhoz május 2. Arch. R. VIII. 251.

² Rákóczi Bercsényihez ápr. 23. Arch. R. III. 104.

³ Bercsényi Jahnus ab Elberstädt orosz tábornoknak, május 6. U. o. VIII. 255.

királyt választani.¹ *Rhenne* orosz tábornokot pedig július 19-én arról értesítette,² hogy Desalleurs immár Konstantinápolyban várja a tárgyalások megkezdését, vagy legalább azt, hogy a czár Golovkin vagy más minisztere útján értesítse, hajlandó-e elfogadni a francia közbenjárást, a melyet a svéd király, Desalleurs felajánlása következtében, már elfogadott. Még gyorsabban menne a dolog, ha a czár mindjárt megjelölné a helyet, a hol a két fél követeivel együtt Desalleurs is megjelenék. Beresényi fölemlítette még, hogy a követtel való beszélgetésében *XII. Károly* még több, a czárra nézve előnyös dolgot említett; sőt bizalmasan azt is megírhatja, hogy Desalleurst a francia közbenjárás föltételeinek mielőbbi tárgyalására kérte, mert különben kénytelen volna a császártól felajánlott szövetséget elfogadni.

A fejedelmet a sok baj közt is vigasztalta valamennyire, hogy kéz alatt tárgyalnak a békességről s abból a magyarokat sem felejtették ki, úgy, hogy követét — bár egyelőre csak incognitóban — elküldheti Hágába; de magának Desalleursnak konstantinápolyi magatartásával elégedetlen volt s bántotta, hogy ez mindenképen gánacoskodik konstantinápolyi követeinek, *Pápai János*nak és *Horváth Ferencz*nek dolgaiban, sőt őt magát is kisebbíti; de ezt mégis a bölcs nyugalomával fogadta. «*Desalleurs* mocskolódásainak végét érni kívánni haszontalan — írta nekik³ — és csaknem mondhatnánk, hogy maga a királya köszönje meg, ha ellene nem mocskolódik, nemhogy azt impediálhatnánk, hogy miellenünk azt ne kövesse; mivel már is sokaktól megismertette magát s naponkint másoktól is megismertetni fogja, nem sokat tarthatunk nyelveskedésétől.» Másnap azonban megkérte Desalleurst, hogy bizonyos ügyekben a portára küldött embereit, *Pápai Jánost* és *Horváth Ferenczet* támogassa.⁴ Ellenben szabadságot adott *Nedeczky*nek az orosz udvartól való hazatérésre, de lelkére kötötte, hogy eljövetele előtt valamely határozatot eszközöljön ki Desalleurs benderi közbenjárása és a svédekkel való béketárgyalások ügyé-

¹ Beresényi Brennerhez május 17. u. o. VIII. 261.

² U. o. 264—7.

³ 1710 július 29. Arch. R. III. 296.

⁴ U. o. III. 471.

ben, ámbár nem lehetetlen, hogy a czár más úton már értesítette Desalleurst vagy valamelyik miniszterét elhatározásáról.¹ Golovkint *Bercsényi* szintén újból emlékeztette a Desalleurs-féle francia ajánlatra,² Müller svéd miniszterrel pedig közölte³ *Golorkin*-nak még július 26-án kelt levelét,⁴ mely szerint a czár a fejedelem és Desalleurs ajánlatára kijelentette, hogy azt kegyesen fogadja s alkalomadtán viszonzni kívánja.

A békéből azonban, mely a magyarok szabadságharczának még javára válhatott volna, semmi sem lett. A konstantinápolyi orosz követ november 26-án már értesítette a czárt, hogy «a francia követ, *Desalleurs* úr, arra törekszik mindenképpen, hogy a portát háborúra bírja a czár ellen»; december elsején pedig azt ujságolta, hogy *Desalleurs* izgatására a törökök már háborút izentek a czárnak. «Ha ez áll — írta Rákóczi orosz követe, *Vetésy Torcynak*⁵ — és ha a czár teljesen meggyőződik *Desalleurs* úr ármányáról, lehet, hogy én Szibériába vándorlok. Ön, uram, jobban tudja bárkinél, igaz-e ez a hír, vagy sem; tudja, hogy mily parancsokat küldött *Desalleurs* úrnak. Ha áll, a mit az orosz követ ír, akkor nem tudom, mit tarthat ő felsége (Rákóczi) megbizatasáról (t. i. az orosz—svéd-ügyben a francia közbenjárás felajánlásáról), a melyet a király s Ön adott neki. Ha azonban *Desalleurs* úr parancs nélkül, magától járt el ekképpen, akkor van még ideje nagyméltóságodnak, hogy őszinte vallomást tévén a czárnak, a hibát helyrehozza.»

Szenierszkijné átküldte a fejedelemhez *Desalleurs* levelét és szóval is megizente neki, hogy a török valóban háborút izent az oroszoknak, minek következtében a lengyelek — a tatárok betörésétől tartva — menekülni kezdenek. Rákóczi tehát elhatározta, hogy kimegy Skoljéba, Lengyelországba s a herczegével, *Dolgoruckijval* és *Bercsényivel* megbeszéli az új helyzetet.⁶ Személyesen akart meggyőződni, hogy ha az orosz a török háború miatt elvonúl

¹ Bercsényi Nedeczkyhez aug. 11. U. o. VIII. 280., 282.

² Szeptember végén u. o. VIII. 284—5.

³ Október 11. u. o. VIII. 294.

⁴ U. o. VIII. 295.

⁵ Januárus 10. Szalay: Rákóczi bujdosása, 24—25.

⁶ Levele Károlyihoz 1711 jan. 7. Károlyi-levéltár.

Lengyelországból, kire és mire számíthatnak, mivel az oroszról, ebben az esetben, segítséget egyhamar nem remélhetnek.¹ Két napi utazás után 1711 januárius 11-én meg is érkezett Skoljéra, hol némi megnyugvással értesült arról, hogy a háborút a török még nem izente meg s az orosz követet csak azért fogatta el, mert bizonyos rabok visszaadását megtagadta. Az orosz urakkal Rákóczi csak januárius 22-én és 23-án Drohobicán tarthatta meg az értekezletet. *Dolgoruckij* őszintén megvallotta, hogy a czár hajlandósággal viseltetik iránta s kész a francia királlyal szerződést kötni. Ellenben *Desalleurs* marquis, mióta portai követ lett, folytonosan sürgeti a szultánt, hogy a svéd király érdekében háborút izenjen a czárnak. A török valóban hadi készülődéseket tett, hogy a háborút megkezdje. Ha megkezdje, a czár nem segítheti Rákóczit. Tárgyalásuk többi részéről a fejedelem sohasem nyilatkozott; a mint később vallomásaiban írta.² csak Isten előtt nem titkolta szegényét. 28-án *Károlyi* Sándorral együtt érkezett meg Munkácsra.

Rákóczi lengyel útja alkalmával érkezett Jawarówa XIV. Lajos rendkívüli követe is, *Baluze*, a kinek júl. 3-án kelt utasítása értelmében nem szövetséget, hanem csak entente cordiale kellett felajánlania a czár számára, de felajánlania egyúttal Magyarország koronáját is *Alexis* nagyherczeg részére. A czár elég hidegen fogadta a követet, a kinek utasítása nagyon különbözött attól, mit Rákóczi *Vetésy* útján közölt a czárral; és *Baluze*, *Desalleurs* utasítására, nem is terjesztett elő semmit Rákóczi javaslataiból. A czár tehát csak annyit felelt neki, hogy Konstantinápolyal való viszálya ebben a pillanatban nem engedi meg, hogy más vállalatokra gondoljon.³ Még rosszabbul járt Rákóczi követe, *Vetésy*. A *Desalleurst* leleplező leveleket neki *Löwenhold* orosz miniszter februárius 6-án és 10-én megmutatta s *Golovkin* és *Safirov* kanczellár is tudatta vele, hogy a törökök a francziák, főképen *Desalleurs*, ösztönzésére indítottak háborút. Követelték, hogy ha — mint *Vetésy* mentegetőzött — *Desalleurs* a király tudta

¹ Levele *Károlyi*hoz jan. 8. U. o.

² *Önéletrajz* (magyar ford.), 193.

³ *Legrelle* : La diplomatie française, IV. 576. Rákóczi emlékiratai, 299—300. Rákóczi *önéletrajza* 211.

nélkül járt el, XIV. Lajos akadályozza meg a háború kitörését s minden más állammal szemben védő- és dacszövetséget kössön a czárral. Azonban januárius 28-án az orosz államférfiak már tudták, hogy *Desalleurs* a király nevében nyújtotta be azt az emlékiratot, melyben a portát a czár ellen háborúra buzdította. Mivel ezt négy hét múlva a Konstantinápolyból érkezett újabb jelentések teljesen bizonyossá tették, Vetésyt februárius 23-án az orosz kancelláriába hitták, szemére lobbantották a francia király rosszhiszeműségét, vele pedig tudatták, hogy a czár látni sem akarja s két nap múlva, a már megrendelt lovakon, el kell hagynia Moszkvát, a mi meg is történt.¹ Egy nappal azután történt ez, hogy a fejedelem elhagyta hazáját, a melyet csak 185 esztendő múlva, porrá válva láthatott viszont.

Sutton angol követ szerint ugyan² *Desalleurs* mindent elkövetett most már, hogy a porta a magyar felkelőknek valami segítséget nyújtson, de az angol nem tartotta valószínűnek, hogy a török a magyar ügyekbe avatkozzék, míg az orosz háború tart. Rákóczi első sorban *Desalleurs*nek Baluze utasítása meghamisítottjának tulajdonította, hogy «a világ politikai épületének szerkezete alapján kezdett recsegn», s ő a francia diplomáciában csalódva, a dolgot többé a Péter czárral való találkozással sem tehette jóvá.³ Azonban van igazság abban a felfogásban,⁴ hogy *Desalleurs* épen azért izgatott az oroszok ellen, mert ezek a császár ügyes politikájának hatása alá kerültek s kétszínűen viselkedtek; és hogy «az orosz-török háborút és vele a magyar felkelés teljes leveretését, ha közbe nem jön a szatmári béke, Nagy Péter politikája idézte elő».

Desalleurs konstantinápolyi követségének többi részlete nem tartozik ide.⁵ Csak általában véve emlitem meg, hogy Rákóczi és

¹ Vetésy jelentése. Fiedler, II. 201—213. Szalay: Rákóczi bujdosása, 43—44. Zayzon Sándor a Századokban, 1915. 152—3.

² Levele 1711 május 29. Simonyi, III. 494—5.

³ Rákóczi önéletírása, 211—212.

⁴ Zayzon a Századokban, 1915. 157—8.

⁵ Érdekesen jellemzi követségét De Bonnac: Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople.

a bujdosók ügye iránt különösebb jóakaratot azontúl sem tanúsított. Mikor Pápai János 1712-ben a fejedelem leveleit elvitte hozzá és De Brüehez, nyíltan megírta Rákóczinak, hogy *«Desalort»* nem dícsérheti s benne annyira nem bízott, dogy De Brüet ösztönözte, vigye végbe a fejedelem megbízatását a követ tudta nélkül, kinek ebből semmi rövidsége nem lesz; a dragomán azonban nem vállalkozott és csak annyit ígért meg, hogy nem szól Desalleursnek.¹ Mindamellet Pápay tárgyalt a követtel is, a ki figyelmeztette, hogy ha a szultán most a császár ellen támad, a czár elveheti tőle a két oláh fejedelemséget s így a fejedelem merész tervei nagy áldozatba kerülnének.² Desalleurs különben régi barátjával, De Brüe dragománnal, csakhamar meghasonlott, s a nagyvezírrrel s török államférfiakkal is sokat bajoskodott. Felesége, a ki most már mellette volt, aggódva látta, hogy urát is utóleri Ferriol végzete, a nagyfokú idegesség. Különben már öregsége miatt sem bírta a munkát, minek következtében 1712-ben visszahívásáért folyamodott. Kérését XIV. Lajos akkor alkalmas ember hiányában nem teljesítette;³ 1714-ben Jean Louis Dusson, marquis *De Bonnac*, parancsot kapott ugyan, hogy Desalleurs helyébe követnek menjen Konstantinápolyba, de csak az új királynak, XV. Lajosnak újabb parancsára, 1716 júniusában utazhatott el új állomására. *Desalleurs* átadván neki hivatalát, október 7-én jelentést tett egész követségi működéséről.⁴

Hetvenhároméves korában mondott búcsút a közéletnek, a melyben haditéren altábornagyságig, diplomáciai téren pedig konstantinápolyi követségig vitte, de történelmi érdemeket sem az egyik, sem a másik tekintetben nem szerzett. A magyar ügyekben sem járt el olyan buzgón, a hogy azt akár XIV. Lajos, akár II. Rákóczi Ferencz érdekei megkövetelték volna. Konstantinápolyból Desalleurs 1717-ben érkezett meg Toulonba⁵ és jóformán el-

¹ Pápay Rákóczihoz 1712 aug. 3. Arch. R. VII. 191.

² Desalleurs levele : Hurumzachi, Documente, Suppl. I. 1., 412.

³ Dangeau : Journal, XIV. 277.

⁴ Századok, 1897. 545—552. De Bonnac id. m.

⁵ Dangeau, XVII. 14.

feledve, 1725-ben, 82 éves korában hunyt el.¹ Épen akkor, mikor a rodostói száműzetésben Rákóczi, kinek többet ártott, mint használt, azzal fejezte be politikai végrendeletét,² hogy dicsőségét találja abban, ki arra lelkesítette, hogy a törvényes szabadságért hazaszeretetből, uralkodásra és hatalomra nem vágyakozva cselekedjék.

Dr. MÁRKI SÁNDOR.

¹ Hengelmüller, I. 158.

² Testament politique et moral, 509. l.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY BELEAVATKOZÁSA A 30 ÉVES HÁBORÚBA.

(Második közlemény.)

V.

A Kemény visszavonulása nyomán kigyuló új ellenoffenzívára való tekintettel kapkodott a fejedelem annyira az új tárgyalások felvételének a fonala után. Sőt azt is megselekedte, hogy Bisterfelddel a francia király velencei ágensére ráizentetett, ha az ígért summa okt. 20-ára nem lesz a portán, nem ő lesz az oka, ha megbékél a római császárral. S a mint a kassai «gyűlés» «elbomlott», bár a svécziai koronától és generáltól biztató levelet kapott aug. 16-án este, mégis lehúzódt Tokajra 19-én, a honnan szakadatlanul sürgeti György fiát, hogy a vármegyéket jó hadi-készülettel küldje ki, továbbá a székely és szász gyalogságot is indítsa útnak.

Közben Puchaim egyfolytában szorítja hátra a Garam-völgyétől az Ipolyig Kemény seregét, a mely aug. 24-én már Füleknél motoz. Ha hozzá vesszük ehhez a nagy nekilóduláshoz azt is, hogy Csíkból a legriasztóbb hírek keringenek a porta ravaszkodásával kapcsolatban Lupuj készülődéseiről és a szebeni polgármester kolomposága alatt a szászok forrongásáról, a melynek a szemmel-tartására Sebesi Miklós megy be, nem csodálkozhatunk, hogy Rákóczy levert, kedvetlen és lobbanékony. Ingerült lelkiállapota annyira fokozódik, hogy ráförmed fiára, miért nem kutatja ki, mi e hirekben a valóság és mi a tódítás. Rákóczy Györgytől nagy vigyázatlanság, írja Tokajból aug. 24-én a fejedelemasszonynak, hogy igaz, hű kémeket egynéhány rendbelit mind Drinápoly,

Nándorfejevárral felé alá nem küld, egyiknek jönni, másikkal menni kellene, úgy éltünk mi ott benn vele, elég görög lakik ott benn, zálogos emberek, Sebesi Miklós is tanálná, azért édesem szólítsad Rákóczy Györgyöt, ne csak aludjék, egyék, mulassék, hanem mindenfelé vigyázzék; mind Karánsebesből, Lugosból, egyébünnen is meghitt embereket küldjön alá, egyik az másikat ne tudja, miben jár, mind Drinápolyban elmenjenek, lássanak, halljanak, értsenek s minket is tartsanak igaz hírral. Nem hangolja jó kedvre Regécz eleste sem. Ezt a Patakról hozott ágyúkkal és 40 fontos golyókkal düledékké morzsolódott várat Őrsi Zsigmond szabad elvonulás és minden municzió, élelem visszahagyásának kikötése mellett feladta. A kapituláció aláírására kijött Őrsi vacsora fölött csodálkozva kérdezte a fejedelemtől, hol az ördögbe tanult pattantyúsok volnának azok a Nagyságodé? Regécz elfoglalásával hatalmas tromfot adott vissza a palatinusnak a fejedelem a borsi és újhelyi uradalmának a pusztításáért. A palatinust majd a guta ütötte meg a dühében, mikor értesült vára bukásáról, a mely fekvésénél fogva a fejedelem levelezését Kassa felé igen zavarta. Jól vagyon — úgymond — de az Isten a föld alá nem vét, avagy szintén a földig le nem vet, meg kell mutatnom, ha kő nem akarok lennem, hogy a hangyának is vagyon haragja. De az efféle leveleit Rákóczy «mosolygással csak csendesen mulatja vala el».¹

A mosolyt arra alapította, hogy hiszen a napokban küldte be Zsigmond fiát friss csapatokért Erdélybe, a melyek hamarosan ha kérkeznek, akkor megmutatja az armádának, merre van Bécs? Ezt a reményét csillantatja meg szept. elseji tokaji levelében is: Hallomás szerint németység jön alá, de mi oly bizodalomban vagyunk, az Űristen ezután is mellettünk leszen s akadályt vet eleikben. Szept. 3-iki tudósításában is nagyon hivatkozik az Isten próbatételére és gondviselésére, hogy annyi csapást mért rá a szent neve dicsőségének a terjedésére és az ő hite nevedezésére, a mennyit elviselhet, de már tisztában van azzal, hogy a keserűség pohara meg fog telleni csordultig, mert Kemény János a helyett, hogy Rózsahegy (Rosomberk) felé hátrált volna — a tulajdon felfogása szerint — a bányavárosokon át a nyakán hozta eléje az ellenséget.

¹ Szalay 595. l. IV. k.

Rákóczyné ijedelmét azonban az eljövendő szenvedések kiállására való eme készségével nem tudta eloszlatni a fejedelem, sőt fokozta, mikor a pápistáknak az ő reliigiójához való idegenségét hírrelte és azt, hogy a papi jószágokat naponkint adton-adja «híveinek», a kikből annyi vagyon szentelenül. Mindebből világosan kiolvasta az az okos asszony, hogy az a bizonyos «Pálfordulása», a mely a multkori német offenzivakor annyi bajt okozott a férjének, matematikai pontossággal fog bekövetkezni újból. Avagy talán a közélet veszedelmet nem érezhette-e ki abból, hogy a németeknek a láthatáron való jelentkezésével egyidőben Rákóczy sürgeti a várak, ú. m. : Fogaras, Déva, Szamosújvár, Várad, Jenő, Székelyhida takarását? Legyen bennük bőven búza, liszt, szalonna, borsó, lencse, káposzta, bor, eczet, piritott hús, vaj, méz, turó, kása, tüzi- és épületfa. Hiszen mindez a legvégső legrosszabbra való előkészület! A várak természetesen eme legvégső baj elhárítását czélozták, a mi ott lappanghat azon királyi óhajban, hogy Rákóczy vonja ki seregeit a 13 megyéből és bocsássa el, akkor ő is visszahívja az övéit. A fejedelemnek eszeágában sincs ezen mód cselekedni, jóllehet a sok esőben, vízben Bornemissza Pál már Szendrőtől három mérföldre szorult vissza a Hernád mellé az ellenséges derékhad nyomása elől. Ez a körülmény azonban nem gátolja őt, hogy szinte fitymálólag ne írja ennek ellenére a győzelmes ellenfélről szept. 8-án György fiának, hogy a németség lovagja-gyalogja 7000 ember, könnyű hada 2000 körül, ezeket is az ő hadainak a beteges és kevés volta tette bátrakká, hanem csak érkezzenek ki a kért csapatai Erdélyből, majd megmutatja, ki a legény a gáton?! És ha ez a 7000 ember mégis csúffá tenné őt amúgy Isten igazában és átszorítaná a Bodrogtközön túl a Tiszára, be a Biharságba, a Szilágyságba? akkorra, igen, akkorra lesz mihez nyulnia a «jól muniált» várakban. Ez a lehetőség pedig ott ólalkodott a lakása küszöbén. Hogy a végzetét és a németeket feltartóztassa, keménykedik, vagy legalább mutatja, hogy ellenáll a körömszakadtáig. Ám azért a mezőből, kivéve az ellenkezőket, a portyázókat, részint a várakba szállította a hadi népét, ú. m. : Patakba, Tokajba, Ónodba, Kassára, Szerencsre és Újhelybe, részint maga köré parancsolta, illetőleg az uradalmaiba. Ugyanekkor meg haza azt írja, hogy hívják segítségül az Istent, elnélkedjenek és vigyázzanak!

Bármennyire kötötte is azonban a fejedelem az ebet a karóhoz, hogy így lesz, amúgy lesz, csak érkezzék ki a fia, a veszedelmet naponkint jobban érezte, mert éreznie kellett. Az az elegáns (gesztussal) kézhordozással elintézett és a portyáktól folyton csapdosott 7000 ember arra ment, a merre akart, legfeljebb a csatákat kellett leráznia, mint a bikának a fülön függő szelindeket. Alsó-, Felső-Vadász, Halmaj, Megyaszó, Aszaló, mind a mellett tanúskodik, nem volt mitől tartaniok a királyiaknak. Az, hogy Szikszón Ferenczy István 300 lovassal 500 németet vert fel, Beken János Alsó-Vadászon szép nyereséggel járt és alkalmasint lecsapkodott a lengyel-németekben, mutatja, hogy csak a kijáróját merték meglepni és vágni. Különben Rakamazról szept. 20-án Rákóczy megmondja az okát, miért nem állhat ki döntő ütközetre. Bornemissza Pállal együtt tulajdon maga végezvén a mustrát, ama az eredményre jutott, hogy van 3000 gyalogosa, lovasa, még pedig harczó lovasa 4—5000 a hajdusággal egyetemben és ezzel a haderővel — azt írja — «ember derék dolgot véghez nem vihet». De hogy valamihez kezdhessen, jónak látta bevárni a kassaiaktól ígért 2500 gyalogost és a többi városoktól megajánlott ugyancsak ekkora létszámú erőt. Ez még nem minden! Azonkívül a várakból is szándékozott kihozni őrségeket és összecsapni azokkal, a kiket Zsigmond fia kihozand magával. Rákóczynak ugyanis az erdélyieki e kell támaszkodnia jobbadán, mert Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Sáros, Zemplén nem ülhetett fel mellé, lévén szaladóban errefelé az egész világ. Csodálkozásában összecsapja az ember a kezét, hogy ekkora haderővel akar rámenni 7000 németre! De megértjük, ha meghallgatjuk őt, a mint elpanaszolja a feleségének, hogy miért? Az ide kiváló, prédáláshoz szokott s tolvajláshoz tanult nemzet annyira elvetemedett, ha nem prédálhatna, semminek tartaná, most is, ha ember büntetni akarja, mindjárt az másfél közzé szökéssel s menetellel fenyegetődzik, kopját nem akar viselni. Ha nekem is olyan hadaim volnának, mint Sándornak, egy óra alatt vinnék végbe elöttünk álló dolgunkat. Magyarán szólva: a fegyelem hiánya miatt nem kezdhet semmihez. **A** de a fejedelmi hadak fegyelmetlenségén kívül más oka is volt az ellenség előbbre hatolhatásának, jóllehet ez pestis, szökés és fegyver által naponkint romlott. Ezt a hibát viszont Rákóczyban találjuk

meg. Ő ugyanis seregeit a helyett, hogy összevonta és Puchaim elé vetette volna, uradalmi, várai, szőlői őrzésére és személyes ellenségei birtokainak a foglalatására, dúlására megszállta. A hadak ezen esztelen megosztatásán annyira felfortyant a fővezére, Kemény János, hogy Rimaszombatból Tokajba jött és lemondott állásáról s csak nagy nehezen, könyörgésre vállalta el újból.

De míg a fejedelemnél eljár a dolgában, az alatt szept. 24-én Aszalótól Megyaszón át Tarczalhoz, azután 26-án Somborhoz, majd a Szerencséhez nyomuló ellenség lovasságával Ibrányi brigádját megnyomta. Ezt a vereséget nem Ibrányi uram vigyázatlansága miatt esett alkalmatlanságáért fájalta Rákóczy, hiszen 100 emberénél feljebb alig veszett el, hanem a vele kapcsolatos eseményért. A királyiak t. i. benyomultak Szerencsre és nemcsak a várost gyujtották fel a házakban egyenkint rakván kanótokat, hanem, azonkívül, hogy a várat oly ocsmányul elrontották, kit sem török, tatár nem cselekedett volna, a mi keservesebb, még a fejedelem édes atyja rakott sírját is felbontották, az ólom- és fakoporsókat felhasogatták s az, mit bennük haszonra valót találtak, elvitték, a zászlókat elszaggatták és elhasogatták, csak a fájuk maradt meg. Ez a sírblás módfelett kihozta Rákóczyt a sodrából, de annyira még se, hogy derekasabb próbát mert volna kezdeni. Bizony nem mert, mivel nem lehetett neki. Féltette a seregét, a melyet mint a polyvát a szél, úgy fújhatott volna szét egy kiadósabb összecsapás. Határozottan inferioris helyzetben tudta magát Puchaim generálissal szemben. Ő nem is a fegyvereire támaszkodik, hanem az eszélyre. Ezt hangoztatja a fejedelemasszony előtt is okt. 2-iki tokaji levelében: eddig semmi jó alkalmat nem mulasztottunk el, az mi erőnkhez illendő volt, de nekünk igen tapogatva és vigyázva kell cselekednünk, ellenségeink igen gonosz practicasok, csalárdok, vasasok, *ha mi egyszer elvesztjük a győzelmet, kiváltképen olykor, mikor azok is távol vannak, a kikhez bízhatnánk, nem most épülnénk fel.* Íme egyenesen kirukkol vele a fejedelem, hogy házárdjátékot nem csinálhat egy döntő ütközet elfogadásával, mert — sereg nélkül maradna. Ezt a döntő ütközetet hogy elveszteni, az kétségen felül világos abból a tényből, hogy úgy az erdélyiek, mint az itt kinn valók, az igaz hívei! Bornemisszát is beleértve, egész a körömszakadtáig ellenzik, hogy szemben

víjanak meg. Az ő taktikájuk ebben merül ki: fárasszuk és nyughatatlankodtassuk az ellenfelet. Bottal kopót verni a nyúl után, már Rákóczy korában is meddő dolog volt. Aztán olyan katonasággal, a minő az övé volt, legalább ez év nyarán, isten kísértés lett volna döntést kierőszakolni. A bizonyítványt, a mely egyúttal beszédes jellemrajz számba is mehet, tulajdon maga állítja ki szept. 29-én a seregéről. Én édesem, írja Tokajról, többre magamat nem ígérhetem annál, az kit magadnak egynéhányszor megírtam már. Még vagyon ugyan sok azokban, a kik az szegény fejedelemmel (Bethlen Gábor) hadakoztak, de itt bizony tisztesség adassék sok mindeneknek, de se Petneházy István, Horváth István, Egri István, Béli Kelemen nincsen, az hajdu kapitányok rosszak, gazemberek, minapiak, az alattvalók tőlük nem félnek. Az urak közül itt kinn nincs Prini Gábor, Ferencz, Rhédey Ferencz se Kún László. Ezt mondja Rákóczy a saját tisztjeiről és főembereiről; a közemberekről, a hadsereg zöméről pedig számnélkülíszter panasolja, hogy megbízhatatlan, a Krisztusát is eladná pénzért és — lop, mint a szarka. Szept. 28-án a saját tokaji szőlőjében akasztatott fel két tolvajt. Ha meg móresre akarja taníttatni az enyveskezű népségét, nyíltan fenyegetődzik az átszökéssel. Tessék már most ilyen emberekkel verekedni avval a 7000 rendszerető, vasas, hadigyakorlott némettel, a kik az imperium különböző csataterain egész életükön át, hisz 20 év óta katonáskodók is akadnak közöttük, szagolták a vért és a puskaport svédrel, dánnal, francziával szemben. Bizony nehezen, jobban mondva sehogysen ment az. Ezért sokat is sopánkodik leveleiben a felesége, a mi a fejedelmet még jobban búsítja s nekibúsultában olykor jónak látja tisztázni is magát hitvese előtt és a remény égő szövéténekét meglobogtatni. Szent Pál — úgymond — nem vagyok, de ítéljen meg az Úristen, ha az én tehetségem szerént az ő igaz isteni tiszteletét s hazám szabadságát igazán meg nem igyekeztem oltalmazni és terjeszteni. Az itt kinn való vármegyék is két nap alatt mellénk érkezvén, az nagyhatalmú Úr Istennek áldásából előbb szállunk ellenségeinkhez.¹

Az «lebb» szállás csakugyan be is következett, de nem ám

¹ Tokaj, okt. 2.

azért, hogy különös kedvet kapott a fejedelem Puchaimmal derekasan összehorgolni. Korántsem, hanem mert Torstenson Lénárd Götzöt Csehországban megverte és győzelme után Morvának vette az útját, hogy a magyar-morva széleken keresse és találja meg Rákóczyval az egyesülést, a melynek a meggátlására Puchaimékat Aszalótól és a Hernád-völgyéből a Vág mellé visszakommandirozta III. Ferdinánd. Erre megjött neki is meg seregének is a merzsük és az étvágyuk a visszahúzódo ellenség csapdosására és «nyukhatatlankodtatására», most már elő bátorkodott venni a régi rozsdás stratégiai elvet: az oldalán és a hátán csiripelni a németnek, de ha az eb hátracsikorítja a fogát, illik mellőle tágulni — mert harap.

VI.

A beköszöntő ősszel a fejedelem egészen másba foglalta magát, mint a nyáron, a mikor nagyon is defenzív harcokat viselt. Most, október elején offenzívába mehetett át már azért is, mivel Zsigmond fia az óhajton óhajtott erdélyi csapatokat kihozta szept. 29-én a harangodi táborba, a mely a Tisza, Hernád és Bodrog öntözte alsó zempléni síkságon nyaralt olyképen, hogy előre Abaújba, Borsodba és Gömörbe csak nyugtalanító csatákat bocsátott ki az ellenségre, mint a kaptárból a méhek szűrő-dongó rajokat. A háta mögött meg a Tiszán Tokajnál öreg hajókból két széles szekér féretű hídon szabad utat tartott fön magának a hátrálás esetére a teljes biztosságú Bodrogtözbe, a melyen át embernek, állatnak egyre-másra hordták az élelmet és a takarmányt a bihari szélektől fel az egész Tiszahátról.

Miután a nagyszombati tractára a kellő utasításokkal ellátva útnak indította Lónyai Zsigmond, Nyári Bernát, Csernel György, Kőrösi és Zákány András uraimékat, maga is útnak vált «Isten áldomásából» azon csaták után, a melyeket még okt. 6-án Szendrő alatt motozó németseg nyakába küldött. Hogy hírt értsen a csatái mikéntvaló járásáról, maga is nyomon követte azokat okt. 14-én és Ónodba vivő útjában Gesztelyen járatott tábort. Ekkor már leesett a közmondásos Szent Mihály hava s minthogy hó, hideg és kedvetlen idő egy anyaméhből születnek, kutyának való téli zimánkó köszöntött be és fagyos szélroham gombolta-ránczigálta

a talpason a köpenyegét a Sajó völgyében. Mellette van Kemény János fővezére is, mert az a föltett szándéka, hogy a hadait csoportra veri és valamennyi ereje, alkalmatossága lesz, együtt cselekszik vele mindent. Nagyon szeretne valami érdemleges hadi aktusba fogni Rákóczy, hogy egyrészt a Ledniczét vívató palatinust megzavarja, másrészt, hogy olyan eredményt tudjon elérni, a mely egyenértékű Muránnyal, a melyet «elvesztett gondviseletlenül Illésházy Gábor rossz ifjú elméje és italja miatt». Csakhogy már eleve kételyek merülnek fel benne a kiadós győzelmet illetőleg, különösen, mikor elvonultatja szemei előtt nyomorúságos helyzetét. Kítör belőle a keserű igazság és szinte látszik, hogy jól esik neki a lelki terhén való könnyítés. Meghidd édesem, tárja fel belsejét felesége előtt gesztelyi táborából október közepén, *vajki állhatatlan, elvetemedett, az hitet, becsületet, Isten tisztességét, hazája szabadságát semmire becsülő emberekkel vagyok nekem bajom. Hadunk szépen vagyok, de bizony ezzel senki ellenségét más nemzet nélkül szemben vírással bizony nem ver, kimiat csak ezzel mi feljebb sem igen mehetünk, noha bizony azt akarnánk, egy órában mehetnénk.*

Tulajdon szavaiból olvashatjuk ki a meggyőződését és tervét seregeiről és jövő hadakozásáról. Az előbbit, a mi illeti, az a hite, hogy bár szép számra nézve, de biz' az egyedül németet nem fog verni, kell mellé segítség. Ezt pedig két oldalról, a török és svéd részről várja, de csak «várja» a szó szoros értelmében, mert a valóságban nem kapja. A svédek eme magatartása nem is elégíti ki a fejedelmet valami nagyon, a mit leplezetlenül tollhegyre is tesz október 14-iki levelében. Ha a svécusok — úgymond — ezután is így fognának megfelelni fogadásoknak, én nem tudom, mi hasznát venném? Ím, holnapután leszen két egész holnapja, se levelüket, annál kevésbbé emberüket ez tíz holnap alatt nem láttuk, holott, ha mi hozzájuk elküldhettünk, annál inkább ők miért nem? *Mindannyi szükségem idején is egy emberbeli, egy fillérnyi segítségüket nem láttuk, sok írásinkra s kívánásinkra egy emberüket az portára be nem küldték, abbeli ígéretüknek is eleget nem tevének, egyedül szegény fejem fött, magamét költöttem, hazám pusztult.* És mégis, a mellett, hogy panaszkodik rájuk, belefoglalja a mindennapi imádságba az eljövételüket s míg megérkeznek, addig is a pártfogójának, a töröknek a segítségével szándékozik a Sajó völ-

gyéből kivetni Puchaimékat. Az ám, csakhogy a török ravasz számítással hitegeti, csalogatja őt, ígéreti a végbeliek mellé rendelését, de a valóságban Ferdinánd «kenegető politikája következtében» nemhogy megadná a segedelmet, sőt alattomban ellene is dolgozik a nógrád—gömöri, mint a tiszántúli végeken. Észreveszi Rákóczy ezt a bujkálódó holdvilág-politikát, a melynél fogva a szultán kegye hol felé sugárzik, hol elsötétedik, de mivel egyebet nem tehet ellene, hát hol a svédek érkezéseért rimánkodik, hol a magas portán üt egyet — szóval: *csak a török ne tökéletlenkednék, bárcsak 6000 jó lovast és 2000 jó gyalogost adna*, nem menne fel (t. i. Bécsbe) a német mindenestül.

Az ellenség azonban mégis felment annak ellenére, hogy pestisben a lengyel-német legénység igen halt, a magyar és horvát igen szökött és Rákóczy csatái mindennap — vágták. A Sajó völgyén kitakarodó némettség ugyanis október 30. táján oly gyors iramban vonult vissza, hogy a Boldva-parti Edelényen, Putnokon és Bánrévén át a nyomán induló fejedelmet a bányavárosok irányában 13 mérföldre hagyta maga mögött. A «sikerekkel» meg is van elégedve Rákóczy, a mit nov. 1-én a bánrévei táborából a hamis hireken ijedező feleségének, a ki bőjttel és imádsággal igyekezett jó végre bírni férje támadó hadjáratát, így ír meg: én sem magamat, sem hadaimat nem dicsérem s magasztalom, mindazonáltal az minemű felemás, inide-amoda vonó fegyvertelen, kedvetlen emberekkel én magam bizony eleget vittünk végben, kit az előttünk példa is megmutat.

Itt azt vethetné valaki ellen, hogy hiszen könnyű elfoglalni a visszavonuló ellenség által feladott pozíciókat és Rákóczy még azt is eredménynek tünteti fel? Ha mi mosolyogva fogadjuk is el sikernek az önszántából futó ellenség sarkában való előretörést, Rákóczy éppen a körülményeinél fogva sorozza ezt be győzelmei közé. Körülményeit részben elmondta feljebb, részben elmondja még alább. A helyzete ugyanis olyan, hogy egyfelől kedvetlen, fegyvertelen emberekkel kényszerül verekedni, másfelől titkos ellenséggel van körülvéve, a mi kétségen felül rosszabb az elsónél. Az alattomos rosszakaróiról egyébként van tudomása, a mi elővigyázatossá is teszi őt. Itt tagadhatatlan dolog — ujságolja haza —

sok ártalmas lelkek vannak s nehéz is őket megesmerni, mindazonáltal bizony tapogatva hisszünk.

Ezen elővigyázatos előnyomulás további folyamán a fejedelem bátoríttatva a svédek okt. 29-én kapott levelétől, nov. 2-án megérkezett Rimaszécsre, a honnan miután Fülek és Murány alá csatákat bocsátott és Balog meg Szendrő várát ostromzárolta, azelőtte 10 mérföldnyire lévő Garamszegnél motoszkáló németre is küldött derekas ártókat, noha az hatalmas hegyek köziben ment erős utakon.

Ezen intézkedéseinek első gyümölcse az lett, hogy Balogvára nov. 12-én megadta magát. Ettől kezdve aztán jó ideig kézzel fogható eredményt nem tud felmutatni s pedig több oknál fogva. Egyik az, hogy az ellenség a Garam partján nemcsak megállott, de Batthyány Ádám 3000-nyi javarészt megyebeli lovassal megszorodva vissza is fordult; a másik, hogy Szendrőnél az ostrom sehogy se akart előbbre menni. A harmadik baj az, hogy a városokon a pestis garmadával pusztítja az embereket, a táboron pedig a hagymáz. Halnak a székelyek, halnak az oláhok, ezekből bocsátott is haza Erdélybe, de vesznek a tatárok is. Különösen Miskolczon, Szentpéteren és Szikszón. Amazokat sajnálja Rákóczy, a tatárokat nem, ezeknek azt kívánja, bár kipusztulnának egy lábíg. De vész a lakosság is, főleg a Tiszántúl és a Kőrösök közén, a mi nagyon érinti a hadviselését, mert innen élelmet nem lehet szállítani, ez okból mindent szekereken kell Erdélyből fuvaroztatnia. És végül a legeslegnagyobb baja az volt, hogy a hirtelen keményre változott idő miatt seregei sürgették a kvártélyba szállást. Emaz általános óhajhoz az a súlyos körülmény is járult, hogy a téli zimankóban *elkedvetlenedett erdélyi vármegyék* már nemcsak ímmel-ámmal harczoltak, hanem *össze is játszottak a támadásba átmenvő 6000-nyi ellenséggel.*

Az erdélyi vármegyék eme latorsága¹ párosulva a török kétszínűségével végre is arra készítette a Kemény tanácsán induló fejedelmet, hogy tisztességes retirádát tett s elvonult a pusztára földre, mert könnyebb a vagyont mindenkor erősíteni, mintsem az elvesztettet előállítani. Ezenkívül még azon tractatusra nézve

¹ Rimaszécsi levele nov. 19.

is hátra szállt Rákóczy, hogy egyfelől a kiélt földön a gyomrán keresztül fogja megverni az ellenséget, másfelől idő nap előtt nem fogyasztja el azt a kevés hadviselő emberét, a kije még maradt.

Természetesen nagy riadással, gyorsan és rendetlenül ment végbe ez a hátrálás, mert nov. 28. körül Forgách Ádám egész Rimaszombatig törhetett előre 6000 emberével. A fejedelem, hogy a nagy lökés őt ne érje és személyét biztonságban tudja, Hernádnémetibe sietett le előtte az ellenség felé mintegy 4 mérföldre hagyván Kemény János fővezérét a hajdúsággal és fizetett derék hadával, továbbá Putnok körül Böjti Istvánt 1000 lóval és Vadászi Pált. A nagy szaladás azonban a fejedelem szerencséjére nem tartott sokáig, mert decz. 10-én Murány felé az ellenség mind visszavonult. Batthyány és Forgách eme hirtelen visszavonulásának oka 1. az volt, hogy a török ő előttük a végekből kicsapott, Szécsényt kirabolta és a Nyitra vize mellett 4 falut mindenestől elemelt; 2. Torstenson fényes győzelmet aratott Gallas fölött, a kinek a feltartóztatására a gömöri kirucczásban részt vevő német ezredekől elkommandiroztatott a hadvezetőség. Rákóczyék ilyen formán a saját vitézségükön kívül megszabadulván az ellenségüktől, szép lassan visszacsordogáltak azon helyekre, a homét bolond-hirtelen kiszaladtak.

S mialatt a fejedelem Hidvégen, Ardón, Almáson és Csörgön át szacsvai táborából decz. 12-én Rozsnyóra ment, hogy elrendezze seregei téli szállását és a megyéket haza bocsássa, ezalatt Puchaim a bányavárosok közé hátrált a Vág-vonal őrzésére, mert az Elbe völgyén a cseh határok felé erősen nyomult előre Torstenson, hogy régi tervét, a Rákóczyval való egyesülést végrehajtsa. Ezt annál inkább gondolta megtehetni, mert Kemény János, miután Liszkánál egyesítette csoportra vert hadait, Gömörtől Turóczig foglalt magának téli kvartélyt. E közben beköszöntött szent Karácsony hete, a mélynek az üdvösséges megülésére a fejedelem Ónodba ment, hagyván a hadak előtt Bakos Uramat, mivel Kemény Jászvásárra ment lakodalomba a vajdához.

Ónodi tartózkodása alatt ép úgy nem nyugodott Rákóczy, mint máskor, mert nem engedték pihenni az ügyei, a multját és a jövőjét kutató gondolatai.

Mindenekelőtt beküldte György fiának azok névlajstromát,

a kik a nov. 28-iki ellenséggel való összejátszásnak, factiónak voltak a részesei. A lajstrom arra a végre való volt, hogy Büdöskutival és a háromszékiekkel azok vallattassanak és árestáltassanak, a kik pártoskodtak, azonkívül, tudja a fia, hogy ezeknek kik a rokonaik, hogy előlük szolgálva jól őriztesse magát. Alig küldte el a zavargók névjegyzékét, a mikor elővette a szentírást és benne olvasta az angyali szózatot : *pax hominibus bonæ voluntatis*. A szentírás békéje kapcsán átterelődik a gondolata a nagyszombati értekezletre, a hol Eszterházy, Lippay, Tiefenbach és Questenberg csinálják Lónyaiékkal «az ő békéjét», a melyről Zsigmond fia azt írta az édes anyjának decz. 17-én : kívánjuk úgy, hogy abból az Isten dücsősége, hazánk szabadsága ne romoljon, hanem inkább épüljön ; soknak jó reménysége vagyon hozzá, de nekem semmi sincs, kiváltképpen, ha azt istenesen, jól, állandóul akarjuk. S mintha látnoki szellemben beszélt volna az ifjú Rákóczy, bizony az apja békéje nem született meg még Szilveszter napjára sem, jóllehet október végétől vajúdott az. Ezért állott elő aztán az a helyzet, hogy míg a békekövetek Szilveszter éjjelén állítanak, tagadnak, érvelnek, követelnek és articulusokat idéznek egymásnak a nagyszombati fűtött tanyájukon, az alatt a gömöri és turóci hegyek között a hajdú és a székely a markába fújva viraszt a strázsáján Rákóczy igaza fölött, lesve Puchaimnak Ujvár és Nyitra körül didergő 600 gyalogosát és 400 lovasát, a kik az okból kevesbedtek meg annyira, mert a többiek Götz táborlókukkal Morvába mentek a ropogó hóháton a megvert Gallás segedelmére.

A béke létrejöttének útjában állott a tárgyaló felek ószinteség hiánya, számítása és makacssága, a mi az áthidalhatatlan ürt még jobban növelte. Valjon lehetett-e ott békéről komolyan beszélni, a hol Rákóczy követelte nemcsak az ágostai és helvét hitvallások teljes szabadságát, hanem a jezsuiták teljes kiűzését is, míg ezzel szemben Lippay és pap társai «csak azért is» ragaszkodtak az eddigi protestáns-ingerlő és elnyomó politikájukhoz, a mennyiben a legmélyebb meggyőződés hangján hirdették, hogy a protestánsoktól elfoglalt templomokat már azért is kéznél tartják, mert ez az evangélikusoknak biztosított vallásszabadsággal csöppet sem ellenkezik, hiszen istentiszteletet lehet templomon

kívül is tartani. Lehetett-e továbbá ott békét várni, a hol az egyezkedő felek a kárpótlás pontjára nézve oly távol álltak egymástól, mint Makó Jeruzsálemtől? Rákóczy ugyanis követelt 14 vármegyét és 6 várost, Ferdinánd követei viszont még a Bethlen Gábor bírtá 7 vármegyét se akarták átengedni.

Az erdélyi fejedelem tudta nagyon jól, hogy a magasra sróftolt kívánalmaitól valósággal vissza fognak riadni a Ferdinándiak. Szinte jóleső örömmel ujságolja a fiának Ónodról decz. 31-én, mennyire megrökönyödött Eszterházy a követelményein: valóban búsul palatinus uram a kívánságunkon, sem alhatik, sem ehetik.

Már most az a kérdés, miben bizakodott Rákóczy, hogy oly «kihívó» kárpótlási ajánlatot tétetett? Semmiben másban, mint a svéd szövetségese győzelmében, a melynek a nagyságáról azt jelenti Erdélybe, hogy Torstenson a császárnak 16 regimentjét verte tönkre totaliter. Viszont a másik fél azon az alapon utasította vissza a követeléseket, hogy Czernin gróf nagykövetének a porta azt a határozott kijelentést tette még októberben, hogy Rákóczyt el fogja tiltani a svéd szövetség fűzésétől éppen akkor, a mikor a legválságosabb helyzetbe juttathatná Ferdinándot. S úgy látszik ebből az ígéretből eljutott valami a fejedelem füléhez is, mert nehéz szívvel van a törökre a hamissága miatt, a mi ha nem volna, még ezen a télen elmehetne ő a Dunáig, kiváltképp ha Kemény János uram nyélbe üthetné az állandó jó békességet Lupullal 1000 tatár felfogadhatása árán.¹

Mialatt 44 alkonyán és 45 elején megbizottjai a nagyszombati tractán imigyen huzavonakodtak Ferdinánd embereivel az 1638-beli gyűlés után elfoglalt templomok birtoka és a német praesidiumok átengedése fölött, alapítván megdönthetetlen érveiket az 1608. kettős bécsi béke 8. artikulusára, azalatt ő aszalói táborából seregeit részint házaikhoz, részint Liptóba küldte telelni, mert a nagy hóviharokban, a melyekről még jan. 24-iki nyíresi leveleiben is megemlékeznek,² hadi operációkhoz úgy sem lehetett fogni, annál is inkább, mivel Puchaim is inkább hátraszállt a galgóczi hegyekbe.

¹ 303. levél 1644. XII. 31.

² 306. levél.

nem pedig előbbre. Hadai elszállásolása után Varannón és Bártfajfalun át menve jan. 18-án Zborón találkozott a francia király futárjával, a ki a nyugati csataterek eseményeiről és urának szándékairól értesítette és felszólíthatta, hogy készüljön a nagy tavaszi offenzívára, a melyet a nyugati hatalmak a maguk részéről is meg fognak indítani. Rákóczy tényleg tett is nagy előkészületeket, a mi kitűnik egyfelől abból, hogy a pártján lévő 14 vármegyét és városokat Bártfára hívta össze febr. 16-ra gyűlésre, hogy beszámoljon nekik a nagyszombati békeértekezlet eddigi sikertelensége okairól, másrészt a fiához intézett felszólításából a hadak gyűjtésére vonatkozólag. A felszólításnak meg lett a szemmel látható foganatja, mert a székelyek, a vármegyék, az universitas mind gyülekeztek is, Lupul vajda kurtánjai felfogadása is javában folyt a fiatal Rákóczy febr. 26-iki gyulafehérvári levele szerint, sőt a gránátokat és mozsarakat is gyártották egyre-másra. Szükséges volt tagadhatatlanul fia részéről a sietős felkészülés, mert márcz. 1-én, mikor a bártfai gyűlés «elbomlott», Gyulafehérvárra azt írja neki az édes apja, hogy közönséges hír, miszerint Torstenson generál Csehországban van, épp ezért embert is, hadakat is csak készen kell tartania igen jó készüllettel s úgyszólván kell kiindítania, hogy hasznukat lehessen venni, ott bent (Erdélyben) maradjanak, és ki is jussanak.

Az öreg Rákóczynak két okból kellett ugyanis a had, egyfelől, mert a svéd közelgetésen kívül megneszelte, hogy Puchaim és a palatinus megmozdultak, csak a nagy hó tartóztatja őket, másfelől Szádvárát akarja elfoglalni. Ez utóbbit gyorsan szándékozik véghez vinni, ezért azt kívánja, hogy egyelőre a városok gyalogosai érkezzenek ki azonnal, a többiek u. m.: az udvari, mezei katonák, a kék gyalogosok, székelység, vármegyék csoportozzanak lassabban, az universitas gyalogjai plane csak márcz. 20-án jöjjenek ki. Ezen intézkedés után minthogy husvét hete is közelgett, másrészt meg, hogy márcz. 1-eji bártfai consultatiójának a végzéseit utólagosan meghányi-vetni szándékozott még jobban tanácsosaival, a fejedelem Munkácsra ment. Ide jöttek utána a nagyszombati békekövetei azzal az öröndetes jelentéssel, hogy az értekezlet szétbomlott és a svédek márcz. 6-án a császáriakon Jankaunál vívott teljes győzelmük után egyre-másra közelegnek

a magyar határok felé. Ezen svéd offenzívával szemben Puchaim nem tudott megállani, azért kitért előle a Vág völgye felé irányuló hátrálással vállalván azon feladatot, hogy megakadályozza a svéd-erdélyi csapatok egyesülését. Ferdinándnak természetesen nem lehetett csak Puchaim kardjára támaszkodnia, hanem a minden eszköz között fel kellett a diplomáciát is használnia, a mint fel is használta. Azon mesterkedett ugyanis, ha már nem képes a svédeket visszalökni Jankau után, legalább a francia-svéd-erdélyi koalíciót robbantja szét, a melynek az összedrótózására a francia király a futárát küldte még jan. 18-án Zboróra. A Habsburg ellenesek szövetkezése valóban rászorult egy kis utólagos «kitatarozásra», mert Rákóczy és a nyugati barátai között némi elhidegülés állott be a hadakozás folyama alatt, mert az 1643-iki gyulafehérvári megállapodások szerint nyújtandó pénzbeli segedelmet a szövetségesek nagy feledékenyen elhanyagolták. Rákóczy e miatt sokszor indulatosan panaszkodott is a fiának és nem egyszer olyan húrokat pengetett, különösen, ha a hadiszerecnse nem kedvezett a fegyverének, hogy tud ám ő meg is békélni a császárral, annál is inkább, mivel eddig is a maga szakállára verekedett, emberségét a szövetségeseinek éppen nem érezvén. Most április 9-én is panaszszal írja a fiának, hogy Torstensonnak 211,000 tallért kellene adnia nemsokára, a francziának pedig 133,000-et, kiről asszekurációja is vagyon. De a fejedelem egyszerre elfeledett minden multban szenvedett sérelmet a svéd győzelmek hatása alatt, el annyira, hogy ápr. 22-én Munkácson a svéd-francia szövetséget megújította, mert a fiához írt levele szerint *a római császárnak soha ilyen rosszul nem ment a dolga.* Ferdinánd figyelmét persze nem kerülte ki ez az ő számlájára menő nagy barátkozás. Ellensúlyozására, helyesebben a szétrobbantására a portán dolgozott tehát a diplomáciájával. *Törekvése éppen nem maradt meddő, mert kieszközölte, hogy Konstantinápolyból a letiltás kiadatott a fejedelemnek: hagyjon fel a további hadviseléssel.*

Rákóczynak a letiltás nem volt derült égből villámcsapás. Hiszen a császári követ minden lépéséről a legpontosabban értesült, elannyira pontosan, hogy mikor Serédy, az ő portai megbízottja a nagyvezír színeskedése következtében kedvező híreket küld, egyenesen azt írja Gyulafehérvára a családjának: tökéletlenség

a vezér szava, mert akarnak a hamisak megcsalni. A fejedelem szemeit felnyitotta, svéd és a francia követ, így tájékozódva volt az ellene irányuló aknamunkáról, a császári diplomácia minden fondorkodásáról és a török kétszínű magatartásáról. Ilyen körülmények között meglepetésszerűen nem hatott rá a portai leparancsolás, hiszen várta. Sőt tovább ment ezen a téren, egyszerűen nem törődött vele, legalább egyelőre nem. Felbátorította őt ezen nemtörődömségre Franciaország abbeli ígérete, hogy a parancsot visszavéteti a portával s ha a szultán nem engedne, *szabad kezet kap különbékét kötni a császárral a szövetségesei érdekeinek a szem előtt tartásával.*

Rákóczy, mivel el volt szánva az ellenségeskedés folytatására a letiltása daczára, megsürgette seregei kihozását. György fiának elrendeli április első felében, hogy Dániel Jánost 1000 lovassal és 2000 gyaloggal eressze útnak jó szerével és módjával és a többi székelységet is minden órában tartsa készen. A székelység készentartása azonban nem olyan könnyű, korántse higyjük, a mint a fejedelem kívánta. Először egybe kellett gyűjteni azt. Az egybegyűjtés munkáját a kisebbik fiú végezte, Zsigmond, az édes anyja április 24-iki meghagyása szerint még pedig oly gyorsan, hogy május 7-én Szombatfalváról azt írhatta Lórántffy Zsuzsannának, hogy már a mustrát is elvégezte. Erre nemsokára második rendeletre megindul velük Deés felé május 11-én.

Az öreg Rákóczy minden nappal várja és sürgeti ezen erdélyi csapatait már az okért is, mert Puchaim fűzsendültével, a mint a havak eltakarodtak a mezőkről és a domboldalokról, megkezdte az ellenségeskedést. Neki azon feladat megoldása jutott, hogy a fejedelmieket kiszorítván a téli pozícióikból, megakadályozza az egyesülésüket a Morvából leereszkedő svédekkel.

VII.

Puchaim tehát egy új tavaszi offenzívát indított. Első támadásának nyomása következtében Szendrő alól Gyulay Ferencz és Gaudi Endre visszavonulnak, mire Rákóczy a Bodrogköz mögének a védelme alá Rakamazra parancsolja a hadait, a melyekkel szemben a Hernád-parti Aszalónál járát tábort a német főgenerális.

Egyelőre előőrsi csatározásokra szorítkozik mindkét fél, mert erős pozícióját egyik sem hajlandó elhagyni az annyira áhított döntő ütközetért. Rákóczy különösen félt kockáztatni a seregeit, mert ha csatát vesz, kedvét veszi a svédeknek a vele való egyesüléstől, már pedig ezt óhajton óhajtotta. Ez okból került minden véres mérkőzést, de minthogy az ellenség sarkában hüvelybe dugott karddal még se várhatott, mérgező portyák küldözgetésére szorítkozott. S míg a portyák összeakaszkodása halasztotta a döntést, egyre sürgette az erdélyiek kiérkezését, a mi viszont több oknál fogva késedelmet szenvedett. Egyszer azért, hogy fű nem volt, máskor árvíz futotta el a déesi mezőket, ismét a vármegyék maradtak otthon, vagy a székelyek lova volt hitvány. Addig-addig várta a jószerecsét és hadai kiérkezését a fejedelem, míg egyszer csak beköszöntött a fordulat május végén. A változást az a császári parancs idézte elő, a mely Puchaimot haladéktalanul felrendelte Bécs védelmére.

A mint gyors iramban megindult a visszavonulása, nosza rajta! megkezdődött a «Rákóczy-féle offenzíva» is. Egyszerre megjött a szíve-lelke az erdélyi tábornak és özönnel zúdult neki a csak nem rég kiürített Boldva-Sajó-Rima völgyének. Hogy ellenség nem igen állt előtte, hát nagy hirtelen ment, dörgött, villámlott, mint a nagy széll-el-porral járó, de annál kevesebb esővel terhes viharfelhő, mely az alföldi pusztának neki szabadulva elnyeléssel fenyeget karámot, pásztort és nyáját, hanem azért néhány másodperc múlva kisüt utána a nap és ráhimzi tarjalagos széleire meg sötét tornyait a fellegeknek a megbékülés szent jelét: a szivárványt.

A gyors előrehatolás méreteit megérteti velünk a fejedelemnek junius elseji szentbeneki levele, a melyben elujságolja haza, hogy még ma megy Kistapolcsány tájára, holnapra Mátrához szállnak hadai, s holnaputánra kelve már a Vág mellett szándékozik lenni. Szép eredmény lett volna ez az előnyomulása Rákóczynak, ha seregei offenzív lökő erejének köszönhetten volna, de inkább tulajdoníthatta Puchaim sietségének, a mellyel Bécs alá igyekezett. A fejedelem, habár fentebbi soraiiban kilátásba helyezte a tapolcsányi útját, még se mehetett el, legalább a jelzett időben nem, neki még intézkednie kellett, mert a hadai által elfogott területet veszélyeztették a pártos várak, a kétszínű török és egy lengyel

betörés eshetősége. Eme közeli lehetőségekkel szembe kellett néznie, hogy, a míg seregei nyomán a svéd előcsapatokhoz siet, valami ne érje a hátában. Præventiv intézkedéseit edelényi táborából adja ki feleségének jun. 12-én rendszeres utasításban minden eshetőség gyülelembe vételével.

1. Leszámol a török csalárdságával és rablási kedvével. Erre vonatkozólag azt hagyja orvosságnak, «hogy az ő birodalmából» okot ne adjon senki a töröknek becsapásra, s ha ez mégis minden jószándék és igyekezet mellett bekövetkeznék, akkor az ostromzárolt Füleket, Balogvára és Putnok alól vagy Ónodból menjen katonaság a szorongatott szegénység oltalmára. Ezután áttér 2. a keményebb dióra, a jöhető lengyelországi distractióra, a miről, azt írja a fejedelemasszonynak, nem igen kell tartania, mert nehezen létesülhet. Egyfelől, mivel a lengyel király és a respublica váltig hangoztatta, hogy nincs kedve beleelegyedni a háborúskodásba, az okból e két faktor nem tűrné meg a lengyel territoriumon való hadgyűjtést. Másfelől viszont azért is nehéz megcsinálni egy Lengyelországból irányuló betörést, mert a toborzást a király és a respublica magatartásából kifolyólag Felső-Magyarországon kellene megtartani az ide beszürenkező lengyel önkéntesek között, a mi meg szóba se jöhet, mivel neki módjában van a hadfelfogadásnak elébe vágni. Hogy miképen, szép sorjában elő is sorolja. A magyarországi hadgyűjtésnek ugyanis három helye lehet: az első a homonnai Krajnya (határszél), a második a makoviczai jószág, a harmadik a palócsai urak várjószága Dunavitz és a 13 város. Az első kettőnek könnyebben lehet orvosságát találni, mint a harmadiknak. A 13 városba, lévén zálogjogon Lengyelországé, könnyebben lehet a császárbárát krakkai vajdának becsúsztatni embereket, mint máshová. Itt tehát kissé körülményesebb volna a fellépés, mert lengyel terület, épp ezért fordult a lengyel királyhoz, hogy aggodalmát jelezze a krakkai vajda magatartása és az ebből eredhető kellemtelenségek miatt. Egyébként — úgymond — a fellépést úgy kell kezdeni, hogy meg kell előzni a praktikáját az ellenkezőknek. Az első lépés ugyanis az volna, hogy jó disciplinátus gyaloglovast küldene ki a fejedlemné Palocsára, a honnan meg lehetne akadályozni minden gyülekezését a felfogadottaknak, továbbá Duna-

vitz várát se volna nehéz elfoglalni. Az operáló katonaságot alkotnák a következők:

Szatmárról.....	100 gyalog	50 lovas
Munkácsi jószágból	100 «	— «
Kállóból.....	100 «	50 «
Tokajból	100 «	50 «
Ónodból	100 «	50 «
Kállóból.....	100 «	200 «
összesen	600 gyalog	400 lovas.
Azután a városok	200 gyalogosa ²	
hópénzre fogadott	200 «	

ezek közül a jó fegyveres legény kapna 4 frtot, a tizedes 5, Váradból Ibrányitól 100 gyalog-lovas, hajdúság és váradiaik és fizetett katonák — 500 lovas, lovas lenne 300 és 6 hétre kifizetve,

Tiszán innen és túl fekvő Rákóczy uradalomban lakó hajdúk a hegyi városokra és falvakra vetett gyalogosok 200 gyalog

Nagybánya	50 «
Szatmár városa	50 «

a Rákóczy uradalmak hajdúi kivételével összesen 1200 gyalog és 1200 lovas. Azonkívül ki kellene hivatni Rákóczy Györgyöt is Váradra, a kivel jöhetne vagy 2000 székely lovas és gyalogos, a kikhez még csatolni kellene az elmaradt székelyeket, mintegy 900 gyalogot és lovasat Róthy vezetése alatt.

Ha végösszegezzük a fent elsorolt csapatokat, azt látjuk, hogy egy lengyel betörés esetére Rákóczynénak lenne csak úgy könnyedén számítva 5300 gyalog és lovas katonája. És ez nem minden. Rendelkezésére állhatnának még a végházak gyalogjai, lovasai, a városok jutalékai, Görgei Jób emberei, a makoviczai jószág szép számú gyalogosai és Máriássy katonái, az ungvári és terebesi jószág 100 embere, Sebesi Miklós kurtánjai és tatárjai, továbbá Máramaros megye 100 gyalogja. Még ezeket is hozzá véve a fenti végösszeghez, éppen nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy 10,000 embert úgy tudott volna Lorántffy Zsuzsánna összeszedni, mint egyet, ha férje távollétében valami meglepetés érte volna.

Végtére maradt a pártos várak ellen követendő eljárásra vonatkozó utasítás.

Legyen — úgymond — vigyázás Szádvására, a mely körül Torna és Gömör megye ül, legyen figyelés az erdélyiek által őrzött Murányra és Fülekre ; Szepesvárára, a hol Görgei Jób 200 szepesi lándsása virraszt, Szendrőre, a mely alá a fellázadt fizetett hadak és a megszökött hajdúk helyébe friss újmegyei (Abauj) és borsodi lovas-gyalogos került.¹

Mikor a fejedelemasszonynak papirra tette ezt a helyzetét kitűnően feltáró rendelkezéseit, még nem indult el Edelényből, hanem György fiának írt egy igen érdekes tartalmú levelet. Tudtára adja mindenekelőtt a szendrei zendülést, a melyet Bakos távollétében a hajdúság és a fizetett hadak rögtönöztek. A zsoldosok hamarosan lecsendesültek, a hajdúság ellenben Arló felé szökött. Útjában egész Rimaszombatig ölte-vágta a parasztság, az ónodi őrség is űzte, sok belefuladt a Tiszába s valami 30 drb-ot meg Edelénybe kísértek, a hol Rákóczi felakasztatta őket. Nagyobik felekezetük Erdélynek vette az útját a csíki és a háromszéki székelyekkel, ezeket is fogdostatni rendelte Ibrányinak és a kurtántatár-székely csapatokkal Nagyvárad felé nyomakodó Rákóczy Zsigmondnak.

A másik nagy ujságja a nagyszombatiak árulása. Forgácht. i. nagy titokban összeszúrta a levelet Nagyszombat lakóival, a mi miatt Rákóczy őrségének a várból ki kellett vonulnia, a melynek egy része eljött a táborba, de mintegy 100 lovas megszökött és a Vág völgyén felfelé bujdokolt. Liptóújvárt azonban elfogták őket és lekísérték a fejedelemhez, a ki szigorú törvényt láttatott fölöttük. Levele zártával szigorúan a lelkére köti fiának, hogy a székelyeket, tatárokat és kurtánokat küldje utána, a mire megindult főgenerálisa után.

Elindulva június 18-án Balogvára ostromlói kíséretében és Rimaszombatot érintve, 22-én Fülekre érkezik, a melyet az ő gyalogsága felgyújtott. Innen Ipolyságon és a neutrális levelet váltott Léván, Báton keresztül és Szent Benedeknél a Garamon át «a Bakos uramékkal való megegyezésre» a Nyitra völgyébe,

¹ 300. levél.

Nagytapolcsányba sietett, a hol teljesedésbe ment a régi vágya július 5-én: Douglas 7 sereg svédvel, «jó hadra valóval» bevonult a táborába.¹ Ime annyi reménykedés, bonyodalom és lemondás után régi álma valóra vált: kezét foghatott észak vitéz katonáival, az ő szövetségeseivel, a kikkel vállvetve azon dolgozott, hogy a Habsburg hatalmat a sarkaiból kiforgassa. Mondanom se kell, mennyire örült a rég óhajtott viszontlátásnak, a nagy eljövételnek. Csapott is örömeben olyan lakomát, amolyan ősi áldomást, hogy maga nem is akarja elmondani, hanem azt írja a feleségének, ha kíváncsi rá, Bessenyei Boldizsártól tudakolja meg. Ez a megmondhatója, mily becsülettel fogadta ebéden Duglast, «ki vele jól is lakott vala, de becsületesen.»²

Most már bátorítja is a fejedelemét, hogy elhiszi, nem kis gond a pártos várakra való vigyázás és gondviselés, ámde jó pozícióval Isten áldásából meg lehet felelni annak is, különösen ha Szendrőbe megakadályoztatja az élelem behordását az alája küldendő szepesi gyaloggal, továbbá ha a murányiakat szemmel tartatja a szepesiekkel és a szepesieket a sárosiakkal. Ha netán így se menne a dolog, 500 fegyveres gyalog és 600 lovas elég lesz rendtartásra, a kik mindig a kezeügyénél vannak, s ha nem volnának, ő is az székely lovasban szakaszthat, az hova kívántatik. És mindezek fölébe azon van, hogy mihelyest az generállal szemben lesz, jó ezer lovas svédet küldhessen alá. Magyarán szólva: kis miskának tartja a pártos várakat, mert ha ezeket nem bírják az ő fegyverei zabolán tartani, nem a legnagyobb baj, hiszen itt vannak a svédek, a jó fegyveresek, a fürge lovasok, a helyre legények. Ez a biztatás természetesen balzsam volt Rákóczynak, mert már annyira sötét színben látta a helyzetet a székelyek szökése, a szegénység között a kurtányok pusztítása (havasalföldi zsoldos lovasok), az ungvári udvarbíró híresztelte lengyel hadfogadás, a török rezgelődések és a belső ellenségek ágaskodása miatt, hogy Pocsajból június 29-én imádságos hangra fakadt leveleiben György fia előtt: mi felemeljük az mi szemünket az nagy hegyekre és az völgyekre, nem találunk több segedelmet, csak az

¹ 336. levél.

² Jul. 6. tapolcsányi levél.

Istenben nagyobb az erő; az ki mi ellenünk vagyon, az dolgunk, csak vigyáznunk és imádkoznunk, az mire Isten segít, el ne mulasztjuk.

Nagytapolcsányban nem sokáig tartózkodott a fejedelem, csak addig, a míg az utat szabaddá nem tették előtte Galgóc meghajlításával, a minek megtörténtével a Vág és Nyitra völgyén leereszkedett Nagyszombat felé. Meg akarta ugyanis lakoltatni ezt a várost hitehagyásáért. És célja elé akadályt nem is igen gördítettek a császáriak, mert semmi előkészületeket se tettek Nagyszombat megoltalmazására, a mi arra késztette a lakókat, hogy már az expedíció előtt hanyatt-homlok meneküljenek a sebbel-lobbal sánczolt Pozsonyba, a hová Puchaim és a nádor nagyobb számú csapatokat vontak össze — Bécs védelmére.

Nagyszombat megfenyítése után Rákóczy haladéktalanul elindult Morva szélére s útközben nagyarányú intézkedéseket tett, a főtáborral Brünn alatt történő megegyezés után közösen végzendő vállalatokra. Nagytapolcsányban július 7-én kiadja orderét, hogy Kállóban gyűjtsék a salétromot, Patakon, Váradon és Munkácson törjék a port éjjel-nappal. Július 8-án hajnalban már Ripénynél áll és innen megsürgeti a feleségét, hogy a generálisa kérelmére 1000 drb. 24 fontos és 1500 drb. 12 fontos golyóbist szereztessen be Váradról, Kassáról, Munkácsról, Szatmárról, Tokajból, Kállóból és jó kíséreléssel éjjel s nappal küldesse majd a Liptószágra. A ripényi mezőkről eljövén július 15-én Szeniczén állapodott meg, a honnan akkora távolságra, mint Enyed Gyulafehérvárhoz, tehát 3 mérföldre fia, Zsigmond szállott táborba Leányvásárnál Kemény Jánossal, Bakos Gáborral, 8 nagyobb ágyúval és 14,000 emberrel.¹

Ezalatt Torstenson javában vívta Brünn (Birint) s noha 3 bástyáját már elfoglalták a svédek, Rákóczynak Korlátkőről július 24-én kelt levele szerint, Gallas mégis diadalmasan tartotta, pedig a por is meg az élelem is megfogyott úgy, hogy 10 emberre adtak naponként 4 font kenyeret. És ebben a kritikus pillanatban, mert az volt, hiszen Brünn egy része elveszett és Larmpersdorfnál (?) állt a Rákóczy-sereg készen a beavatkozásra, megtörténik a

¹ Szalay IV. 598. l.

nem várt fordulat . . . a Deus ex machina. Ennek oka abban keresendő, hogy Ferdinánd elővévén a jobbik eszét és mérlegelvén a világos tényállást, arra a meggyőződésre jutott, hogy ha a svéd-erdélyi csapatok kezét fognak a morva széleken, a világhatalmas Habsburg-dynasztia alighanem olyan emlékezetes vereséget szenved majd a tulajdon területén, otthon, hogy ebből bajosan lesz feltámadása. Azért Törös János útján az egyezkedés terére lépett Rákóczyval, ezuttal komolyan és nem azon fennhéjázó hangon, a mellyel követeit és megbizottait beszélgetni szokása volt a nagyszombati béketárgyalásokon, éreztetve azt, hogy a megszorult híres Habsburg-ház leereszkedve kitüntetéskép immel-ámmal szóba áll ugyan Erdély fejedelmével, a rangján alul lévő s a magyarországi hívei által gúnyiratban Kocsis Györgynek csúfolt Rákóczyval, de nem mint vele egyenrangú hadakozó féllal, hanem olyan támadójával, a ki tartsa szerencséjének, hogy előadhatja követői útján az ő megbizottai előtt a propositióit a meghallgattatás minden reménye nélkül. Természetesen nem mulasztotta el fűhöz-fához kapadozni sem, hogy Rákóczyt hajlandóvá tegye a vele való megbékélésre. S mi kínálkozott neki legjobb eszköznek a fejedelm megpuhítására? Hát a porta, a melyet már április-május havában fellovált Ferdinánd a diplomáciája által: ha fel nem hagy a hadakozásával, makaessága következményeül a török háborút fogja a fejére vonni. A francia kormány magára vállalta a porta berzenkedésének pénzzel való eligazítását az ápr. 22-iki újra egyezkedésben, de mivel kevés összeggel fogott hozzá a török pénzhéségének a kielégítéséhez, a Habsburg fondorkodás célzt ért július végére: a nagyvezér csakugyan komolyan megsuhintotta Rákóczy feje fölött az elkerülhetetlen támadás veszedelmeinek az ostorát, ha ezuttal szóra nem hajlik. A fejedelem rögtön tisztában volt, a mikor tálczára kirakva hozta neki urának igérvényeit Törös János, hogy életének a legeslegkomolyabb pillanatait éli, a melyek hivatta vannak sorsdöntőleg határozni Erdély és az ő házának hatalma és jövődjé fölött. Más szóval, magyarán mondva, tudta, hogy két szék közül a pad alá ha nem akar jutni, Ferdinánd ajánlatait, a melyek fölött a török fenyegetés véres kardja lebegett, török-szakad, el kell fogadnia. Ezért írta haza július 25-én a szeniczei táborából, hogy «ennekem a békesség is kezemen vagyon,

kinek is 10 nap alatt el is kell válni bizony nem is károsan.» A habozó Rákóczy most, talán életében egyszer nem habozhatott; a fontoskodó, kákán csomót kereső, tanácskodni s latolgatni szerető, bibliás embernek, most kellett villámgyorsan és katonásan cselekednie: kívánalmainak szögre akasztásával elfogadni azt, a mit felkínálnak neki, mert nemcsak hogy kiszalad a markából, a mit fegyverrel szerzett, hanem még el is veszítheti azt, a mije örökségképen szállott rá. S legyen dicséretére mondva, jól határozott, mikor beadta a derekát, a mivel megmentette a megmenthetőt. És a midőn ezt tette, nem tévesztette szeme elől a szentírásnak sokszor használt idézetét: hiába dolgozik az ember a szőlőjében, ha nem segít munkálni azt az Úr! Ő is hiába hadakozott volna a Habsburg ellenességben találkozó svéd-francia érdekközösség kötelékében, mikor a hátában támadó török-habsburg erősoporttal szemben a mérkőzést fel nem vehette volna győztesen. Eme biztos tudatban elfogadta tehát a Torstensonnal való üres tisztelgésre devalválódott találkozás után *aug. 8-án a következő* ígéretek tárgyalási alapul:

Tokaj, Regécz és Tarczal uradalmaival egyetemben rá és fiaira szállnak örök jogon; nevezett várak birtokosait Ferdinánd fogja kártalanítani; hasonlókép Ecsed is a fejedeleme lesz Bethlen István és Péter magvaszakadása esetén. Abauj Kassával, Borsod, Zemplén, Bereg, Ugocea, valamint Szatmár, Szabolcs, Szatmárnémeti, Kálló és Nagybánya a fejedelem birtokában maradnak életében, holtá után pedig a Tiszán innen való 5 megye Kassával visszazáll a királyra, míg Szatmár és Szabolcs a Rákóczy fiúk kezén marad életük fogytiglan; Szatmár vára és városa viszont a körülfekvő uradalmakkal Erdély birtokát képezi, de csak addig, a míg az erdélyi fejedelemségben ül a Rákóczy család. Emez előleges békepontok félreismerhetetlenül feltárják a király törekvését, hogy Rákóczyt személyes ambíciójában és házában igyekezett kielégíteni. S talán nincs-e ez így? Mit kapott Erdély, az ország? Szatmár várát a várossal és tartozékos uradalmaival és ezek birtoklása is a Rákóczy családtagok múltó organizmusához volt kötve. Valjon ezen csekély területi gyarapodással Erdély az engedélyezett békében, bárki mit mond, igenis a béke magyar királyi és szultáni engedéllyel született meg, méltó ellenértékét kapta-e meg mint

ország, azon keserves vér- és pénzáldozatokért, a melyeket hozott a vallás- és alkotmány szabadságért verekedő Rákóczy zászlai alatt? De hogy kapta meg, inkább csak a szemét törülték ki neki. Ha valaki nyertes volt a nagy hangon vallásosnak hirdetett hadakozásban, az Rákóczy volt és a családja. Úgy látszik, a Habsburg-ház elejétől fogva Rákóczy személyes háborújának fogta fel ezt a kardrántást, a melyben a vallást és alkotmány szabadságot csak amolyan közvélemény megnyerő címek-jelszavaknak tartotta, mert azon fáradozott, hogy elsősorban az egyéni ambíciók kielégítését keresse egyfelől azon megyékkel, a melyeket egyenesen a fejedelem kezéhez olvasott le, másfelől azon területekkel, a melyeket a fiai nevére táblázott be és csak utoljára vette figyelembe Erdélyt, de azt is csak úgy, hogy éppen ne maradjon üres marokkal, mintha úgy számított volna: Erdély te is, nesze semmi fogdd meg jól! Ferdinánd számítását és lélekismeretét semmi sem bizonyítja jobban, mint a következmények. Rákóczy valóban elfogadta az előleges békepontokat tárgyalási alapul, mert megtalálta bennük mindazt, a mit egyéni számítása fáradozásaiért, magán költségeiért és házának prestige növekedése szempontjából ellenértékül elfogadhatónak tartott. Nem vette észre, hogy mindezt csak azért engedélyezték neki, hogy ne tekintse a vállalkozását egészen kútba esettnek?! Nem látta be, hogy Bécs és Konstantinápoly mintegy a mellényzsebükből kirázott területi engedményekkel privatim elégítették ki azon vállalatáért, a melyet a rakamazi kiáltványa szerint ő országa érdekében indított meg úgy, hogy egész Erdély áll mögötte. Ha sohase, most megtanulhatta az ottomán pártfogója fellépéséből, hogy a független Erdély az ő és vele együtt azok fejében van meg, a kik azt hiszik. Meggyőződhetett róla, hogy hadakozását sem önhatalmúlag, a szabad elhatározásából vitte eddig, hanem ő úgy harcolt és addig, a hogyan és a meddig engedte a török őt «háborúsdit játszani a svéd-francia szövetségkötési után». Valahára a fejéhez üthetett most, hogy hiszen az ő szabadsága csak olyan, mint a lábánál fogva zsinagra kötött verébé, a melyet játékból a pajkos gyermek olyan magasra ereszt szálltában, a minőre akarja, s ha már nagyon belejött a repülésbe, egyszerűen visszarántja, a nélkül, hogy eljárását megokolná és a visszarántott meglapulni tartozik. Még örüljön, hogy ki nem

végezik. S miért van ez így? mert a ki mögötte áll és a zsineget szabályozza, szeszélyesen ereszti, az nyers erejére hatalmasabb, mint ő.

Szabad elhatározására nézve a zsinegre kötött verébhez hasonlatos Rákóczy az adott körülményekhez képest tagadhatatlanul igen okosan cselekedte, a mit tenne minden böcs ember hasonló helyzetben: megmentette Erdélyt, magát és a látszatot. Belement a svéd szövetségtől való elszakadásba, a mi az érem másik oldalára volt írva a területi recompenzióval szemben. Igaz, hogy egyelőre úgy tüntette fel a dolgot, mintha latolgatna-fontolgatna s mintegy rajta állana elfogadni vagy visszautasítani a békepontokat és a török pressiót, ezért haza homályos sejtésen kívül nem is írt semmit, ellenkezőleg, sürgette a marakodás folytatását, de ez már mit sem változtatott a sorsán. Augusztus 16-án például Lampersdorfnál még kéri a fejedelemasszonyt, mivel 2000-nél több hajdu nincs vele, a nagyobb felekezetük házukhoz szökött s az erdélyi pártról valók közül vagy 1400 tartózkodik otthon, Szabolcs vármegyéből is 2000 java lovas melegszi a családi tűzhelyeinél, ezeket veresse össze és a Szendrő alá küldött Petki Istvánnal vigyáztasson az ellenséges várakra és ne tartson a Vág felől jöhető veszedelmektől, mert innét felől az ellenkezőknek nincs módjukban, hogy csak 1000 lovast is bocsáthassanak arrafelé alá. Ép az ellenfél keze megkötöttsége okából ajánlja, hogy semmi alkalmatosságot sem kell «elmúlatni» s ha kívánatik, ő még imitt *szép számú hadából* küldhet is alá. Íme, a feleségét még biztatja, — pedig csak két nap választotta el attól, hogy kimondja hivatalosan az előleges békepontok elfogadását — az egyik sorában, de már a másokban kénytelen bevallani, hogy lóg a levegőben valami. Ezt írja ugyanis: Klobusiczkytól bőven izentem szóval, ha állandó leszen az mit én végben vittem s nemzetemnek jó lelkeesmérete leszen, vagyon mit meghálálni mind az lelkiben és testiben. Az por és golyóbis nem kelletik (júl. 7-én N.-Tapolcsányból kérte), vissza kell vinni. Immár minden rabokat pénz nélkül kell elbocsátani mindkét részről. Az öreg Rákóczy itt nemesak titkolózik, hanem dicsekszik is az elért eredménnyel. Fia, Zsigmond azonban másképp vélekedik az egész békehajlandóságáról és az eredményről. Lumpen-

burgban¹ aug. 7-én a nála jelentkező Klobusiczkynak, a ki visszatérőben van édes anyjához, szóbeli és írásbeli izenetben ezeket mondja az édes apja békéjéről: Az mostani dolog **Kegyelmes** asszonyom, vagy leszen állandó, vagy sem; *ha nem leszen állandó, kétszer fogunk búsulni, bajlódni, ha pedig állandó leszen, igen félek, az két szék közt az földön ne maradjunk. Hajlandóság-jóakarattól, bizonyosan hidje nagyságod az dologra nincsen, hanem kételemeségből, az mi ítéletünk szerint, ha meg leszen is, sokáig nem tart.*²

Lám, a kisebbik fiának ez volt a véleménye az apja béküléséről, de volt még ilyenebb nézet is, csakhogy azt már nem merte a papirra bízni, hanem négy szem közt bizalmas emberére, Klobusiczkyra, hogy az mondja meg az édes anyjának, a kihez jobban vonzódott, mint az apjához. Lórántffy Zsuzsánnának ebből a levélből az a könnyebbsege származott, hogy előre megnyugodhatott abban, a minek meg kellett lennie Isten rendeléséből, annak t. i., hogy férjének «kételemeségből» hüvelybe kell dugnia a kardját. Meg is nyugodott a változhatatlanban, úgy, hogy mikor aug. 13-án a fejedelem arról értesítette, hogy e héten fog arrafelé alá indulni, mert in fine finaliter van a császár öfelségével való traktájának a vége, nem is sejtette, hogy «a kegyes» asszonynak éppen nem mond ujságot. Csupán a nagyobbik fiú előtt titok az egész békemű, mert ő még aug. 15-én is, a mint kitűnik édes anyjához írt leveléből, arról ábrándozik, hogy a csikiakat is Háromszéken mustrálja meg és három hét múlva Deésre megy, a honnan jobb móddal bír hadat kiindítani, ha kell. Ő még ott tart, hogy kizártnak hiszi a török támadást, mivel lovas hadának a dereka, az vrimelli (rumeliai) had Kandíára megyen. A valóságban pedig úgy volt, hogy Erdélyre ment volna, ha el nem fogadja az apja a rátukmált békéjét, a melyről panaszképen írja pár napra az anyjának, hogy a fejedelem clavissal ír a béke tractálása felől, de mi oka legyen, arról nem ír őnagysága. S a mikor már megtudta az okát, akkor annyira bef jezett tényvé vált az öreg Rákóczynak a hadból való kiállása, hogy az okáról egy időben értesült az öregnek hazafelé indulásáról,

¹ Tulajdonkép Lundenburg.

² 348. levél.

de most se egyenes úton, hanem az anyja leveléből, a mely Holicson a fejedelemtől aug. 23-ának hajnalán íródott.

A fejedelem tényleg elindult a holicsei mezőkről, a mint megírta a fejedelemasszonynak a fenti tudósításában. Minek is várt volna? A függöny legördültével vége lón a darabnak, mehetett, a merre a szeme látott.

VIII.

Rákóczy elég gyorsan, sőt igen gyorsan jött, mert aug. 28-án már Mátra-Verebélyről keltezi a levelét, a melyből megérthetjük nem minden mosoly nélkül, mit művelt volna ő, ha megszületik rá az alkalma. Arról van szó ugyanis, hogy Puchaim Újvár felé suhant el előtte aug. 27-én éjjel, mielőtt ő Verebélyre érkezett volna. Ha csak egy nappal előbb indul meg Morvából, épen Drégelypalánk és Léva között «tanálta volna elől Puchaim urat», s él Isten, soha száraz lábbal el nem ment volna mellőle, általesett volna rajta. Ugyan-ugyan? hát a végleges leszámolást épen erre az alkalomra kellett a fejedelemnek halasztania? Ha minden egyes alkalmat felhasznált volna Puchaim leverésére, hiszen nem egyszer állt vele szemben nem egy éjjel, hanem hónapokon át, akkor bizony a német generálisnak hírmondója se marad. Ez is csak olyan fogadkozás részéről a felesége előtt, mint amnyi száz más a hadakozása folyamán, hogy tigrisnek mutatkozzék be!

Ha azt hitte az öreg Rákóczy, hogy evvel az akarhatnámsággal a felesége bánatát enyhíti, akkor csalódott. A «kegyes» Lórántffy Zsuzsánát azonban megvigasztalni nem lehetett, mert figyelmeztette többször asszonyi jóvendőbelátó tehetségénél fogva a férjét, jóval előbb, mikor még azt kikerülhette volna, hogy ne vezettesse magát a svéd-francia festette délibáboktól, hanem keresse az elérhetőt a török ingerlése nélkül, mert a tűz mellől majd akkor kergetik el, a mikor a hamuból már-már kikaparta a gesztenyét. Ilyen tónusú panaszára szinte stereotip felelet volt a válasz a fejedelem részéről: ne búsítsa magát, mert a búsulásával őt is búsítja, a mi viszont beteggé teszi a testét-lelkét. Erre felhagyott a neki való panaszolkodásával és Zsigmond fiához fordult, a kivel közösen kritizálták az öreg cselekedeteit, hadakozását, generálisait és tanácsosait. Annál is inkább megtehették az egymásnak való panaszolko-

dást, mivel Zsigmond a seregek között lévén, közvetlen közelből láthatott mindent: Kemény Jánost, vezérkart, közlegényt és hallhatott terveket, elhatározásokat, külföldi híreket és török nekikészülődéseket. Láttuk már fentebb, hogy a «kételességből» kötött békéről is megvolt a maguk nézetük, a mikor a fejedelem csaknem áradozott a tőle való elragadtatástól. Egyikük sem mert szólni az «elért sikerek» ellen, hanem hallgatott azzal a különbséggel, hogy a fiú az apja iránti köteles engedelmességből és félelemből látszott hordozni a család terhét, az anya pedig csak búsongott. Tudta ezt jól a hozzá közelebb álló fia és osztozott is a bánatában, de mint jó gyermek, igyekezett megvigasztalni azzal, hogy legalább nyugalma lesz ezentúl. Az eddigi nyugtalanságáért — ez lesz a bére. Nagyságod sok búsulását — úgymond — Egerből aug. 28-án kelt levelében, kegyelmes asszonyom elhittem s tudom, *melyeknek oka nagyok*, már az békesség meg lévén az míg fog tartani, talán Nagyságodnak Isten kegyelméből nyugalma lesz.

Mialatt apa és fiú a sors rendelkezéseinek vigasztaló kimagyarázkodásokkal igyekeznek megnyugodni, addig a fejedelem nagy magabizodalnában aug. 30-án Drégelypalánkra érkezik, a honnan vallásos-kenetes bevezetésű levélben intézkedik az előtte álló út megtételéről a többek között így: Az Úr istennek velünk tett sok jó tetteiért, noha a mi gyarlóságunk miatt elégséges hálát nem adhatunk, mindazonáltal azon akarok teljes tehetséggel, édesem, lenni, háladatlan fiának ne találtassam az én istenemnek, én azért írtam mindenüvé. Irt is valóban Rákóczy Györgynek és a feleségének. Az utóbbit kioktatja, minő óvintézkedéseket fogatosítson uradalmi megvédésére, a mikorra szept. 16-án Ónodba s innen 17-re Tokajba jön Morvából kiharcolt seregével. Az óvintézkedések végrehajtása egyébként nem is volt olyan könnyű, a hogy az az első elgondolásra látszik, mert a Tisza-Bodrog és Sajó mellékén szanaszét kellett embereket kiállítani. Kellott Luczra vagy 30 gyalogost, a hol a derékhad száll át a Tiszán, kellett Tokajba a székely gyalogság miatt, a pataki utakra két magyarországi vármegye vonulása okáért, továbbá a Sajó-hernádmenti falvakra, falunkint 3—4-et, azonkívül a tályvai, mádi, zombori és keresztúri hegyek oltalmazására, azonkívül a

felső hegyekre és jószágaikra a Mármaros felé, mivel a «sok ellenség lovassa», Kassa mellől Ungvár és Bereg megyén ment be. Az útelállásokra és a tiszai kelőkre való vigyázások azért váltak szükségessé, mert a Rákóczy uradalmak mindenütt útjába estek a hazavonuló seregeknek és elsősorban ezeket kellett megvédelmezni a ragadozóktól. Hogy a seregtől elmaradozó katonák nem igen fogják tiszteletben tartani a magántulajdont, akárkié, a szőlőket, gyümölcsösöket, kerteket meg fogják szedni, a lovakat, teheneket elhajtják s minden kezebeli mozgathatót elvisznek a szegényektől csakúgy, mint a fejedelemtől és a nemzetes uraiméktől személyválogatás nélkül, azt bölcsen kiokoskodta Rákóczy. Ez okért a távoztatására a kihágásoknak vonultatott ki öröket és állatott ki a portája sarkára magánosokat, a merre ez a zenebonás hadmenet elhúzott. S ha netán egyes enyveskezű csapatok ellillannának a ragadományyal, Klobusiczky alatt a tiszai révekben a megfelelő készültséggel vigyáztatott azon parancs alatt, ha valakinél az ő, Kornis vagy Rákóczy Zsigmond levele nem leszen, át ne bocsássák a vízen, hanem fogják el és fosszák meg.

A fejedelemasszonynak nem volt semmi kifogása a rendelkezésekre való felhívás ellen, csak egy kicsit gyorsallotta az iramot, a mellyel jött a fejedelem. Akarom, írja Tokajból aug. 31-én, hogy Isten Ófelsége kegyelmedet egészségben hozza, de talán nem kellett volna oly sietve jőni kegyelmednek annyi haddal és az oda fel való ítéletre is nézve. De talán nem is annyira a sietés és a sok had bántotta Rákóczynét, mint inkább «az oda fel való ítélet». Ez pedig nem más, mint a pestis. Oly nagy mértékben uralkodott, hogy Kassán 50-et is temettek naponkint. Haltak Patakon, Ónodban és a környékén mindenütt elannyira, hogy nincs kinek élelmet szállítani a pataki udvarba. S mivel mint a tűz, úgy megyen «a ragály», tanácsolja a férjének, hogy a hálaadás napjának a megjelölésén kívül rendeljen el bőjtölést, hogy az Isten szüntesse meg «az nagy pestist is.»

Addig-addig közelgett Rákóczy a Tiszához, míg szept. 15-én Nagyváradra ért. Jól is tette, hogy haza sietett Erdélybe, mert a székelyek sehogy sem akarták elhinni, hogy béke van. Ezt elárulja az ifjú Rákóczy György édes anyjának Szászkezdről szept. 4-én datált levelében, a melyben bejelenti, hogy Háromszéket meg-

mustrálta, de meglévén a békesség, több széklet, hogy megmustráljon, nem ítéli szükségesnek; Ő kegyelmek valóban örülnek az békességnek, de az székely atyafiak nehezen hihetik. Kár pedig, mert megvolt, s hozzá oly sietve hozta az öreg Rákóczy a híret, hogy seregeit, kivéven a szorosan vele valókat, messze hagyta maga mögött térben és időben. Ő és hadai úgy voltak Erdéllyel, mint a vándormadarak a délvidékkel. A mint ezek különböző felekezetekben érkeznek a tengerpartjára, a szerint, a mint távolabb vidékekről verődnek össze s megesik, hogy az előbb érkezők elúnya a várakozást valamely vállalkozóbb vezér alatt elindulnak előre széles levegő vonalat fogva s felfejlődött csapatokkal neki vágva a horizont nélküli messzeségnek a vizek fölött, ekkép jöttek meg amazok is, t. i. Rákóczy katonái a Tisza partjára. Előbb a fejedelem érkezett meg, utána aztán más csapatok ereszkedtek le Morva széleiről a Vág, a Nyitra, a Garam, Ipoly s Torna völgyein és kísérő hegyein keresztül a tiszai révekhez, hogy rég nem látott tűzhelyüknél újra felvegyék a tábori élet után a félbeszakított polgári életet. Még szept. végén is vannak átköltözők a Tisza szélén Tokajnál. Ide rendelte őket Rákóczy az átszállításra megmustrálásuk után, a mi éppen nincs inyére a fejedelemasszonynak. Elhigvje kegyelmed, rimánkodik urának Mádról szept. 30-án, ez a föld megromol, mert talán kegyelmed meg sem gondolhatja azelőttihez képest az mint vagyon, mert csak szénát is szűken látni, sok időt foglal, míg mustra szerint általköltöznek. Azért arra kéri az urát, hogy akarata megmásításával hidason keltesse át az itt rekedt hadi népét, mert az a rendes mustrát úgy se várná be, mikor elég révet talál a Tiszán, a melynek a vízállása oly alacsony, hogy a konyhájukra szekeren vizet hordó ökreik meggondolták magukat és átmentek szekeresül a vízen, átmennek széltében a katonák is. De, meg folytatja, minek itt fogni azt a népet? a míg itt zsihong, a szegénységet rontja, már csak még se legyen nagyobb romlása a had miatt! S még egy körülmény javalja a minél előbb való áteresztését a fegyvereseknek — úgymond — a pestis, benne egyre-másra halnak az emberek, Patakon húsz is egy nap, feljebb a városokon 60.

Lassankint elfogytak a hazatakarodók, kiürültek tőlük az országútak, a községek, a városok és tiszai kelők, de megteltek a

tűzhelyek, a hol már javában meséltek a sebhelyesek és épek a boglyakemence barátságos melegénél a svédekről, németekről, a lefolyt ütközetekről, a hadi élet örömeiről és bajáról, a kótyavetyékről, a zsákmányolásokról és mindenről a hadakozás folyamán, a mihez csak az emlékezet nyúlhat vissza mintegy szép multhoz, mondom, a marczona hadfiak már mesélés között emlékeztek meg a viselt dolgaikról, Rákóczy György hadakozásáról, annyira a múlté volt minden, a mikor decz. 16-án Linzben a békekötésnek a vallást illető pontjai is végkép megállapítottak.

Ezek szerint: az 1608. 1. § és a felavatási oklevél 6. t.-cz. teljesen érvényben marad. Szabad a vallás gyakorlat mindenütt: mezőn, erdőn, végházban, falvakon és városokon minden rangú és rendű embernek. A zavarok folyamán elvett templomokat királyi biztosok adják vissza a tulajdonosaiknak, továbbá az evangélikusok által a királyhoz 1638-ban benyújtott sérelmek is orvoslást nyernek. A vallás dolgában ezután keletkező civakodások azonnal orvosoltatnak és a vallásszabadság ellen vétőket megbünteti az országgyűlés. Végezetül teljes bocsánatot nyer mindenki a királytól és az elfoglalt birtokok előbbi tulajdonosaik kezébe visszaszállnak.

Nem vézett hiába a magyar, a székely, a szász és a szilaj hajdú ivadék, nem hiába fázott és menetelt a gömöri, lipitai és trenseséni hegyek között, kardrántásának, verejtékezésének, vagdalkozásának elnyerte az értékes jutalmát, világtörténelmileg híres-neves ajándékát: a legteljesebb vallásszabadságot. Két évvel hamarább kapta meg ezt, mint a nyugati fegyvertársa és hitsorsosa: mert ennek a világhíres weszfáliai béke csak 1648-ban adta meg a teljes vallásszabadságot. A kálvinista hajdúhoz, a lutheránus szász kereskedőhöz papja bátran és háboríthatatlanul szólhatott s általában az új vallások hívójéhez és dicsérhette Istenét ki-ki, a hogy lelke áhította. Ha valamire, hát arra büszkén mutathatott rá Rákóczy és harcsa bajszú katonája: érvényt szereztünk a törvény betűjének, a vallásszabadságnak. Megmutattuk, hogy a paraszt a karjával és a munkájával lehet a földesúr egész a *ius primæ noctis*-ig, de a lelkiismerete kizárólag csak az övé, illetőleg az Istenéé, a ki a baromi sorsra lealacsonyított testébe nem átalotta a hallhatatlan lelkét az ő isteni képmására teremtve belelehelni.

Dr. TóTH LÁSZLÓ.

NAGYVÁRAD VISSZAFOGLALÁSA A TÖRÖKTŐL 1692-BEN.

(Második közlemény.)

VI. A vár ostroma az 1692. év elejétől az elfoglalásig.

Az 1692. év kezdetén a mieink a váradiaknak még sűrűbb ágyúzása és bombázása között kérték az új esztendőttől kedvező eredményt. Hogy pedig akkor Váradon milyen viszonyok voltak, arról álljon itt a várból menekülőknél az elbeszélése.

Gabona — a mint mondják — még van két hónapra való. A tisztek és janicsárok búzát, a közkatonák kölest kapnak.

Fát a váron kívül csak igen-igen nehezen találnak, úgy, hogy a mit napközben összeszednek, csak alig pár órára elég. A mi kevés fa pedig a várban van, azt a végső szükség esetére tartogatják. Marhahúst már nem kapnak. A várban mindössze négy tehenet tartanak, hogy a betegek és a gyermekek részére legyen tej. A betegek száma napról-napra szaporodik s alig van már hely, a hova temetkezni lehetne. Azonban még több, mint ezer fegyveres van.

A hónap harmadik napján, napnyugta után, egész váratlanul muzsika, trombita és dobpergés hangja hallatszott a várból. Ennek a szokatlan vígságnak az okát azonban senkisémmel tudta megmondani, habár ekkor is több menekült érkezett a keresztyének táborába. Ezekben a napokban többször volt róla szó, vajjon nem lenne-e előnyös és hasznos, ha a vár őrseit levelek útján próbálnák a feljebbvalóik ellen izgatni? Ezt mindenki helyeselte, azért elhatározták, hogy az ostromzár vezetői által aláírt leveleket szórják el a vár különböző helyein.

A keresztyének által elszórt levél szövege a következő volt :

Várad pasájának, a janicsárok agájának, s az egész mohamedánságnak tudtára adjuk, hogy csupán csak a ti igen szájalomra méltó és bizonytalan helyzetetek iránt érzett rokonszenvből kívántunk benneteket értesíteni, hogy az igen hatalmas és győzhetetlen római császárnak, a mi legkegyelmesebb urunknak ide kirendelt parancsnoka és fővezére, Auersperg gróf Debreczenbe érkezett, hogy veletek alkalmas időben tanácskozzék. Nevezett tábornok úr, minthogy a természeténél fogva barátságos és együttérző, a ti részetekre kétségkívül biztosítani fogja a császár kegyét. Isten segítségével tehát üdvös és hasznos dolgot cselekedhettek s részünkről mi is rajta leszünk, hogy az a dolog szerencsés befejezést nyerjen. Mert minél tovább tart az ellenállatok és daczotok, annál nehezebbé teszitek helyzeteteket. Bizonyára meg vagytok róla győződve, hogy a császári sereg ettől a vártól eltávozni nem fog soha, bármédig tartson is az ostrom. Ti magatok pedig jól láthatjátok, hogy az az oly régóta óhajtott felmentő sereg nemcsak nem jött, de nem is fog jönni. Mert, ha eddig a megszámlálhatatlan török és tatár csapat a lázadó Thököly-féle gyülevesz népséggel majd Jenőre, majd Gyulára menve a mi hatalmas császárunk győzedelmes seregét nem merete megtámadni, hogyan próbálkoznék meg vele most egy kis csapat? S tegyük fel, hogy megjön az a ti segítségetek, nem képzeltek-e, hogy a mi kiváló vezéreink kellőképen elkészülnek annak fogadására? Épen azért a közeli vidékeken annyi német és magyar katonát helyeztek el, hogy a legrövidebb idő alatt itt sok ezer embert vonhatnak össze. Az idő rövid. Ha feleségeiteket, gyermekeiteket és saját életeteket meg óhajtjátok menteni, a könyörület kapuja már megnyilt előttetek. Ha a megbánás és megtérés győzedelmeskedik rajtatok, nem panaszkodhattok majd, hogy becsapódtatok. Emlékezhettek rá, hogy mindazok az erődítmények, a melyek a mi győzhetetlen császárunk vitézségének és erejének makacsul ellentállottak, nem csupán az őrség vérével, de a nőknek és a gyermekeknek a legyilkolásával is beszennyezettek s tűzzel-vassal pusztítottak. Ellenben az átadott városoknak, mint Egernek, Fehérvárnak, Szigetnek s Kanizsának a lakói, a kik a mi győzhetetlen császárunk kegyelmére bízták magukat, a legbarátságosabban fogadtattak s a török területekre sértetlenül

visszabocsáttattak. Nektek hasonlóképen ígérjük, hogy a távozóknak szabad és biztos utat engedünk, a kik pedig itt óhajtanak maradni, azok nemcsak hogy szabadon lakhatnak, de azonfelül minden jószágukat, a miket azelőtt bírtak, ezután is megtarthatják. Ha azonban eddigi álláspontotok mellett továbbra is makacsul kitarotok, biztosítunk benneteket, hogy ezzel a körülménnyel a kétes megszabadulás mellett a mi méltó haragunkat vonjátok magatokra, a miért esetleg feleségeitek s gyermekeitek vérenek ontásával kell bűnhődnötök, s kevéssel az után a veszedelem után, mely néhány héttel ezelőtt embereitek nagy részének elvesztésével ért benneteket, tűzzáport és lángtengert kell elszenvednetek. Azért fontoljátok meg jól, hogy mi a teendőtök!

Üdv nektek!

Bäumen Ferencz.

Molnár ezredes.

A janicsárok agája azonban a cselet észrevevén, hogy nagyobb veszedelemnek elejét vegye, megbízható embereket küldött ki, hogy a mit megtalálnak, rejtsek el és semmisítsék meg.

Ötödikén nagy óvatosság és vigyázat közepette, éjjel után megérkezett az új pasa, Ibrahim, két szolgájával s néhány váradi emberrel a kik régebben Temesvárra s Gyulára mentek át. A mi őrségünk legélesebb ügyelése ellenére is belopózkodtak a várba s csak a hirtelen keletkezett nagy lárma, melyet dobbal, trombitával ütöttek, árulta el, hogy a pasa érkezett meg. Későbbben az ágyúdörgés s a hadiszereknek a zaja ezt a feltevést megerősítette. (Azt is mondták ugyan, hogy a pasa csupán a keresztvén őrseregek tisztjeinek és legénységének hanyagsága folytán juthatott be a várba. Ezek ugyanis Ibrahimot és embereit észrevették, de a nagy zajban keletkezett izgalom miatt nem tudták megakadályozni, hogy azok soraikon átmenjenek.)

Az új pasának a váratlan megérkezése azt a gyanút keltette, hogy a törökök részére segítség is érkezett. Ezért Jenő felé magyar csapatot küldöttek ki, azzal a szigorú meghagyással, hogy valahol fogjanak törököt, a kitől valamit megtudhatnak. Fáradozásuk nem is volt hiábavaló, mert Jenőtől nem messze csakugyan elfogtak egy török katonát, a ki Debreczenbe vitetvén, a következőket beszélte el:

Mehemmetnek hívják s a pasa gyalogosai közül való, a kiket seimen-eknek hívnak. Ő többed magával a közeli erdőbe rándult ki, hogy fát gyűjtsön. Ott azonban a magyarok elfogták, míg társai a vár felé elfutottak. Az egész őrség 3000 emberből áll. A lovasok között azonban mindössze alig 300-nak van támadásra használható lova. A legnagyobb baj az, hogy már több hónapon keresztül nem kaptak zsoldot. Nappal az őrállásokon nincs senki, éjjel azonban az ellenség esetleges támadásának a visszaverésére az egész őrség készenlétben áll a palánkokon belül és pedig olyanformán, hogy két gyalogos csapat közé állítanak fel egy lovas csapatot. Ha a jenőiek a várból kijönnek is, leginkább Lippa és Erdély felé kalandoznak.

A jövődő segítségnek már minden reménye megghiúsult. Jenőnek és Gyulának a sorsa Váradtól függ. Jenő körül az elmúlt nyáron a törökök és tatárok minden földet letaroltak, a behódoltak pedig Erdélybe menekülvén, minden élelmiszert magukkal vittek Gyuláról.

Ámbár híre sem volt a Várad részére érkezendő segítségnek, de azért Auersperg tábornok jónak látta, hogy a milyen gyorsan csak lehet, ismét átkutatja a vidéket, annyival is inkább, mivel ezt a kedvező alkalmat, a midőn a különben átjárhatatlan mocsarakon és folyókon könnyű az átkelés, nem akarta elszalasztani. Minden szükséges intézkedést megtévén tehát, január 9-én három lovas csapattal, ú. m. Dorian, Szent Croisan és Truchsessian ezreddel és száz gyalogossal, melyek a dragonyosok mintájára lóval voltak ellátva, néhány zsák gyapotot adván nekik, s a támadáshoz hús létrát készítetvén, egy ágyúval s egy nagyobb mozsárral reggel elindult Debreczenből. Alkonyat tájban Újfalú város mellett (Berettyóújfalú), a hol Molnár ezredes hat zászlóaljából álló hajdu csapatával már várt reá, tábort ütött. A következő napon egy csapat magyar lovas, mely az előtt ezredétől elszakadt, mivel zsoldot nem kapott s most rablásból élt, összegyűjtvén, a németek közé beosztotta s folytatta útját Kőrös-Ladány felé. Itt a rácok gyalogos és lovas csapata, mely eddig Túron állomásozott, hozzácsatlakozván, éjszakára megszállottak. Másnap napnyugta előtt átkeltek az erősen befagyott Kőrös folyón, s Békés felé vették útjokat, ahol az előző éjjelen tizenkét gyulai török és ugyanannyi Thököly-

féle lázadó éjjelezett. Ennek a községnek a papja, a ki ezidőtájtban tért vissza Gyuláról, az ismeretlen vendégektől megijedvén, de visszamenni mégis nem akarván, könyörögve jött Auersperg tábornokhoz, elmondva, hogy a gyulai várban valami seregnek az érkezéséről hallott. Egyszersmind leírta a palánk szerkezetét, hogy hol lehet könnyebben betörni. Sőt még az utat is megmutatta. A lakókat a lelkész lakására összegyűjtvén, fejvesztés terhe alatt megtiltották, hogy bárki is a házából, vagy épen a falujából eltávozzék. Az öröknek pedig, a kiket az utakra rendelték, megparancsolták, hogy ha észreveszik, hogy valaki a falun kívül kószál cél nélkül, öljék meg. Harmadik nap délutánján felszedvén a tábort, tovább indultak s Gyulától két órányira állottak meg. Éjnek idején, a sötétben, — minthogy tüzet gyújtani nem volt szabad — a dolgokat olyan ügyesen elrendezték, hogy még a falubeliek sem értesültek róla.

Itt a főbb tiszteket Auersperg tábornok összegyűjtvén, kinek-kinek kiosztotta a parancsot, mely szerint a palánkot három különböző oldalról támadják meg. És pedig Molnár hajdui az asappok kapuját, a ráczok a rácz külvárost. A német muskétások a magyarokkal egyesülten egy petárdával a középső kapura támadnak és pedig mindannyian egyszerre, egy rohamban. Azonkívül szigorúan megtiltották, nehogy valaki időnek előtte a zsákmányoláshoz fogjon, hanem inkább egyesülvén a csoportok, egész a várig űzzék az ellenséget. S ha a dolog úgy történék, hogy magára a várra törhetnének, akkor azonnal az egész lovassággal segítségül mennek. Gyulának, mely a síkságon szép fekvéssel épült, a vár előtt három, egymással érintkező, de egymástól árkokkal, folyóvízzel s felvonó híddal elválasztott része volt. A harmadikból, mely felvonó híddal volt megerősítve s hol a híd kissé hosszabb volt, vezetett a bejáró a várba. A vár maga szűk, négyszögben terül el s hat torony díszíti, földhányásokkal, elővédekkel s fallal eléggé megerősítve.

Tizenharmadikán hajnalban tehát — épen vasárnap — előbb a gyalogosok közt meleg bort osztván széjjel, körülbelül harmadik kakaskukorékolás idején, megmozdult a tábor. Elől a gyalogság, hajnalhasadtakor, kevéssel hat előtt, a palánkra tört, s mindenki a kijelölt helyén munkához látott. A török őrség álmosan s az

ellenség által váratlanul megzavartatva, alighogy fegyvert ragad, a mieink már is körülveszik. Futni próbálnak, de nemre való tekintet nélkül ölik le őket. Sokan még ágyban maradtak, azt gondolva, hogy a tatár segítség érkezett meg. A mieink azonban az egész térségen a harmadik hídig nyomulván, az elibük kerülteket mind levágják. Mindez csaknem egy félórán belül történt. Az ellenség már nem mert ellenállni, hanem a várban gyülekezett. Kétségtelen, hogy ha több gyalogos van jelen, az első küzdelem hevében magát a várat is elfoglalhatták volna. Mert az alatt az idő alatt, míg az ellenségeskedés szünetelt, a kapzsi, zsákmányra vágyó és rablás-hoz szokott hajduk és ráczok otthagyták az ellenséget s a legtöbb elhagyva saját zászlaját, a közelben levő házakba rohantak s zsákmánnyal megrakodva, mintha teljesen legyőzték volna az ellenséget, diadalittasan jártak szerteszét. Ez a vétkes cselekedet s a katonák legsúlyosabban elítélendő kapzsisága az ellenséget pihenni engedte s alkalmat adott az erők összegyűjtésére. Felhasználva ezt a kedvező alkalmat, az ellenség szekerekkel elzárta az utakat s lármát csapva, hátulról támadott ellenfelére. A mindenfelől feltörő lárma a zsákmánnyal és rablott holmikkal megrakott hajduk között rettenetes félelmet támasztott, úgy, hogy többé nem is gondoltak arra, hogy az ellenséget visszaszoríthassák, hanem csupán a zsákmányaikat igyekeztek megmenteni s a legnagyobb részük a palánkról visszahuzódott.

A nagy zűrzavar közepette — minthogy még minden ház nem állott lángokban — a hajduk helyett — mivel ők sem fenyegetéssel, sem ígéretekkel nem voltak rávehetőek — a muskétások néhány lovast küldtek el, hogy a tüzet továbbterjessék.

A keresztyének vesztesége kevés volt, de a palánkok környéke mindenfelé ellenséges holttesttel volt tele. Maga a bég is csak egy szál köpenyegben menekülhetett, hátrahagyva feleségét fiával és menyével. A foglyok csodálkoztak, hogy a kiállott éhség után még képes volt akkora utat megtenni. A zavar ugyan lecsendesedett, de mindenki tudta, hogy most Jenő vára van veszedelemben. Épen azért a bég már az előző napon levelet írt a jenői basának, hogy védekezzék az ellenséges támadás ellen.

Míg ezek Gyulán történtek, egy-egy csoport magyart a környékbeli falvakba küldtek ki. Ezeknek a feladata az volt, hogy a

falvakat, szénát és a mi a hadsereg ellátásához szükséges, feléggések és elpusztítsák, sőt még a lakókat is elűzzék azokból a községekből, s a Berettyón túlra kísérik őket, hogy ily módon nemcsak Gyula és Jenő, de a török sereg előtt is — ha netalán segítséget próbálna hozni — minden segélyforrás, sőt még az utak is elpusztítottassanak. Még ugyanazon a napon tehát Dobos falu irányában, innen a következőn Szalonta alá, majd pedig egy elhagyott falu felé indultak. Ekkor Auersperg tábornok néhány órai pihenőt adott s azután visszatértek Várad alá.

Itt ismét számos menekültet találtak, a kik beszélték, hogy napról-napra nagyobb a fa- és kenyérhiány, továbbá, hogy a janicsárok és a többi katonaság már viszálykodnak egymással s a tisztek ellen nemsokára nyílt lázadás fog kitörni. Azt is mondták, hogy a mikor az új basa a várba megérkezett, majdnem sírva fakadt a helyzet szomorúságán s szinte visszaborzadt tőle. A vár átadásához semmi remény nem lehet, minthogy a janicsárok agája egyenesen kijelentette, hogy Szent György nap előtt (ápr. 24.) — ha az Isten addig élteti — Várad várát semmi körülmények közt át nem adja; a ki nem győzi addig türelemmel, vagy meghal, vagy megfutamodik.

A váradiak ez alatt mind nagyobb erővel ostromolták az olaszi palánkot, gyakrabban támadtak és erősebben lövöldöztek, minek folytán kétségessé lett, vajjon az olaszi palánkban hagyott csekély számú katonaság képes lesz-e állását megtartani. Ugyanis a Molnár-féle hajduezred volt ott, mindenféle emberből összetoborozva s a Thököly-féle felkelőkkel, rácz szökevényekkel és törökökkel gyarapodva, melyeknek ereje éppen nem volt valami elrettentő. A váradiak néhányszor a palánk, egyszer pedig a sötétben a híd mellett levő erősség ellen támadván, az egész őrséget megszalasztották s húsnál több magyar köpenyeget és ugyanannyi puskát magukkal vittek a várba. Tizenhatodikán, midőn a magyar és német csapatok a vár előtt megjelentek, az ellenség megrémült. Tanakodni kezdtek. A legtöbben azon a nézetten voltak, hogy Erdélyből kell katonaságot kérni, mivel támadástól féltek. S csakugyan azon egész éjszaka, a mennyi fegyveres a várban volt, mind az őrhelyen volt. Bár a gyulaiak által szenvedett vereségről kémeik által részletesen értesültek, de részben makacs-

ságból, részben könnyelműségből hitelt nem adtak neki. A várban jutalmat kapott, a ki foglyot szerzett. Ugyanazon éjjel tehát, midőn a mi embereink — szokás szerint — nem messze a vártól, állomáshelyükre mentek, az ellenség csele folytán körülkerítették, hármat közülök azonnal megöltek, hármat pedig élve a várba vittek. Azoknak azonban, a kik Gyula külvárosának az elpusztítását elbeszélétek, most sem hittek.

E közben szökevények érkeztek, a kik erősítették, hogy bár az éhség napról-napra növekszik, de azért két hónapnál előbb a vár megadásáról szó se lehet, hacsak a janicsárok lázadást nem támasztanak. A mostani téli idő is nagy akadályja ennek, mivel a törökök a gyermekeket és nőket a nagy hidegtől kímélni akarják.

Tizenkilencedikén egy német lovas a gyulai bégtől levelet hozott, a melyben az kérte, hogy feleségét és menyét két német katonáért cseréljék ki. A keresztyének azonban az ajánlatot elutasították.

A váradiak ez alatt a mieinkkel folytonosan harczban állottak, tizenkilencedikén pedig az olaszi palánk felé nagyobb erővel kitörtek s a hajdukkal hosszabb ütközetet vívtak. Ezek azonban nem tágtván, a törökök a várba visszatértek. Viszont a németek a vár körül levő sánczokból lövöldözésekkel nyugtalanították folytonosan a váradiakat, miáltal sok törököt megöltek. Sokan, a kik a nyílt téreken kunyhókat építettek, kénytelenek voltak védett helyiségekbe visszavonulni. Huszonkettedikén elfogtak egy törököt, midőn a kertben fát vágott. Az ő részletes elbeszélése szerint két nappal azelőtt minden katonai személy részére két véka gabonát (a mi 90 osztrák fontot nyom) osztottak ki. Van ezenkívül két és fél hónapra való gabona és maradék ennivaló. A ki a mit talál, szét kell osztania. Van még két tehén, melyeket a tejért tartanak, minek az ára mértékenként (icce) két forintra emelkedett. Ló van 12 darab. A fa oly kevés, hogy nemesak lopják, de erőszakkal is elveszik. Az új basa és a janicsárok agája között nagy a barátság s mindketten hangoztatják, hogy a míg élnek, a várat semmiképen fel nem adják. Egyszersmind nyíltan hirdetik, hogy február közepéig a segítség megérkezik. Három embert kiküldöttek, hogy a segítségről biztos híreket hozzon, de a mi őrünk észrevették őket s azok a várba visszatértek.

Becséről, a Tisza mellett Titel fölött levő palánkból dél felé kiküldött kémek hozták is már hírül, hogy Pozserovácban Thököly vezetése alatt kb. 5000 török, tatár és felkelő gyülekezik, a kik Várad felé akarnak indulni, hogy oda segítséget vigyenek.

Huszonyolczadikán Lippa régi kapitánya, a kiváló hírnevű Kiss Balázs jelentette, hogy a jenői palánknál a rábízott feladatot szerencsésen végrehajtván, a palánkot teljesen felégette.

A jenőiek azonban — a gyulaiak kárán okulva — mindenüket behordván a várba, a palánkot a mieinknek üresen ott hagyták. A Jenő váránál történt események után az udvari prefectus (Jenőben) egy magyar nyelven írott levelet küldött át Kiss Balásznak Lippára egy paraszttal. Hogy emberségből tette-e ezt, vagy kémkedésből, nem tudni. A levél tartalma jelentéktelen. Csupán kuriozum-képen álljon itt :

A fő basának volt egy agara, a lábán és a farkán vörösös színű. Ezt a hajdúk a palánk felégetése alkalmával elvitték. A fent említett basa olykor üdülés czéljából vadászni szokott menni. Mint-hogy azonban az agara elveszett, ezt most nem teheti. Épen azért tiszteletteljesen kéri a magyarok parancsnokát, az ő jóakaró szomszédjukat és igen kiváló katonát, hogy a basa iránt érzett emberszeretetből azt a kedvencz fehér agarat kerestesse meg s a jelen levél átadójától küldje vissza. Különben az agár nem nagy értékű s másra nem is alkalmas, mint vadászatra, de úgy a basát, mint mindannyiunkat nagy hálára kötelezi ez által. A viszont szívésséggel nem is maradnak adósok. Ennek igazolására itt küld a basa egy kis kendőt. Egyébként a ti uraságtok, a kinek az életét az Isten hosszúra nyújtsa, még sok jóindulatot fog részünkről tapasztalni. Kelt a szomszédos Jenő várában. Mohammed 1104. évében Rabyvulennelus hava 5. napján, azaz 1692 jan. 23-án.

A ti jóakaró szomszédotok

Mehemet aga.

Február elsején a Várad körül táborozó keresztyén csapatok azt az értesítést kapták Lippáról, hogy Thököly a Duna jegén átkelt csapatával. A temesváriak is tatár és török csapatot toboznak, hogy Várad részére segítséget vigyenek. Ugyanezekben a napokban mind gyakoribb fegyverzaj hallatszott Temesvár felől.

Hogy Thököly, vagy valamelyik szeraszkir közeledik-e, senki sem tudta.

Auersperg tábornok értesülvén ezekről a dolgokról, ezeket az erdélyieknek azonnal tudomására hozta, hogy ha valahol valami veszély fenyegetne, a császári sereg azon a helyen készen álljon. Egyszersmind elrendelte, hogy a szomszédos területekre német ezredek s magyar és rácz katonaság küldessenek, hogy minden eshetőségre készen legyenek. A február 2-án Gyula várából érkezett levél, melyet az ott fogságban levő németektől küldtek, még inkább megerősítette a hírt, hogy a gyulai törökök már nemcsak titokban suttoják, hanem nyíltan terjesztik, hogy Thököly török és tatár csapatokkal, melyek között francziák is vannak, Gyula várába készül, hogy a téli idő egy részét ott töltsse. S ha innen segítséget nem vihet is Váradnak, de mégis megakadályozza, hogy az ellenség a szükséges dolgokkal ellássa magát, a sánczokon kívül levő őrséget pedig éjjelenként nyugtalaníthatja. Ugyanezen alkalommal a gyulai bég azt üzenté, hogy feleségéért és menyéért négy német katonát ad cserébe. Ebbe a keresztyének is beleegyeztek. Minthogy a váradiak az olasz palánkban sok kárt okoztak és sok embert megöltek, ezért az ostromlók a Szent István-hegyen több sugárágút gyűjtöttek össze, honnan a várbelieket elhallgattatták.

A mult hó 30-ról Lippa várából levél érkezett, a melyben hírül adják, hogy ezen vár tartalékának a zászlótartója, a ki azelőtt Temesváron fogságban volt, de egy tatárért kicserélték, azt a hírt hozta, hogy a mult hónap 27-én egy aga, a kit a franczia király küldött Thökölyhez, sietve Temesvárra érkezett a szövetségeseinek szánt pénzzel s ezért volt ott a nagy lövöldözés. Egyszersmind ugyanez az ember hallotta, hogy valamelyik basa sereggel közeledik. Azt is írta a lippai kapitány, hogy bizonyos váradiak, a kiket onnan (t. i. Váradról) nagy csomó frással küldtek el, hogy bebizonyítsák, milyen szükségben van a vár, útjokban Lippától nem messze éjjeleztek.

Ötödikén a rácz katonák egy törököt fogtak, a ki szintén erősítette, hogy Temesvár körül katonaság gyülekezik. Az pedig egészen bizonyos, hogy midőn az a pénzt hozó aga Temesvárra jött, két ezer ló is érkezett oda s a lövöldözés ennek az öröme

is történt. Thökölyt a török portára idézték, hogy a vezérekkel tartandó haditanácsban részt vegyen s oda már el is indult. Seregét Orsován és Pozserováczon hagyta hátra. Végül azt ujságolta, hogy a váradiak 13 nappal ezelőtt két követet, Hasan zaimot és Malko szpáhit, küldtek Temesvárra, tudják meg ott a szeraszkiértől biztosan, hogy számot vetve elhagyatottságukkal, teljesen megfeledeztek-e róluk.

A váradiak ez alatt folytonos tanakodással töltvén az időt, kétségbeesésükben hol itt, hol ott ki-kitörtek a várból. Sohasem voltak ugyanis biztosak benne, vajjon az embereik, a kiket segítségért küldöttek, célhoz jutottak-e.

Tizenkilenczedikén, napnyugta után, váratlanul rettenetes módon kezdtek lövöldözni köröskörül a vár falairól. Ez a körülmény azt a gyanút keltette, hogy segítség érkezett, s összes katonaságunkat fegyverbe szólítva, készenlétbe helyezték. Eltelt az egész éj, de a segítségnek nyoma sem volt s teljesen érthetetlen volt a dolog még Bäumen előtt is, ki hiába kutatott utána, mígnem egy szökevény megmagyarázta. T. i. a vezérlő tisztek egy házban összejöttek a várban tanácskozásra s egy török türelmetlenül követelte, hogy mi van már a felszabadítással? «Itt van már a hegyeken a segítség» — felelték neki — s hogy a közkatonák hangulatát felizgassák s a megszállókat megijéssék, azért sütötték ki ágyúikat.

A következő nap állandó lövöldözéssel és kitérésekkel telt el. Ugyanis az Olasziból a városba vezető híd nagy részét az ott őrségre felállított hajduk feltüzelték. Ekként a híd használhatatlanná lett. Minthogy most néhány napon át enyhe idő volt, a törökök megragadták a kedvező alkalmat s a hajduk ellen, a kik abban a sánczban szorultak és semmi menedékük nem volt, kirohanást intéztek. Bäumen báró, a parancsnok helyettese, minthogy az örök a törököknek a gyülekezésére figyelmesse tették, a veszélyt el akarván kerülni, a lehető legrövidebb idő alatt két csapatot szervezett száz gyalogossal, melyeknek a feladata volt lesből a törököket hátulról megtámadni. Úgy is történt. A németek alighogy a régi város romjaihoz közeledve, feltűntek a hajdu völgy előtt, összecaptak. Bizonyos, hogy a hajdukat mind elfogták, vagy levágták volna, ha a németek az ellenséget hátulról nem támadják. Az ellen-

ség ugyanis, a mint a németek közeledtét meglátta, meghátrált. A nap hátralevő részét a sánczok és a hídnál dolgozók elleni lövöldözések foglalták el.

Ezalatt a sáncznak a parancsnoka, Bäumen, a legfőbb gondját arra fordította, hogy új híd felépítéséről a szokott körültekintéssel gondoskodjék. Ámbár az ácsok és munkások minden erejükkel dolgoztak, de a víz igen gyorsan annyira megnövekedett, hogy két napig nem lehetett folytatni a munkát. Az ellenség pedig oly erősen lövöldözött, hogy szinte nem lehetett megállapítani, vajjon az ostromlók törekvése volt-e erősebb a munka bevégzésére, vagy az ellenségé, annak megakadályozására. Kissé megennyhülvén az idő, a hóval vegyes esők a várban is sárosá tették a helyeket s pizsokkal és mocsokkal borították el az egészet. Úgy látszott, hogy árvíz lesz. Az ellenségnek újból gondot okozott tehát, hogy a bajt hogyan hárítsa el s a sok vizet, mely kétségtelesen annyi holttesttől és emberi pizsoktól megfertőztetett, merre vezesse el. A hely fekvése folytán az volt a legtanácsosabb, hogy a Kőrös folyóból kijövő s a várhoz igen közel elmenő kis patakba eresszék le a vizet, mivel ezt az ellenség se tudja megakadályozni.

Ugyanez idő tájban, napnyugta után két német, a kiknek egyike két hóval azelőtt az ellenséges várba beszökött, a másik pedig, egy brandenburgi dobos, a ki az első megszállás idején fogságba került, az ostromlókhoz átszökött. A várban szabadon járhattak, ezért menekülhettek oly könnyen. Hogy a dobos menekülni akart, az kétségtelen. A másiknak a szökése azonban — minthogy már előbb hitelenné lett — gyanus volt. Éppen azért békóba verték s szigorú őrizet alá vették. Ezzel egy időben egy csapat török támadta meg a mi lovas őrzőjüket s a mieinket megelőzve s még néhány köpenyeget is, melyet a németek elhagytak, csodálatos gyorsasággal összeszedtek s az ott talált fával együtt elvitték.

A gyulai bég ismét levelet küldött át felesége és menyé kiváltása ügyében. Nagyon hálás lesz érte, — írja — hogy a négy németért az asszonyokat szabadon bocsájtják a keresztyének. Hiszen neki pénze úgy sincs, a mivel kiváltaná őket. Csak azt kéri, hogy az asszonyok mellé megbízható embereket adjanak, a kik őket oda kísérik s istenre és Mohammedre tett esküvel fogadja, hogy

a németeket ő is azonnal szabadon bocsájtja. Igéri, hogy a hol csak teheti, a keresztyén foglyokkal mindig jól fog bánni.

A következő napon tehát az asszonyokat Túr városába kísértették, hogy a mi foglyaink is minél hamarább kiszabaduljanak a török fogságból.

22-én, midőn Auersperg tábornok útban volt Várad felé, futár jelentette neki, hogy a váradiak ugyanazon a napon nagy sereggel kitértek s mindkét részről sokan megsebesültek, néhányan elestek. A törökök egy kisebb csapattal a hajdú völgnél kezdték az ütközetet a hajdúk ellen. A nagyobb rész pedig a németeket támadta meg. Sokáig kétes volt a harc s a keresztyének már-már ingadozni kezdtek, midőn Klimes báró, az Arienzaga-ezred parancsnoka, a szétszórt katonaságot rendbeszedve, óriási hévvel rontott az ellenségre, de egy puskaütéstől súlyosan megsebesülve, néhány óra múlva kiszenvedett. Kiváló és mindenki előtt kedvelt ember volt, halálát éppen azért mindenki sajnálta. Bizonyára még nagyobb lett volna azonban a mi veszteségünk, ha nem maga Bäumen parancsnok-helyettes állott volna a seregek élére. Ő azonban a törököket csakhamar visszaszorította a várba.

A vakmerő kitérésnek az oka — úgy látszott — az előre sejtett áradással volt összefüggésben. A milyen merészen támadtak, annál dühösebben tértek vissza.

23-án az ágyúzás és bombázás mindkét részről egész napon át szakadatlanul tartott. Délután a mi lovas őrségünk egy papmezői öreg pattantyúst fogott el. Vagy Váradra, vagy a jenői várba igyekezett; ezt azonban nem árulta el. Olasziba vitték, hol a vallatáskor a következőket mondotta:

A papmezőiek csak Várad elestét várják, s azonnal megadják magukat ők is a császári seregeknek. Néhány héttel azelőtt két papmezői ember jött ide, a kik bejutottak a várba, sőt a felelettel vissza is jöttek. Azt a hírt hozták, hogy a török porta elhatározta, hogy Váradnak segítséget visz. Azonkívül a tatár kánnak megparancsolták, hogy Erdélybe igen erős csapatokat küldjön s Veterani császári vezért támadja meg, nehogy az seregeit Várad ellen vigye. Thököly pedig lesi az alkalmat, hogy török katonasággal, valamint a sajátjával, melyhez még néhány ezer francia szövetséges is csatlakozik, Várad felé indulhasson s azt az ostrom alól

felszabadítsa. A temesváriak már hajókat is készítettek, hogy abból a Maros folyón hidat verve, a sereg azon átkelhessen. Azonkívül igen nagy mennyiségű gabonát is szedtek össze.

27-én délután Mezen Mehemmet nevű váradi aga körülbelül 150 fegyveressel kijött a jení kapun s a mi lovas őrségeink előtt czirkált. Észrevéven a parancsnok, egy huszár kapitánnyal azonnal ellenük indult. Csapatait két részre osztotta. Az egyiknek élére ő maga állott s az ellenségre, mely a vártól laza sorokban már messzebbre eltávozott, rohamot vezényelt. Roham közben az említett aga valami kendő félét felemelvén, jelt adott. A mieink ezen meglepődve, megállottak. Oda küldöttek az agához egy magyar tisztet, kérdezze meg, hogy mit akar. Az aga először is az iránt érdeklődött, hogy a keresztyének csapatában milyen tisztok vannak. Mielőtt azonban a magyar tiszttel hosszabb beszédbe elegyedett volna, a magyar tisztet visszahívták s maga Bäumen parancsnok-helyettes ment oda, hogy az aga neki adja elő kívánságát. Midőn az aga közelébe ért, az a fegyvert letétette vele s ő is a mögötte néhány lépéssel alázatosan meghúzódó társánál hagyva az övét, nagy szerényen közelebb jött s a szokásos tisztelettel üdvözölte a parancsnokot. Erre Bäumen felszólította, hogy mit kíván. Az aga mosolyogva válaszolt, hogy tudja jól, hogy a parancsnokkal áll szemben. De szeretné nagyon tudni, vajjon mi a célja itt a keresztyéneknek, tulajdonképpen mért küzdenek annyit hiába? Bäumen ezt felelte neki: «A mi célunk, a miért itt az időt töltjük, ismeretes elöttetek. S addig nem is távozunk el innen, míg el nem érjük, a mit akarunk. Hogy hideget, havat és számtalan más kényelmetlenséget eltűrjünk, azt már megszoktuk. Különb is vannak olyan gyógyszereink, melyek az elfáradt lelkeket újra felüdítik. De ti, mint madár a kalitkában, csak vergődtek; éhséget és más megszámlálhatatlan nyomorúságot mért túrtok hát?

— Igaz, — felelé a török — hogy nyomorral küzdünk, csupán kenyérrel élünk. Még a lóhúsak is, mely már szintén kevés van, 40 para, azaz egy osztrák forint okája.¹

— Átérzem szenvedésed, — mondá neki Bäumen, — és

¹ 1 oka = 2½ bécsi font.

sajnálom, hogy itt a nyílt mezőn találkozunk, a hol nem áll semmi rendelkezésemre, a mivel szíves-örömet megkínálhatnának.

— Nehány nappal ezelőtt csak egy darabka kenyeret kértem s még azt sem adtatok. Hát akkor most mit adnátok?

— Talán nem alkalmas helyen és időben kérted. Jőjjetek a táborunkba s a legnagyobb tisztességben részesítlek benneteket. De mért is makacsoktok, mikor a dolog úgy is hiábavaló. Hiszen tudjuk, hogy az egri basa is csak hiteget benneteket s már benne is megrendült bizalmatok! Én ígérem nektek és fogadom, hogy ha barátságosan közeledtek felénk, nem kell félnetek semmitől.

— Tudom, hogy a németek minden nemzet között a legmegbízhatóbbak. Mi azonban a mi hatalmas szultánunktól ígéretet bírnak, hogy a segítség rövid idő alatt megérkezik. Házi tűzhelyünket, szentélyünket nagyon nehéz elhagyni, különösen nekem, a ki ezen a helyen születtem és nevelkedtem. Azért tovább is itt élek s ha kell, itt halok!

— Ha segítséget vártok, nagyon csalódtok! Jaj nektek akkor. Ha még tovább is nyakaskodtok, akkor ezután már nem könyörülünk rajtatok, még ha önként békét és hűséget ajánlotok is! Ugyanis már megtettük a rendelkezéseket, hogy a várat ágyukkal s minden eszközzel az eddiginél erősebben támadjuk. Üdvös és hasznos lesz tehát rátok nézve, ha minél előbb határoztok sorsotokról. A kinek ház, szántó föld, kert, vagy szőlő kell, kap. Ki, a hova menni óhajt, bántatlanul oda mehet.

— Ha csak rajtam állna, én szívesen beleegyezném. Javasolni fogom parancsnokaimnak s mindenképpen rajta leszek, hogy holnap a felelettel a sánczokhoz átmehessek. Látni fogjátok, hogy én kész vagyok a ti szolgálatotokra. Hiszen tudjátok, hogy a váradiaak szándéka az, hogy a melyik sereget győztesnek látják, a várat annak adják át.

Ezek után mind két fél szép rendben, minden ellenségeskedés nélkül visszahúzódott.

28. és 29-én a váron kívül nem jelent meg senki, de kölcsönösen igen erősen ágyúztak. A Kőrös folyó átjárójánál a mieink közül sokan megsebesültek, néhányan meg is haltak.

Auersperg gróf főparancsnok az ellenség által megkezdett tárgyalást szívesen folytatta volna, úgy vélvén, hogy majd úgy

könnyebben megadásra bírhatja őket. Azok azonban a kapun kívül többé nem jelentek meg s borult, havas-esős időjárás köszöntvén be, a tárgyalás abban maradt.

A márczius esőzéssel kezdődött. A nagy hó és az áradása közlekedést lóval, kocsival teljesen lehetetlenné tette. A hónap két első napja csendben telt el. Harmadikán 90 és néhány szénával megrakott szekér érkezett, de az ellenség oly kegyetlen ágyúzással fogadta, hogy több ökör és 6 paraszt meghalt. Dél felé egy hajdú a régi város romjai között kóborolván, a törökök elfogták s a várba vitték. Ugyanezen idő tájban meg két török hozzánk szökött át s beszélte, hogy Mezen agát — mivel a basák tudta nélkül tárgyal — börtönbe vetették. A janicsárok agája mindenféle gyülekezést betiltott, nehogy összeesküvés keletkezzék. Hogy a katonák között a fegyelmet megtarthassa, ki a mit hallott, be kell jelentenie. Igen sokan a kézi malmoknak a folytonos zörgését már annyira megunták, hogy szívesebben túrték a fogságbavetést, mintsem tovább dolgozzanak. Különben a vezérek el vannak szánva, hogy a segítséget megvárják.

Ugyanezen idő tájban Belényesből levél által tudatták, hogy egy aga, a kit néhány héttel azelőtt a váradiak a török portára küldöttek, 30 lovassal Jenőbe érkezett, hogy a víz apadtával kedvező hírrel Váradra menjen. A válasz lényege, a melyet hozott, az, hogy a váradiak csak tartsanak ki vitézül és elszántan. A segítség márczius 15-re Jenőben lesz.

Erre a híre néhány német és magyar Szalonta és Gyula irányában, továbbá Fekete-Bátoron át Jenő felé elküldetett, hogy az utak állapotáról hozzanak értesítést. Ötödikén tértek vissza s jelentették, hogy az utak hasznavehetetlenek.

Ezen nap délutánján kissé kiderülvén az idő, rendelkezéseket tettek, hogy a váradi katonasághoz szózatot intézhessenek. Azért Bäumen a császári tolmáccsal s más szükséges emberekkel a hajdúk sánczához ment, minthogy az volt a várhoz legközelebb s innen az árok felé előre küldve egy magyart egy dobossal, kiabálással és dobolással jelt adatott. Először is azt kérték a törököktől, hogy a fegyverszünet ideje alatt a követ biztonságáról gondoskodjanak. Azok azonban távozásra szólították a jelt adókat, sőt szavaikkal együtt hallható volt már az ágyúk dörgése is. A mieink

eleintén kérésre fogták a dolgot, de a törökök mind erősebben kezdtek ágyúzni s lövöldözni. Így semmit sem végezvén, a mieink is visszatértek s törökök és magyarok ökölrel fenyegetve kiabáltak egymásra kemény szitkozódások között. Azután csend lett. A következő napon a várból sem lőttek.

A várban ezalatt történekről egy szökevény a következőket mondotta :

A dobolást és a kiabálást meghallván, a pasát és a janicsárok agáját megbízták, hogy a keresztyéneket zavarják el onnan, nehogy beszédbe elegyedhessenek. Ez ellen a közkatonák tiltakozni akartak, ha vezéreiktől nem tartottak volna. «A közbizalmat nem szabad megsérteni, — mondták. — A követ és a kik vele idejöttek, nem hibásak. Csupán beszéddel úgy sem lehet a várat elfoglalni.» A basa és a janicsárok agája azonban ezeknek durván válaszolt. «A mi igen hatalmas császárunk talán majd a közkatonáktól kér tanácsot ilyen fontos ügyben és nem a tisztektől! Tavasz közeledtével, a mikor kilátás nyílik a segítségre, most engedjük át magunkat a csüggedésnek?» Mikor azonban a basa a falak kijavítására rendelte a katonaságot, verekedés támadt, mivel a közkatonák ellenszegültek. «Mért kell a réseket vesszőkkel kijavítani, — mondták — hiszen a nagyobb ágyúk úgy is könnyen szétrombolják azokat. Ha jön a segítség, mely felszabadít bennünket, lesz mód a kijavításra. Ha meg nem jön, akkor úgy is hiába dolgozunk.» Erre az aga ott hagyta őket. Kijelentette azonban, hogy hedrelis előtt — a mi Szent György napja táján van — a vár átadásáról ne is álmodjanak. A gabona még két hónapnál tovább elég. A mi fát pedig a várban még találnak, azt nem szabad magáncélra elhasználni, hanem közcélra kell félretenni.

Nyolczadikán a sok ágyúgolyó közül egy a főparancsnok házat is átütötte. Emberben azonban kár nem történt.

9-én, vasárnap, napkelte előtt váratlanul ágyúdörgés hallatszott. A szokatlan dolog nagy izgalmat keltett. A mezei őrök azt hozták hírül, hogy két váradi embert a papmezői út felé láttak menni. De mégis hihetetlennek tetszett, hogy maguk a törökök árulják el követeket, mielőtt biztosan tudnák, hogy szerencsésen célhoz értek. A dolog egész nap homályban maradt, mígnem este Belényesből jelentették, hogy három török Papmezőről Várad felé

ment. Közülök az egyik visszatért, a másik kettő pedig bejutott szerencsésen Váradra. Ezeknek szólt az üdvözlét.

A következő napon délután egy asszony jött ki a várból egy 10 éves fiúval s a hírt ő is megerősítette. A következőket beszélte :

Vasárnap este, napnyugta előtt Hasan zaim és a vár kapitánya, Omer aga, a kiket több héttel azelőtt a segítség sürgetésére kiküldöttek volt, visszatértek s az e fölött való öröm kifejezésére lövöldöztek. Ő az áradás miatt csak nagy nehézségek árán tudott fiával kijutni. Úgy hallotta, hogy a tatár kán igen nagy sereggel megy Erdélybe s Thököly és az erdélyi fejedelem is készülődik. Thököly egy török sereggel Várad felé jön. A régi pasát, Abdi Lathifot, állásába újra visszahelyezték. A várban a legtöbben fogadkoznak, hogy az erősséget utolsó lehelletükig védelmezik.

Éjfél tájban két török lovas a Kőrös partjához jött, egészen közel a mi őreinkhez. Az örök a szokott módon megállították őket, kérdezve, hogy kicsodák. A törökök azt felelték : katona. De ugyanekkor puskájukat is elsütötték, elárulva ezzel, hogy ellenségek. A zajra az ott levő őrparancsnok a lovasokkal azonnal üldözőbe vette a futó ellenséget. Midőn azonban túlságos vakmerően és elővigyázatlanul berohant a janicsárok közé, a kik három oldalról lesben állottak, keresztül szúrták s egy másik közkatonával együtt ott halt meg. Az ellenség fejüket levágva s ruhájukat elvéve, temetetlenül ott hagyta őket. De ez a győzelem a töröknek is véres volt, mert Mezen Mehemmet aga is megsebesült. Cior Jusszuf szpáhi pedig, a ki a fogoly szerzésben mindenkor híres és szerencsés volt, átszuratván, lováról holtan bukott le. A törökök egy német lovast lovával együtt elfogva a várba vittek. A lovat 15,000 oszporáért eladták s malomhajtásra használták fel.

Ugyanazon a napon, melyen az az asszony a fiúval a keresztények táborába jött, Jenóból is érkezett egy polgár. Azt a hírt hozta, hogy ott 300 janicsár megérkezését várják, a kik a zsoldpénzt hozzák s aztán Váradra fognak menni. A kívánt segítség azért jön lassan, mert a seregeknek nincs elég élelmük.

A vezénylő főparancsnok, Auersperg tábornok, a 300 janicsár közeledéséről hallván, rögtön tanácsot tartott tisztjeivel s elhatározták, hogy katonaságot küldenek ellenük. Egy magyar ezredet és 300 német lovast pedig Várad ellen helyeztek készenlétbe.

Egyidejűleg Kiss Balázs meg Papmező és Jenő felé czirkált csapataival.

A következő nap, 14-ike, azzal telt el, hogy kocsit gyűjtöttek, melyen a szénát s más szükségeseket a katonaság után szállították.

15-én Truchses tábornok megindult csapataival s a pocsaji hídon átkelvén, Váradtól nem messze tábornok utott. A fővezér, Auersperg gróf, még aznap követte. Midőn azonban Konyárba megérkezett, a nagy áradás miatt kénytelen volt megállni, mint-hogy a víz a konyári hidat elvitte s helyreállítása igen nehéz munkába került. Ekkor jött a hír, hogy a Berettyó áradása miatt a pocsaji híd is végső veszedelemben van, a víz a hídnál két rőffel magasabban van s csakis csónakkal lehet átkelni.

Miután a konyári hidat elkészítették, a szénával és élelemmel megrakott kocsikat útnak indították Pocsaj felé, hogy ott terhüket lerakják. Bámulatraméltó volt, hogy a máskor jelentéktelen kis patak alig egy félóra alatt mily óriási területet elborított.

A Kőrös áradása még nagyobb veszedelemmel fenyegette a keresztyén csapatokat Várad körül, midőn a régi városhoz vezető hidat is elvitte a víz. Kötelet feszítettek tehát ki a folyón, melylyel a csónakot áthúzták. Szinte kétséges, hogy az ostromlottak, vagy az ostromlók voltak-e ekkor nagyobb szükségben.

Ez idő tájt a Gyula felé kalandozó ráczok egy törököt és egy asszonyt fogtak, a kik azonban a jövődő segítségről semmit sem tudtak.

Mint-hogy a janicsárok érkezéséről semmi biztos hír nem jött, Truchses tábornok csapataival Pocsaj felé vette útját.

Ezalatt az olasz hidat a Kőrösön át újra helyreállították, sőt egy újat is kezdtek építeni, melyen a szekerek fognak átjárni.

20-án egy egi származású Musztafa nevű csohadar — a pasa udvarából való ember — érkezett ide két testvérével. Azt mondotta, hogy azért szökött meg, mivel megszerette a keresztyén vallást s az a célja, hogy Egerben telepszik le. Elmondta ő is, hogy a pasát letették hivataláról s újra Abdi Lathifot ültették helyére. Hasan zaim és Malko szpahi visszaérkezve mindenféle hirdették, hogy Albánia pasája, Mahmud Ogli bég 15,000 albánnal útban van Várad felé. Ők Temesvárnál hagyták el azokat. Tavasz kezdetére ide érkeznek. A váradiak e fölött nagyon megörültek,

hogy végre elérkezik a szabadulás ideje. Titokban azonban a tiszteknek bevallották, hogy a segítségről semmit sem tudnak. Csupán körülbelül 1200 albán érkezett Belgrádba. A szeraszkir, a ki Nisben van, két váradit, a kik a segítség sürgetésére Konstantinápolyba igyekeztek, megöletett. Ez a dolog ijesztette el Hasan zaimot is, hogy Nisen túl menjen. Ugyanő Nisben hallotta, hogy a szultán a tatár kánnak három drága handzsár és kaftán kíséretében azt a megbízást küldte, hogy Váradra mindenképpen segítséget vigyen. A kán azonban a fejedelmi ajándékot visszautasítva, azt írta vissza, hogy, ha a tiszántúli vidéket, főként pedig Debreczent a katonáinak zsákmányul átengedik, akkor a megbízásnak eleget tesz. Mert a tatár katonaságnak zsoldja nincs, rablásból pedig nem élhet meg. Hallotta még, hogy Thököly a portától az oláh fejedelemséget követeli s ennek ellenében megsegíti a törököket. A szultán Thökölyt Konstantinápolyba hívta, hogy a nagy tanácsban részt vegyen. A várban még van két hónapra való gabona. A pasa szolgálai kétszersülttel élnek. Van még három tehén és 12 ló. A lóhúsnak okája — ha ugyan egyáltalában kapható, — 1 tallér. Főzelék féle már nincs, csupán a főbb tisztek részére. Puskaországban nincs hiány, de annyira nedves, hogy úgy kell szárítgatni. Kisebb fajta golyó kevés van. Ha a leégett városban talál valaki ilyet, pénzért megveszik. A katonaság az erődökben a következőképpen van elosztva:

A nagyobb kaputól jobbra, az első erődöt, melyet a törökök «Tzynghyne Tabiesi» azaz cigány erődnek, a magyarok pedig «Csonka-erőd»-nek hívnak, a szpáhik őrzik. Négy őrállása van. A szpáhik között cigányok és kézművesek is vannak. Itt van körülbelül 260 ember.

A második erődöt, mely a szőlőskertek, vagy a hegy felé következik s a melyet a törökök «Kapudan Tabiesi»-nek, a magyarok pedig «Aranyos kapu»-nak hívnak, az egriek őrzik és pedig akként, hogy az egyik őrhelyen a szpáhik, a másikon a gönüllük, a harmadikon pedig a beslük állanak. Öt szabad napjuk volt s a hatodikon mentek őrségre. Itt van körülbelül 300 ember.

A harmadik erődöt, melyet a törökök «Juram Tabiesi»-nek, a magyarok pedig «János király erőd»-jének neveznek, részint a janicsárok, részint a váradi beslük őrzik. A janicsároknak hét

szabad napjuk volt s a nyolczadikon kerültek őrésre. Itt van körülbelül 192 ember.

A negyedik erődöt, melyet a törökök «Rucsuk Tabii»-nak, a magyarok pedig «Bethlen-erőd»-nek hívnak, a váradi arabok s a szent-jobbiak őrzik. Ennek három őrállása volt. Az őrseget a negyedik napon váltották. Itt van körülbelül 148 ember.

Az ötödik erődben, melyet a törökök «Aga Tabiesi»-nek, a magyarok pedig «Vörös erőd»-nek, vagy «janicsár-erőd»-nek neveztek, négy őrhely volt. A janicsárokat a nyolczadik napon váltották. Itt van körülbelül 312 ember.

Az utolsó alkalommal, — mondotta — midőn a gabonát kiosztották, a janicsárok lisztájában 360 személyt említettek. Közülök azonban néhány elesett, néhány pedig megszökött.

A vár kapujánál külön őrseg van, melyet a parancsnok — dizdar — állított fel. Itt van valamivel több, mint 140 ember.

Az itt felsorolt számok kitesznek összesen 1352 harczképes embert.

Márczius vége felé a váradiak ismét igen sokat lövöldöztek. Úgy, hogy az egyik napon 138, a következőn pedig 90 lövést számoltak meg a mieink. A keresztyének közül néhányan megsebesültek és meghaltak. Így a palánkban hárman, a németek sánczában pedig ketten pusztultak el.

30-án egy lovas aga társaival kóborolva, az örökhöz közelebb lovagolt, keresve az alkalmat a beszélgetésre. A magyar tehát, a ki a németek között az őrsegen volt, megkérdezte, hogy mit akar, mit keres erre. A török azt felelte, hogy csak szórakozás czéljából jött.

— Nem hihetem el, hogy az ilyen szórakozás valami nagy gyönyörűségre lenne!

— Hál' istennek, még nem megy olyan rosszul a dolgunk. Napról-napra van mit enni.

— Ugyan miben reménykedtek még, hogy annyira kínozzátok magatokat a várban?

— Bízunk istenben, de a várat fel nem adjuk!

— Tudom, hogy jó szántotokból fel nem adjátok. Nem is kérjük tőletek. De majd belátjátok ti is, hogy el kell vesznetek!

— Tudjuk, de mit csináljunk?

— Jobb volna, ha addig határoznátok, mielőtt seregünk itt lesz. A ki közületek itt akar maradni, megteheti.

— Ha a vár tettek lesz, senki sem marad itt.

— Látszik, hogy a pasátok nem valami járatos a hadi dolgokban, mert minket a minap a fehér zászlóval — minden szokás és népjog ellenére — visszazavart.

— Ne gondoljatok rosszat a basáról! Ő szívesen meghallgatna benneteket! De a beszélgetés alatt a nép csoportokba verődik s igen könnyen lázadásra hajlandó. Sőt arra is merészséget vesz, hogy a tisztek ellen támadjon.

— Van-e sok lovatok? — és mit esznek?

— Sok lovunk nincs, de abrak a részükre van elég.

— Azért ágaskodik hát a lovad annyira!

A török a gúnyos megjegyzésre elnevette magát, mire mindketten eltávoztak.

Április elsején körülbelül 200 fegyveres nagy fufanggal tábori őrségeinkig előretört s mindkét részről vitézül harcizva, a mieinket a közeli erdőség visszaszorította. Miután a főparancsnok, Auersperg gróf erről értesült, azonnal Várad alá jött s intézkedéseket tett, hogy 400 hajdú álljon cselbe, hogy ha még egyszer kitörnek a várból, a magyarok és németek minden oldalról körül fogják. A rendelkezést végrehajtották s midőn ötödikén ismét vagy 20 fegyveres jött ki a várból asszonyokkal s gyerekekkel együtt, a mieink azonnal közrefogták s részint leölték, részint fogságba vetették őket. De csakhamar segítségükre sietett néhány száz török s oly keményen küzdöttek, hogy a hajduk 10 halott hátrahagyásával kénytelenek voltak megfutamodni. Azonban a törököknek is 12 halottjukba s 20 sebesültjükbe került az ütközet. Ugyanazon éjjel ismét megtámadták tábori őrsünket, de a mieink visszaűzték őket.

Nyolczadikán este, úgy 9 óra tájban egy hulló csillag szaladt le az égről, a mi a sáncközből mindennűnen látható volt. Ez úgy a törökök, mint a mieink közt nem kis csodálkozást keltett s a maga részére mindkét fél jót jósolt belőle.

12-én a császári udvartól az a parancs jött, hogy a várat minden módon támadni kell. A német és magyar ezredek pedig álljanak készen, hogy április vége felé Várad alatt lehessenek. Az

ostrom vezetését Heisler tábornokra bízta. Auersperg tábornok tehát minden előkészületet megtett. Váradra érkezett La Patzek ezredes is, hogy egy új erődítményt készítsen, a honnan az ellenség két bástyája és a vár területe támadható lesz. A törökök már előre látták a készülő ostromot, gyakran ki-kitörték s pázsitot, galyat s más effélet gyűjtöttek, ezeket nyalábba kötötték, s a régi réseket javították vele és a bástyákat erősítették.

20-án körülbelül 400-an szép ruhába öltözve a mieinkre támadtak. Sokáig kétes volt az ütközet, mígnem a törökök — hetet maguk közül hátrahagyva — visszavonultak. A mi muskétásaink közül négy meghalt, hét megsebesült.

21-én két gyalogezred és pedig az Öttingeni és a La Patzek-féle Debreczenből elindult. 25-én követte a lovasság.

26-án Heisler tábornok Debreczenbe érkezett s ott a szükséges teendők elvégzése végett két napig időzött. 27-én Várad felé indult.

30-án, miután a váradiak látták, hogy a magyar és német katonaság naponként gyarapszik s a fenyegető veszedelemre gondolva, érezték, hogy — mint a halak a hálóban — sorsukat el nem kerülhetik, a csapatok hangulatának emelése céljából napnyugta után a falakról mindenütt ágyúzni és a mozsarakból lövöldözni kezdtek. E mellett művészies tűzijátékot rendeztek, kiabáltak, triumfust tartottak, így akarván meggyőzni a népet, hogy a segítség még ideje korán és bizonyosan megérkezik. Sőt még leveleket is szerkesztettek, mintha azok a portától jöttek volna, melyekben a szultán a segítséget kétségbevonhatatlanul igéri.

Hogy az ostromlók szándékát, vagy a parancsnok terveit megtudják, mindenképpen azon voltak, hogy foglyot szerezzenek. A janicsárok agája tehát kihirdette, hogy a ki egy keresztyént fog elevenen, az 50 aranyat kap jutalmul. Ezért április utolsó napján, délután két óra tájban erős rohammal törték az ostromlók állásaira.

Május elsején és másodikán 300 muskétás és néhány száz magyar megkezdte az ostromárkok ásását. Harmadikán pedig új erődítmények építésére is 300 muskétást és 100 dragonyost rendeltek ki. Negyedikén az ellenség látva, hogy a keresztyének az ostromhoz komoly előkészületeket tesznek, erősen kezdett.

ágyúzni, kilencz óra tájban pedig körülbelül 200 janicsár kitört s hosszas küzdelem keletkezett, melyben mindkét részről elestek néhányan s néhányan megsebesültek. A következő napon a lövöldözés valamivel alábbhagyott, miközben a várban a sérüléseket kijavították. A keresztyének ezalatt mind nagyobb erővel dolgoztak az árkok ásásán.

Hatodikán már két erődítményt elkészítettek teljesen. A törökök ismét kitörtek, de eredménytelenül. A várból egész nap erősen ágyúztak, a futóárkokat, valamint az erődítményeket még tüzes golyókkal is lőtték, nem kis kárt okozva. E napon ismét egy szökevény jött át a törököktől, a ki elmondta, hogy az egész katonaság, a janicsárokkal a janicsár aga elé ment s panaszkodott, hogy a hosszas éhség a még meglevő alig ezernyi fegyverest is teljesen kimerítette. Amint látszik, a porta nem gondoskodik róluk, pedig éjjel-nappal ki vannak téve annak, hogy az ellenséggel szembe kell szállniok. Jobb volna még idejében tárgyalni a vár átadásáról, mint a hosszas ellenállással a saját helyzetüket rontani. Az aga azt válaszolta, hogy pár napig legyenek még türelemmel s ne essenek kétségbe. Ma még méltatlan dolog lenne a várat átadni, hisz még rés sincs a falon s ha védik, még sokáig ellenállhat. Ha a segítségről semmi biztos hír nem jön, akkor kell majd a teendőkről beszélni.

Hetedikén még erősebb tüzelést indítottak a törökök az ostromlók ellen s körülbelül 30 németet és magyart, köztük a Schlik dragonyosezred kapitányát Barthot is megölték. Este felé a keresztyének négy mozsarat állítottak fel s hozzákezdték a víznek az árokból való kiszivattyúzásához.

8-án s a következő napokon mind nagyobb erővel dolgoztak a futóárkok és erődítmények gyors befejezésén. Az ellenség olykor a váron kívül pázsitdarabokat s gallyat igyekezett gyűjteni, melyekkel a nyílásokat, réseket tömte be. Majd megint lövöldözéssel igyekezett a támadók munkáját zavarni. Erre az ostromlók is megindították a tüzelést s ennek védelme alatt folytatták az előkészületeket. A kölcsönös ágyúzásnak 11-én ismét 11 hajdú és német áldozata lett, 15-en pedig megsebesültek. 13-án a törökök mintegy félezernyi emberrel ismét támadást intéztek, hogy a készülődéseket zavarják, de a keresztyének erős küzdelem után visszaverték őket.

Ezek az események az egész hónapon át nap-nap után ismétlődtek. A törökök látva, hogy a keresztények mind nagyobb energiával készülnek az ostromra, folyton erősödő tüzeléssel igyekeztek azt zavarni. Éppenúgy napirenden voltak a kitörések is, melyeknek rendszeren mindkét részről lett néhány áldozata.

16-án az ostromlók a Csonka-erődöt vették erős tűz alá, mit a törökök nem kevesebb erővel viszonoztak. 18-án ismét heves ágyúzás mindkét részről. Az árkokkal már csaknem teljesen elkészültek a mieink. Az ellenség ezeket igyekezett tehát most tönkretenni. 21-én heves támadást intézett tehát ellenük, melyet a keresztények csak nagy erőfeszítéssel tudtak visszavetni 30 főnyi veszteség árán.

De az ostromlók ágyúi is sok kárt tettek már a falakban. 24-én egy magyar katona már felmászott lopva a Csonka bástyára, azt kikémlelte s jel gyanánt ott hagyta fegyverét, hogy a törököket megijessze. Természetesen azok ettől kezdve még erősebben örködtek ott.

Bent a várban a katonák türelmetlensége és kimerültségette már-már tarthatatlanná a parancsnokok helyzetét. Azok még mindig az eljövendő segítséggel biztatták katonáikat, a kiket már csak a legnagyobb nehézségek árán tudták lecsendesíteni.

Az ostromlók tüzelése naponként fokozódván, 30-án már az összes ágyúból és mozsarakból lőtték a falakat, melyeknek egy része már romokban hevert. Ugyanezen a napon a keresztények felszólítást akartak intézni a törökökhöz a vár megadását illetőleg, azonban a törökök nem hallgatták meg a követet. Utóbb azonban átüzentek az ostromlókhoz, hogy ha nem nappal jönnek, akkor szívesen tárgyalnak velük. 31-én tehát kora hajnalban néhány főtiszt közeledett a vár felé. A törökök észrevén, beszüntették az ellenségeskedést s követet küldtek ki, a ki az üzenetet átvegye. A tiszték a következő felszólítást intézték a törökökhöz: Nem ismeretlen előttetek, hogy a császári seregek miért állanak itt. Nagyon jól tudjátok azt is, hogy milyen körülmények közé jutottak. Csupa szájalomból irántatok, most utolsó alkalommal, a mi felséges uralkodónk nevében kegyelmet ajánlunk föl nektek. Ha a várat támadás előtt feladjátok, kedvezőbb feltételeket kaphattok. Ha azonban továbbra is makaeszkodtok, későbbben hiába

könyörögtök, nem hallgatunk meg benneteket. A követ nemsokára azzal a válasszal tért vissza, hogy a vár nem az övéké, hanem a hatalmas császáré s nekik csak őrizetre és védelemre adták át. Különben biztos tudomásuk van róla, hogy a két leghatalmasabb császár serege innen nem messze szemben áll egymással s 10—15 napon belül eldől, melyik az erősebb s a vár annak fog hódolni!

A felszólítás ekként ismét nem vezetvén eredményre, a készülődések az ostromra mindkét részről ismét tovább folytak június első napjaiban is. 4-én, bár a nagy esőzés akadályozta őket, az ostromlók mégis már majdnem a vár faláig törtek előre. Veszteségük 24 halott és néhány sebesült volt.

4-én korán reggel ismét készülöket tettek a támadásra. A keresztyének a támadást 4—5000 emberrel akarták megkísérelni, de dél felé négy török fehér zászlóval jelent meg soraik előtt s a fővezér elé óhajtott menni. Heisler tábornok az olasz palánkba vitette s ott kikérdezte őket. A törökök először is azon sajnálkoztak, hogy a minap, a mikor a keresztyének hozzájuk fordultak, kedvőtlen választ adtak, de nem tudták, hogy a fővezér maga is ott volt. Azután így folytatták: a pasák, minden aga s az egész katonaság elhatározta már, hogy mivel a híres és kiváló Heisler tábornok az ellenfelük, neki a török birodalom eme igen fontos várát átadják, de az alatt a feltétel alatt, hogy gyermekeikkel, feleségeikkel s tulajdonaikkal török területre szabadon és biztonságban átmehetnek. Nekik felhatalmazásuk a tárgyalásra nincs, csupán azt jöttek megkérdezni, hogy a keresztyének a szabad elvonulást megengedik-e?

Heisler tábornok válasz helyett a törököket visszaküldte a várba, hogy kérésüket foglalják írásba s azzal minél előbb térjenek vissza.

VII. A vár átadása.

Június ötödikén alkonyatkor a török küldöttek a következő levelet hozták át Heisler tábornoknak:

A keresztyén királyok között a legdicsőbb, a legkiválóbb és legkegyelmesebb király lábainak drága poraihoz, — legalázatosabb szolgáinak igen tiszteletteljes előterjesztése ez: Miután a ti legfenségesebb, szeretettel teljes és minden tiszteletre méltó udvaro-

tok királyi határozat folytán tudunkra adta, hogy a váradi vár őrzésére kirendelt török katonaság körülzáratott, ez — gyakran ütközetekbe bocsátkozva, — a legerősebb küzdelmeket vívta. Azonban a ti igen dicső seregeiteknek tovább ellenállni már nincs ereje. Az isteni gondviselés így rendelvén, az említett várat a benne lévő hadiszerekkel, ágyúkkal, fegyverekkel s minden más hadieszközzel egyetemben ezen követség által — saját akaratunkból — biztonság és jó hírnév okáért a ti szokásos királyi szabályaitok (canones) mellett a szerencsés és jóságos Heisler úrnak, legfőbb parancsnokotoknak és tábornoknak, átadtuk. Olyan feltétel alatt azonban, hogy Váradtól a Duna mellett levő Pancsováig kísérték és sem személyünkben, sem vagyónkban semmi kárt nem szenvedünk, közülünk senkit meg nem öltök. A 16 feltétel, a mely mellett a várat átadjuk, a következő :

1. pont. A papmezői és a szalontai palánkban levő török őrség minden tulajdonával egyetemben Váradra hozandó s velünk együtt biztonságban és sértetlenül elszállítandó.

2. pont. 1200 szekér bocsátandó a törökök rendelkezésére, azonkívül a tisztek részére 500 ló, hogy lovon mehessenek.

3. pont. Férfi és nő-fogylok és mindazok, kik a mi hitünkre térnek, valamint azok is, kik a mienkről a tietekre mennek át, szabadon eresztendőek.

4. pont. A kik már azelőtt is a mi hitünkre tértek s abban is éltek, fogva nem tarthatók.

5. pont. Azok a felkelők, — rebellisek — kik jelenleg a várbán vannak, le nem tartóztathatók.

6. pont. Az irattár s általában az irodához tartozó dolgok el nem vehetőek.

7. pont. Ha az úton valamelyik kocsi összetörik, a rajta levő dolgokat elrabolni nem szabad, hanem másik kocsit kell helyébe adni.

8. pont. Ha az útba eső helyeken a lakosságtól ajándékokat kérünk, vagy bármit beszerezni óhajtunk, abban ne háborgatassunk.

9. pont. Táborainkból az asszonyokat, ifjakat és gyermekeket nem szabad elvinni.

10. pont. Útközben az élelmiszerek pénzért való beszerzése megengedendő.

11. pont. Feketebátor, Erdővíz, Csanád, Beeskerek, Pancsova felé való útunkban biztonságban és sértetlenül elkísértetünk.

12. pont. A nándorfehérvári úton a vámszedőktől, vagy más adószedőktől nem háborgattatunk.

13. pont. Útközben nem szabad bennünket feltartóztatni, hanem minél gyorsabban a megjelölt helyre vezetessünk.

14. pont. Hídon való átkelés alkalmával, ha már a kocsik átkeltek, embereinket nem szabad kifosztani.

15. pont. Földművelők s más nem-katonák, kik a várban találtak, a váradiakkal egyetemben elbocsátandók.

16. pont. Útközben sem éjjel, sem nappal a táborunkba senki be nem jöhet, sem közénk nem keveredhetik. A parasztok ne háborgassanak bennünket.

Kelt Ramazán havának 20. napján az 1103. évben (mohammedán számítás szerint).

A levél vétele után Heisler tábornok pontról-pontra alaposan megvizsgálta a dolgot s velük hosszasan megtárgyalta. Azt javasolta, hogy mivel Pancsova igen távol van, s az út arra veszedelmes s Beeskerek körül annyira mocsaras, hogy talán át se lehet rajta menni, inkább Temesvár felé menjenek. A törökök azonban ebbe nem akartak beleegyezni. Temesvár Váradnál nem erősebb — mondották. Jól tudják, hogy nem sok idő múlva Temesvárt fogják ostromolni s így ők az előbbi bajba jutnak, mert a temesvári pasa a katonaságot úgy sem engedi tovább.

Végül is megkötötték a vár átadására vonatkozó egyezményt a következő pontok szerint :

1. pont.

A váradi vár egész fegyvertárával s minden dolgaival, melyek a fegyvertárhoz tartoznak, továbbá minden kincstári, avagy közvagyon becsülettel és híven leltározassék. Ha a váron belül, vagy kívül földalatti folyosók vannak, vagy puskapor van elrejtve, azok is őszintén bevallandók.

2. pont.

Mihelyt a kapitulációt mindkét részről aláírták, egy kapu és két erődítmény a császári seregek őrizetére átadandók. A várba pedig tisztek küldendők, a kik a katonaságot fékentartják, nehogy a megadás miatt ellenkezések vagy bántalmazások történjenek.

3. pont.

Minden keresztyén foglyot, bármilyen állású, nemű és nemzeti, azonnal szabadon kell bocsájtani.

4. pont.

Mindazok a 15 éven aluliak, kik a mohammedán vallásra tértek, bármely nemhez tartozók is, a keresztyén vallásra visszatéríttetnek és nem bocsáttatnak el; a kik azonban már házasságot kötöttek, azok szabadok, eltávozhatnak, vagy itt maradhatnak.

5. pont.

Minthogy Váradtól a török határig az ellenség részéről sok veszedelem fenyeget, a váradi őrség részéről négy főtiszt itt marad, míg a szekerek és a hozzátartozók hiány nélkül visszaérkeznek; azután ők is szabadon és bántatlanul elbocsáttatnak. Kiköttetik azonban, hogy a szekerek sem az oda, sem a visszautazásban a tatárok, törökök, vagy a Thököly-féle felkelők részéről semmi sérelmet ne szenvedjenek.

6. pont.

Az őrséghez tartozókat feleségeikkel, gyermekeikkel s ingóságokkal együtt Papmezőről és Szalontáról mind Váradra kell hozni s a váradiakkal együtt kell elszállítani.

7. pont.

A meghódolt őrséget Feketebátor felé, onnan Erdővízbe s a mocsarakon keresztül Csanádon és Becskereken át Pancsováig kell a keresztyéneknek eljuttatni.

8. pont.

Az utazáshoz a törökök részére 1200 szekeret kell rendelkezésre bocsátani; ha valamelyik összetörik, a felrakott holmit elrabolni nem szabad.

9. pont.

Néhány napon át vásár engedélyeztessék, hogy holmijukat tetszés szerint eladhassák.

10. pont.

Engedtessék meg minden a várban levőnek, úgy az odaváló-
nak, mint az idegennek, — a kik közé számítandók a földművelők
és más hasonlók — hogy hadi felszereléseikkel, továbbá felesé-
geikkel, gyermekeikkel s ingóságaikkal együtt elmelessenek; a
zászlót kibontani s a dobot verni azonban tilos. A kivonuláskor
az asszonyokat s a gyermekeket bántalmazni nem szabad.

11. pont.

Az útra szükséges dolgokat ki-ki a sajátjából beszerezheti.

12. pont.

Minden nemzetbeli keresztyénektől megóvassanak, hogy miat-
tuk kárt ne szenvedjenek. Sem az udvari hivatalnokok részéről,
sem másoktól adóbehajtás, vagy bármiféle más czímen ne zaklat-
tassanak. Útközben se katonák, se parasztok ne vegyüljenek a
táborba.

13. pont.

A német katonaság helyre fogja állítani a nagyobbik hidat,
hogy a szekerek rajta átmelessenek.

14. pont.

Azok a tartozások, a melyek a mohammedánok részéről a
keresztyének javára, vagy viszont fennállanak, mindkét részről
kiegyenlítendő, hogy egymáson semmit se követelhessenek.

15. pont.

A mikor a törökök elhagyják a várost, ne bántalmaztassanak
s a kijelölt helyre is bántatlanul elvezetessenek.

Ezt az egyezséget mindkét részről kölcsönösen aláírták s még ugyanazon este, csütörtökön, június 5-én 600 németet rendeltek ki, a kik a vár kapuját s két erődítményét, a melyeket ugyan már romba döntöttek, megszálljanak. A törökök, a sok izgatás folytán mindenféle veszélytől tartva, annyira féltek, hogy ezen a napon csak 400-an jöttek össze, ugyanazon éjjel azonban még 200-an csatlakoztak hozzájuk. Ugyanekkor a kapukulcsok és a hadi szertárok is számbavétettek.

6-án a gyermekeket és a foglyokat szedték össze s a táborba átküldték őket. Egyszermind hozzákezdték az erődök kijavításához. Hetedikén 400 szekeret vittek a várba, s azokat megrakták. Ezen a napon a váradiak megkezdték a kivonulást. 8-án a keresztények nagyobb ágyukat, golyókat, puskaport s más hadiszereket hordtak a várba; a törököket pedig, a míg a császári udvartól a rájuk vonatkozó rendelkezés meg nem jött, az erődítményen kívül, a mezőn helyezték el.

A győztes csapatok a várban 1334 török fegyverest találtak. Az ostromlók közül az ostrom egész ideje alatt, a míg Heisler tábornok parancsnokolt — tiszteket és közkatonákat összevéve — 359-en sebesültek és haltak meg.

Mialatt itt a vár átadása megtörtént, Papmezőre és Szalon-tára is megbizottakat küldtek a törökök által írt levél kíséretében, hogy az ottani őrséget Váradra hozzák. Egyvidejűleg Heisler tábornok egy csapatot Gyulára, egyet pedig Jenőre küldött, hogy ezeket a vár átadására szólítsák fel. A levél szövege a következő volt:

Bizonyára eljutott már hozzátok a hír, hogy Várad vára a mi győzhetetlen és igen hatalmas császárunk fegyverei által legyőzött s elfoglaltatott. Vizsgáljátok meg most a ti várotok állapotát. Ha Várad nem tudott ellenállni, vajjon nektek lesz-e elég erőtok az ellenállásra? Épen azért jó lélekkel intelek benneteket, hogy ha ágyuink és seregeink odaérkezése előtt megadjátok magatokat, a váradiakkal egyenlő feltételeket kaptok. Ha nem, akkor tűzzel-vassal fogunk elpusztítani benneteket, s minden élő, a kit csak találunk. Erre határozott választ várunk!

A jenőiek ezt felelték: Bevalljuk, hogy ha a váradiak nem tudtak ellenállni, akkor mi sem tudunk, mert a mi erőnk sokkal silányabb. De az ellenséges sereg látása, vagy az ágyúk dörgése

előtt a várat feladni rút dolog. Ha azonban már ellenállni nem bírunk majd tudjuk, hogy mit kell tennünk.

A gyulaiak pedig ezt üzenték vissza: Váradnak és Jenőnek azelőtt is keresztyén őrsege volt. A szomszédos Gyula pedig akkor is török erősség volt. S ezután is az fog maradni. Mi utolsó csepp vérünkig védelmezzük!

Ezalatt a császári udvartól az a megbízatás érkezett, hogy a váradi törökök minden hozzájuk tartozókkal együtt visszatartandók mindaddig, a míg a török porta a kívánt elégtételt meg nem adja azokért a katonáinkért, a kiket az orsovai szigetről Nándorfehérvárba hurczoltak s ott az adott szó ellenére bilincsbe és börtönbe vetettek. Ezt a következő levélben adták tudtára a temesvári pasának:

Tiszteletre méltó Pasa!

Kétségtelenül már előbb értesültetek róla, hogy az igen hatalmas, győzhetetlen s a keresztyének legnagyobb császárijának, az én legkegyelmesebb uramnak győzelmes fegyverei az ágyúk rettenetes erejével és a falak összetörése által Várad várát megadásra kényszerítették. Az őrséggel a megegyezés olyan formán kötöttet, hogy az török területre vitetik. Azonban az adott szó és minden bevett népjog ellenére a törököknek már néhány év óta szokásos műveletei s az egyezségek megsértése annyira ellene mond ennek, hogy ezt teljesíteni most nem lehetséges.

Emlékeztek ugyanis rá, hogy 3 év előtt Nissa város visszaszerzése alkalmával a kapitulációt maga a nagyvezér írta alá s ő állt érte jót, mégis az átadásnál számtalanszor megsértették, sok szekeret elraboltak, fegyvertelen katonákat ártatlanul megölték, nőket és gyermekeket tetszésük szerint hurczoltak el.

Azután a tél kezdete táján, midőn kb. 800 emberünknek az orsovai szigetről szabad elmenetelt ígértetek, Nándorfehérvárban nem csupán fegyvereiktől fosztottátok meg őket, de, mint foglyokat örökös börtönre vetettétek, a főbb tiszteket bilincsbe vertétek s ezeknek legnagyobb része azután az éhségtől és a hidegtől pusztult el; néhány száz pedig még ma is a legkeményebb munkával és kínzásokkal gyötörtetik.

Azonkívül a mult évben a magyar és német katonaságot, mely a titeli palánkban volt, az egész győztes császári sereg szemé-

láltára — az adott szó ellenére — a legkegyetlenebbül leöldöstétek. Sőt ez évben is néhány héttel ezelőtt a Duna partján fedezékeikben levő embereinknek közbocsánatot és szabad elmenetelt ígértetek. Ezeket — minden fegyverüktől és zsákmányuktól megfosztva — éppen úgy fogságba vetettétek; végül hosszas késlekedés után az ácsokat, kirurgusokat és az armamentáriusokat erőszakkal visszatartván, a többieket szégyen szemre elbocsátottátok.

Tehát az említett és számtalan más jogtalan eljárás és a közös egyezségek megsértései folytán — melyek igen nagy számmal vannak — az igen hatalmas és győzhetetlen római császár, az én legkegyelmesebb uram, a visszaélések megszüntetése végett szükségesnek tartotta, hogy nekem azt a legkegyelmesebb megbízatást küldje, hogy a váradiakat, a nekik adott pontokba foglalt engedmények épségben tartásával, visszatartsuk. Ennek folytán gyermekeikkel s feleségeikkel s minden hozzájuk tartozó dolgaikkal bántatlanul és sértetlenül Tokaj városába vitettek s mindaddig ott őriztetnek, míg a török porta méltó és minden tekintetben kielégítő elégtételt nem ad.

A dolog tehát most úgy áll, hogy a török porta köteles a sok igazságtalan rablás folytán okozott károkat megtéríteni, továbbá azokat az embereket, a kiket besoroztak, vagy a kiket az adott szó ellenére igazságtalanul fogságba vetettek s még életben vannak, szabadon haza bocsátani, azok helyett pedig, a kik az éhségtől, hidegtől, vagy fegyver által pusztultak el, más német foglyok, különösen pedig kirurgusok, ácsok, armamentáriusok s hasonlók, — a kiket Thököly erőszakosan tartott vissza — feltétlenül szabadon eresztendők. A míg ezeket a feltételeket nem teljesítik, — szavunkra kijelentjük — addig a váradiakat nem bocsátjuk el.

Ezt, a mindkettőnkre nézve szükséges és fontos dolgot nektek, mint szomszédunknak, gyorsan és részletesen azért terjesztettem elő, hogy azt ti önként és halogatás, vagy vonakodás nélkül hozzátok a török porta tudomására.

Ezt a levelet maguk a váradiak által akartam elküldeni, ők azonban valami félelem miatt vonakodtak ettől. Bármi lesz a feleletetek, azt a császári hadak fővezéréhez, Bádeni Lajos örgrófhoz okvetlenül elküldjétek, a Duna melletti sereghez. Különben üdv veletek!

A kapituláció után a császári ezredeket részint Erdélybe, részint a fő hadsereghez küldötték. Három lovas ezredet azonban, néhány magyar csapattal a Kőrös és Maros között hagytak, hogy az ellenséges portyázókat megfékezzék. A váradi törököket pedig minden podgyászuikkal együtt a tokaji vártól nem messze levő szigeten helyezték el.

A török porta, ámbár a fenti levél, de meg egy csausz által is figyelmeztettetett, hogy a kért elégtételt minél előbb adja meg, feleletet egyáltalában nem küldött s így az egész nyár eltelvén, a váradiak Tokajban maradtak.

Október 27-én Sebestyén Ibrahim pasa a nagyvezér titkárához török levelet küldött, melyben a váradiak helyzetét s köztük sokaknak a pusztulását elmondotta. Ennek azonban éppen úgy, mint az előzőknek semmi eredménye sem lett. A nagyvezér ugyanis haragudott a váradiakra, a miért a vár kapitulált.

A váradiak ebben a szorult helyzetükben Hadszi Mehemmet agát, a janicsárok kapitányát és egy másik Mehemmet agát az összesek nevében a táborba küldtek, hogy a dolgok állását Bádeni Lajos őrgrófnak előadják s az elbocsáttatást megsürgessék. 28-án érkeztek a táborba. Minthogy oda a török portáról a váradiakra vonatkozó semmi értesítés nem jött, különös kegyből Nándorfehérvárra küldték őket, hogy ott a dolgot sürgessék. Éppen jókor érkeztek. Ugyanis a főistállómester ugyanezen napokban hozott hírt a portáról a szultán két elsőszülött fiának születéséről, a mely alkalomból a váradiak is kegyelmet nyertek, t. i. elhatározták, hogy kiváltják őket a keresztyén foglyokért. Öt nap mulva tehát egy Kesler nevű megbizottal — a ki 3 évvel azelőtt került fogságba — visszatértek. Ez a Kesler Nándorfehérvárból Sefferi Ismael pasától, a janicsárok agájától Heisler tábornok részére levelet hozott, a mellyel oda mindjárt át is küldték.

A levélben a pasa azt írja Heislernek, hogy szívesen működik közre a foglyok kieserelésében, ez nagy öröme szolgál, de a keresztyének már megszegték szavukat, a mikor a váradi kapituláció feltételeit nem teljesítették, hanem a váradi törököket Tokajba vitték. Mindazonáltal az orsovai szigetről Nándorfehérvárra került foglyokat hajlandók a váradiakért esérébe adni s hozzá még Keslert is, a kiért járó külön váltságdíjat — 45 jani-

csárt, — elengedik. Kívánja azonban, hogy a Váradból kikerült egész mohammedánság minél előbb Nándorfehérvárban legyen s ennek ellenében igéri, hogy a keresztyén foglyokat ő is azonnal elbocsátja onnan. Ha azonban ezt a javaslatot Heisler nem fogadná el, akkor Kesler 7 napon belül Nándorfehérvárba visszatérjen, nehogy az érte jótállóknak aggodalmat és kellemetlenséget okozzon.

Ez a levél a foglyok kicserélése elé újabb nehézségeket gördített. Ugyanis a váradiak között a gyermekek és nők is sokkal többen voltak, mint az Orsováról Nándorfehérvárba került foglyok, a kik közül már azóta is sokan elpusztultak. Mégis Kesler buzgolkodásaira s a szánalomra méltó foglyok siralmas panaszkodásaira a hadvezetőség elhatározta, hogy, ha az elhalt foglyok helyett másokat adnak, beleegyeznek a cserébe. Keslert tehát visszaküldték Nándorfehérvárra azzal az utasítással, hogy a keresztyén foglyokat, a kik börtönben, vagy Nándorfehérvár városában vannak, írja össze, hogy a törökök onnan senkit el ne vihessenek, vagy el ne rejtsenek. Válaszul Heisler tábornok a következő levelet küldte a nándorfehérvári pasának :

Igen kedvelt, tiszteletreméltó és szeretett barátunk és szomszédunk, janicsárok agája! Illő barátsággal és emberséges üdvözléssel adom tudtadra, hogy a Kesler fogoly által ide küldött leveletek szerencsésen megérkezett. Igen nagy örömmel láttam belőle, hogy a váradiaknak és a mi foglyainknak a kicserélésére gondoltok, de, igen tisztelt barátom, a ti javaslatotok szerint hogy lenne lehetséges a kicserélés, hiszen a váradiak 3000-en felül vannak, a mieink pedig csak alig 200-an? De milyen elégtételt adtok azokért, a kik nyomorultul elvesztek? Azután felhozáatok, hogy megszegtük szavunkat a váradiak visszatartása által. Ez azonban nem úgy van! T. i. a váradiakat nem rabolták, fosztogatták ki, sem bilincsbe, börtönbe nem vetették őket s nem is, mint foglyokkal bántak velük, bár elég okot adtatok rá. Azonban csupán a mi szerencsétlen embereink iránt való jóakarattól és szánalomból, — a kiket ti ártatlanul és adott szavatok ellenére vetettetek fogságba s hozzá még a legnehezebb munkával s minden módon sanyargatatok — a ti ajánlatotokat elfogadjuk, a következő hozzáadással: Minthogy a foglyok száma nagyon egyenlőtlen, azok helyett, a kik elpusztultak, más foglyok adandók és pedig elsősorban olyanok,

a kik az elmúlt nyáron jutottak fogságba. Az orsovai szigetről elhurcoltak közül meglevők szabadon bocsátandók. Ha ti ezt a módosítást elfogadjátok, foglyainkat eresszétek szabadon minél előbb s mielőtt még a téli hideg és havazás beáll, — mivel ruhátlanok és kimerültek — ide küldjétek át. Keresztyéni becsületünkre biztosítunk benneteket, hogy a váradiaikat vagy a Tiszán, vagy szekereken haladéktalanul a török határhoz szállítjuk. Kesler foglyot hozzátok visszaküldjük, hogy szándékunkat élő szóval ő is előadja s így az ügyet minél gyorsabban nyélbe lehessen ütni. Ti is legyetek neki segítségére mindenben. Ha valamiben szolgálhatunk nektek, szívesen tesszük. Különben üdv veletek!

Heisler nov. 5-én az említett Keslert Nándorfehérvárba küldte, hogy a kölcsönös változtatásokat eszközölje. A törököket azonban semmiképpen sem tudta rávenni, hogy a mi foglyainkat előbb elbocsássák, míg a váradia törökök el nem szállítottak. Nehogy mégis a jól kezdődött ügyet elrontsák, a nándorfehérvári pasa Keslert 3 nap múlva ismét visszaküldte 24 német fogollyal, hogy jelentse ki Heisler tábornoknak, hogy a törökök a javasolt változtatásokat elfogadják s végre is akarják hajtani. Sajnálja, hogy minden foglyot nem bocsáthat el előre, de a régi szokás az, a kicserélés a határterületeken történjék.

Kesler a foglyokkal két háromevezősen indult el Nándorfehérvárból, de midőn Zalánkemenbe ért, igen erős vihar támadt, mely a dunai hidat szétzúzta, igen sok hajót szétszórt és elsüllyesztett s e miatt egész nap ott késlekedtek. Nem lévén ennivalójuk, kiszálltak a hajókról s Péterváradig gyalog mentek.

Ezalatt Heisler tábornok úgy a tokaji parancsnoknak, mint a törököknek azt az utasítást adta, hogy készüljenek az útra. Egyidejűleg mintegy 50 tutaj érkezett oda, a melyeken azok leutaztak. Már Polgárba érkeztek, de a hideg napról-napra nőtt s a Tisza fagyni kezdvén, késleltette az utat. Katonákat küldtek tehát minden irányban, hogy szekereket gyűjtsenek, a melyeken azután a váradia február elejére Péterváradra érkeztek. A foglyok kicserélése február 14-én, Karlóczán történt meg.

Dr. VÁNYI FERENCZ.

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK A KÜLFÖLDI MÚZEUMOKBAN.

(Első közlemény.)

A Magy. Tud. Akadémia Hadtudományi bizottsága 1888 december hó 20-án fölterjesztést intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz, melyben egy hadtörténelmi múzeum fölállítását, vagy legalább a nemzeti múzeumban egy újonnan szervezendő *«magyar hadtörténelmi osztály»* létesítésére a kezdeményező lépéseket megtétetni kérte.

Csáky Albin gróf, akkori miniszter, az illetékes összes szakférfiak véleményét meghallgatva, a hadtörténelmi múzeum fölállítását elhatározta s az előmunkálatok megkezdését elrendelte.

Ennek kapcsán szerzőt azzal bízta meg, hogy a középeurópai összes hadimúzeumok szervezetét s berendezését tanulmányozza s a magyar hadtörténelmi emlékeket mindenütt írja össze.

Szerző 1890-ben a magyar királyi kormány megbízólevelével indult külföldi útjára s *Bécs, Grác, Salzburg, München, Nürnberg, Stuttgart, Karlsruhe, Strassburg, Páris, Brüssel, Berlin és Drezda* múzeumait, történelmi és műgyűjteményeit vizsgálta át.

Kutatásai eredményéről hivatalos jelentésén kívül a Magy. Tud. Akadémiában tartott előadásában számolt be s a külföldi múzeumokban levő magyar hadtörténelmi emlékek szakszerű leírását a *Hadtörténelmi Közlemények* 1893-ik évfolyamában kezdte meg közzétenni.

A folyóirat azonban a következő évben megszűnt, s több mint másfél évtizedig szünetelvén, e leírások közlése is szünetelt.

A mostani világháború folyamán az illetékes tényezők újból

foglalkozni kezdvén a magyar hadtörténelmi múzeum létesítésének eszernéjével; időszerűnek tartom, hogy közléseimet én is folytassam.

Időközben előbb az *1896-iki ezredéves országos kiállítás*, majd az *1900-iki párisi világkiállítás* hadtörténelmi csoportjainak rendezésével bizatván meg, e célból tett újabb külföldi utazásaim révén, *Ambras, Innsbruck, Klagenfurt, Triest, Lemberg, Krakó, s Olaszországban Velence, Flórencz, Bologna, Turin* s végül a *Konstantinápolyban* levő török császári kincstár és összes fegyvergyűjtemények magyar emlékeivel bővült anyagom.

Folyóiratunk régi folyamának 1893-ik évi kötetében a bécsi gyűjteményekben s elsősorban a cs. és kir. *udvari fegyvermúzeumban*, továbbá az arzenálban levő *Hadsereg-múzeumban* s végül *Bécs város történelmi múzeumában* levő magyar fegyvereket írtam le. A többi bécsi gyűjtemények leírásával kell tehát folytatnom:

e) *A cs. és kir. Hofburgban.*

Ő Felsége, a boldogult Erzsébet királyné szalonjában.

Asztaldísz. *Lovasszobor*. E kis ezüstszobor egy *XVI-ik századbeli magyar huszárt* ábrázol. Vert és vésett ötvösmunka, mely tűzben van aranyozva. A vitéz virágos aranybrokát-dolmányt visel, melynek hosszú szárnyai elől fel vannak tűzve, a lábak könnyebb mozgása végett. Ehhez szűk magyar nadrágot hord, mely sarkantyús deli eszímában, vagyis bakkancsban végződik. A dolmánynak vágott ujjja van, kézvédő hajtókával. Fején nyolcz, kúpszeletre osztott, csücsba futó, nyakszirtvédővel és halántékvérttel ellátott huszársisakot, jobbában kópját, baljában tárcsapaisot hord. A szobor arcza tipikus magyar, merész arczéllel, szakál nélkül, tömör bajusszal. A ló, kövekkel kirakott és skófiummal varrott szerszámot hord, magas kápájú magyar nyereggel s keleti típusú kengyelekkel. A *XVI-ik század egyik huszárhadnagjának* jellemző képét bírjuk benne.

Pálffy Miklós, a győri hős siremlékén kifaragva s *Ortelius* krónikája első kiadásának címlapján rézmetszetben látjuk ez alak hű másolatait.¹

¹ *Magyar Műkincsek* II. k. 1898. 151 l. 14. tábla

A szertartási termekben vannak elhelyezve azok a világhírfű színgazdag s nagy műbecsű gobelinek, vagy fali szőnyegkárpitok, melyek lotharingiai Károly hercegnek a magyarországi török háborúkban aratott diadalait örökítik meg s a melyeket I. Ferencz szerzett meg s hagyott hátra 1765-ben.

A Budavár visszavételével is emlékezetessé vált s 1688-tól 1687-ig tartott diadalmas hadjárat Lotharingiai (V.) Károly herceg fővezérlete alatt folyt le.

A Lotharingiai ház ezen egyik legkiválóbb tagjának hőstetteit művészi kárpitok gazdag sorozatában juttatta kifejezésre, melyek két sorozatból állanak s az ünnepelt hadvezér fiának, az 1723. évi június 4-én elhalt Lipót József Károly hercegnek köszönhetők, ki atyjára való emlékezésből és iránta való tiszteletből, külön e célra berendezett szövőkben csináltatta e sorozatokat; az elsőt a nancy telepen 1705 táján, a másikat, a sokkal nagyobb, a Nancy melletti la malgrangei gyárban 1729 táján. Az első sorozat *Charles Mitté* vázlatai szerint szövetett s ennek monogramját, a CME. jegyet viseli. Mindegyik darabon felül közepén ott látható a Lotharingiai czímer.

Az első sorozat kárpitjai a következők:

1. *Buda ostroma.* Ennek felírata hét sorban: Budam | a Solimano II. ereptam | Carolo et Imper. Carolus V. Dux | Lothar. insigni victoria | expugnatam Leopoldo ·I | imperat restituit | MDCLXXXVI. Nagysága 4·40 + 6·10 méter. Inventar IX. 12. sz.

2. *Buda zsákmányolása.* Fölirata: Buda in capta et ferro et igne vastata 1686. Alább pedig: Pillage et saccag | ement de Bude, | l'agas des Janissa | ires, qui s'etoit fait | un retranchemen | t conduit prisonnie | le 2 Septe. | bre 1686. XF. XC. M. E. NANJI. 1705. | Nagysága: 3 méter 5 cm. és 4 méter. Inventar No. VII. 2. sz.

3. *Károly herceg diadalmenete,* a háttérben Budavár látképével. Fölirata négy sorban: Carolus V. Budam | Laureatus | ingrediens. Vera principis imaagó. Nagysága 3 méter 5 cm. + 2 méter 15 cm. Inventar No. VII. 3. sz.

4. *A mohácsi csata.* Fölirata négy sorban: Turcarum | in victoria | Mohaistrages | 12 et 13 aug. 1687. Nagysága 3 méter 5 cm. + 2 méter 15 cm. Inventar. VII. 4. sz.

5. *Erdély meghódolása.* Fölrata öt sorban: Transilvania | diu rebellis | Heroi nostro | subicitur | 1688. Nagysága 3 méter 70 cm. és 3 méter 15 cm. Inventar VII. 5. sz.

Még talán pompásabb a sokkal több darabból álló második sorozat, a mely *Charles Herbet* tervei szerint készült. Mindegyiken Lipót herczegnek és nejének, Erzsébet Saroltának czímerpajzsa díszlik.

E sorozat darabjai a következők:

1. *Lotharingiai Károly herczeg felszabadítja Pozsony városát a közeledő törököktől.* Fölrata hat sorban: Turcas | et tartaros Posenium | invasuros præventit et | profligat, auxiliaribus | Polonis viam victoria | aperit 29. Julii 1683. Nagysága: 4 méter 30 cm. és 6 méter 30 cm. Inventar IX. 1. sz.

2. *Károly herczeg Esztergom várát megadásra kényszeríti.* Fölrata hat sorban: Castris | turcarum perfractis | Strigonium arcem | munitissimam, ultro | se dedere cogit victor | Carolus V. 26. octob. 1683. | Nagysága: 4 méter 40 cm. és 5 méter 75 cm. Inventar IX. 6. sz.

3. *Vác városának meghódítása.* Fölrata hat sorban: Post captas | cæsarque Janissario | rum cohortes vacci | am foeliciter et po | tenter invadit 27. | Junii 1684. | Nagysága 4 méter 45 cm. + 6 méter 55 cm. Inventar IX. 7. sz.

4. *Szent Endre dunai sziget bevétele.* Fölrata hét sorban: Pontibus | instructis insulam | sancti Andreæ aggere | valido Turcarum multa | manu propugnatam ex | pugnat Carolus V | 10 Julii 1684. | Nagysága: 3·80 + 5·10 méter. Inventar IX. 8. sz.

5. *A Buda felszabadítására törekvő török sereg megreretése Hamzsabégnél.* Fölrata kilencz sorban: Superbiens | turcarum exercitus in | auxilium Budæ festinans | germanosque ululatibus | tentam territorare, oppug | natur desertisque camelis | et apparatu bellico castra | luctuose re | petit 22 Jul. 1684. | Nagysága: 4·45 és 6·10 méter. Inventar IX. 9. sz.

6. *A törököktől megszállt esztergomi vár felszabadítása és Érsekújvár bevétele.* Fölrata hét sorban: Strigonium | ab obsidione liberat Carolus | V | et rapido victoriae impetu | Neoselium, dirutis marte | prudenti, auxiliaribus turcarum | copiis diropit

die 16 augusti 1685. | Nagysága : 4·30+7·40 méter. Inventar IX. No. 10.

7. *Lotharingiai Károly herceg beveszi Budát.* Fölrata három sorban : Buda | ab Heroe | Lotharingia incapta. 1686. | Nagysága : 3 méter 5 cm. és 1 méter 37 cm. Inventar No. VII. 1. sz.

8. *Károly herceg bevonulása Budára.* Fölrata hat sorban : Hic est | in conspectu | silvæ Asia | cujus armis | et virtutibus religio | triumphavit | Nagysága : 4 méter + 6 méter 65 cm. Inventar No. IX. 14. sz.

9. *Károly megveri a felszabadításra szertő törököket és Szegedet beveszi.* Fölrata nyolcz sorban : Laboranti | Segedino, auxilium ferentes | tartaros fugat Carolus V | frangit iterum viserii cona | tus importantes, et in dupli | cis victoriæ pretium, eodem | die partæ, ultro se Heroi | Segedinum subjicit 21 okt. 1686. | Nagysága : 4 méter 40 cm. + 6 méter 50 cm. Inventar No. IX. 15. sz.

10. *A mohácsi csata.* Fölrata hat sorban : Insolentes turcas in Mohatzii campis | Victores quondam, vicit | Carolus V et fugiantes | insequens ferro aut | naufragio perire compulit. 13 Augusti, 1687. | Nagysága : 4 méter 50 cm. + 7 méter 68 cm. Inventar No. IX. 16. sz.

11. *A mohácsi megerősített tábor bevétele és fölprédálása.* Fölrata hat sorban : Castra | ad Mohazii vicum | duplici munita aggere | expugnat, exercitus | fracti spolia diripit | Carolus V. 13 augusti 1687. | Nagysága : 4 méter 40 cm. és 5 méter 95 cm. Inventar No. IX. 17. sz.

12. *Eszék bevétele.* Fölrata öt sorban : Post effurum cæsumque | acerta clade hostem | Essechium pontemque | ejus diripit Carolus V 5. Octobris 1687 | Nagysága : 4 méter + 4 méter 60 cm. Inventar No. IX. 18. sz.

13. *Erdély meghódol I. Lipót császárnak.* Fölrata öt sorban : Transilvania | Turcis dudum tri | butaria victorici ducis | subacta manu cæsari | restituitur. | Nagysága : 4 méter + 6 méter 60 cm. Inventar No. IX. 19. sz.

14. *A janicsárok lemészárlása és Buda felprédálása, Károly herceg jelenlétében.* A kép előterében álló hat lovas alak közül a fehér lovon ülő, Lotharingiai Károly, a mint a balján álló tisztnek kiadja a parancsot a szabad prédálásra. A kép színtere a mai

Szentháromság-tér, jobboldalt a Mátyás-templommal. A teret lángra borult épületek környezik s a téren, az utcákon, a kapukban, ablakokban egyes öldöklési s rablási jelenetek láthatók. A szemben nyíló utcán vágató lovasság rohan végig; az előtér jobboldalán török nőket vezet egy harcos, előttük egy lovas épp csapást mér egy lerogyott törökre. Mindenütt szétmarcangolt, ruháiktól megfosztott hullák hevernek s gazdátlan lovak, tört fegyverek, foglyul ejtett alakok láthatók. A remekül összeállított, színekben és alakokban dús kép, valóban megkapó látványt nyújt. Az egész ékes renaissance-szegélyzet veszi körül, kétoldalt egy-egy török alak által tartott oszlop, mely alatt fegyvertropheák láthatók, míg az alsó és felső keskenyebb szegélyzetet egyes, a lotharingiai és orleansi címerekből vett motívumok díszítik. A felső szegély közepén az említett két egyesített címerpajzs foglal helyet, míg az alsónak közepén keretbe foglalva a következő hatsoros fölirat olvasható: Budam | expugnatum Janissa | riorum sangvine | exundantem | direptioni tradidit vic | tor Carolus V. 2. Sept. 1686. | Nagysága: 4 méter 50 + 6 méter 94 cm. Inventar IX. 13. sz.

15. *Károly herczeg megveri a Buda felszabadítására siető török hadsereget.* A háttér Buda várának északnyugatról felvett látképe képezi ostromjelenetekkel. A gyönyörű mozgalmas csatakép előtérében fehér lován Károly herczeg vezénnyel. Fölirata négy sorban: In | auxilium Budæ labo | rantis, advolantes turcas excipit et |, debellat 8. augusti 1686. | Nagysága: 4·50 m + 7·40 m. Inventar IX. 11. sz.

16. *A párkányi csata.* Az előtérben Károly herczeg lovas alakja, a mint csapataival a Dunába szorítja a törököket. A Duna túlsó partján látható Esztergom várának képe. Fölirata hat sorban: Arx | Barkaniensis Caroli V | Victricibus armis | expugnata | imperio asseritur | Die 9 octob. Anni 1683. | Nagysága: 4 m. 50 cm. + 7 m. 35 cm. Inventar IX. 5. sz.

A feliratok latinságában s a magyar helynevek írásában több hiba fordul elő.¹

¹ Dr. Ernst Ritter v. Birck. Inventar der im Besitze des all. h. Kaiserhauses befindlichen Niederländer Tapeten und Gobelins. Wien. 1882.

f) *Ferencz Ferdinánd főherczeg estei gyűjteményében.*

A gyűjteményben, főleg a harmadik teremben, számos XVI. és XVII. századbéli magyar fegyver van.

Már a II-ik terem XXXVIII-ik fegyvercsoportjában találunk két XVI. és két XVII. századbéli magyar eredetű szablyát.

A III-ik teremben 164. szám alatt van felállítva egy díszes magyar hajdú félvértezet, mely futtatott fekete alapon aranyozott levélkítményekkel van díszítve. Rákvértjei és magyar sisakjának stylja, készítésének korát a XVII. századra helyezik.

A IX-ik fegyvercsoportban a XVI. századbéli magyar tárcsapajzsok két ritka formájára találunk, melyek feketére futtatott vasból vannak kovácsolva. Mellettük valamivel későbbi korból származó két szablya van elhelyezve.

Ugyanezen terem szekrényében két díszes fokost látunk a XVII. század elejéről. A XXIV-ik számú fegyvercsoportozatban pedig egy a XVI. századból származó, madárcsőrforma hegygel és négyszögletű fokkal bíró magyar fokos van elhelyezve.

A VI-ik fegyvercsoportozatban 1 drb. XVI. századbéli gerezdesfejfű, 1 drb. XVII. századi gömbfejfű buzogány s egy ugyane korból való kis fokos, a IV-ik csoportozatban négy XVIII. századbéli magyar szablya, a XXVIII-ik csoportban 1 XVI. és 3 drb. XVII. századbéli szablya, a XXV-ik csoportban egy XVI. századbéli tipikus magyar ostromsisak, a XXII-ik csoportban egy XVII. századbéli aranyozott magyar fokos, a VII-ik csoportban 115. szám alatt egy ugyancsak XVII. századbéli magyar rohamsisak, a XVIII-ik csoportban egy ugyane korból való magyar fokos és a XXXI-ik csoportban két újabbkori szablya látható.

Ezekon kívül a gyűjteményben több, a magyarországi háborúkból származó török fegyver is található.

Magyar Műkincsek. II. k. 1898. 43 l. és 23 l. és 23. tábla III. k. 1901. 1. tábla.

Dr. Szendrei János Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves orsz. kiállításán 1896. 739. és 751. l.

Majláth Béla. A történelmi kiállítás kalauza 1886., 257., 258. l.

g) *A cs. és kir. udvari és állami levéltárban.*

Itt az oklevéltani és levéltári anyagtól eltekintve, csupán a muzeális műtárgyakat, nevezetesen az *eredeti* csatavázlatokat és várrajzokat vettük figyelembe. Ezek:

1. *1554-ből* a törököktől ostromolt *Füle*k várának tollrajza, melyet Krusith János kapitány küldött az akkori győri generálisnak, Sforza Pallavicininak.

2. *1562-ből.* *Gyula* vára. Nagy színezett tollrajz.

3. *1562-ből.* Tervezet, hogy *Gyula* várának bástyái s maga az egész vár is miként lenne teljesen átépítendő. Nagy színezett rajz.

4. *1567-ből.* *Tokaj* vára. Tollrajz.

5. *1588-ból.* Vázlatrajz, jelentéssel együtt a *szikszói* csatáról.

6. *1684-ből.* *Murány* vár alaprajza, *Casea* császári katonai mérnöktől. Tollrajz.

7. *1684-ből* *Murány* erődítményeinek profil rajza. Ugyanattól.

8. *1685-ből* *Kassa* város és ostromának rajza. Színezett rajz.

9. *1685-ből.* *Sárospatak* látképe. Színezett rajz.

10. *1686.* *Szeged* alaprajza és látképe. *Boulaincavil* császári mérnöktől. Igen szép nagy színezett rajz.

11. *1687-ből.* Buda. Igen szép, nagy színezett rajz, melyet gróf Rabatta készíttetett.

12. *1687-ből* A *mohácsi* csatatér rajza. *Jwignytől.*

13. *1687-ből.* *Eszék* alaprajza és látképe. Színezett rajz. *Jwignytől.*

14. *1688-ból.* *Belgrád* alaprajza és látképe, valamint az azt ostromló császári csapatok elhelyezése. Tollrajz.

15. *1696-ból.* Az Erdélyben fekvő *Bethlen* várkastély színezett térképe.

h) *A cs. és kir. hadilevéltárban.*

A magyarországi hadjáratokra vonatkozó óriási okleveles és levéltári anyag mellőzésével itt is csupán néhány becsesebb *eredeti csatavázlat várrajz és hadi térképi fölvételt* vettünk, mint inkább muzeális anyagot figyelembe.

1. *1660–1664.* Egy kötet eredeti kézrajz, melynek címe:

Vierzig zwey saubere Abrisse verschiedener Gränz-Festungen, Schlösser und Städte in *Hungarn*, ungefähr von den Jahren 1660 bis 1664. 42 képpel. *Montecucoli Raimond* herczeg tábornagy hagyatékából. Jegye. Arch. No. 1. 6—VIII. b.

2. 1663. Eigentlicher Grundriss des königl. haupt- und Residenz-Schloss sambt der Statt *Pressburg* wie selbe nach Oberst *Priami* zu fortificiren wäre.

3. A török állami pecsét lenyomata, mely a *Zentánál* elfogott nagyvezér nyakán találtatott.

4. 1691 aug. 19. A szalánkemeni csata térképe. Levéltári jegye: Z. IV. 1691. 1.

5. 1692 junius 5. *Nagyvárad* elfoglalásának térképe. Jegye: Z. IV. 1692. 3.

6. 1694 aug. 29—szept. 21. *Pétervárad* törökök által való körülzárolásának térképe. Z. IV. 31.

6a. 1697 szept. 11. A *zentai* csata térképe. Jegye: Z. IV. 7.

7. 1698. *Eger*, *Nagyvárad* és *Nagybecskerek* hadműveleti térképe. Jegye: Z. IV. 1.

8. 1702. *Brassó* alaprajza. Jenő herczeg aláírásával van hitelesítve.

9. 1716. *Temesvárnak* szept. 1-étől október 14-éig a császári hadak által való megszállásának hadműveleti térképe. Jegye: Z. VIII. 3. 2.

10. 1716 aug. 5. A *Pétervárad* melletti csata terve. Jegye: Z. VIII. 2. 1.

11. 1716. A Jenő herczeg vezérlete alatt a Magyarországon viselt hadjárat térképe. Rajzolta: *Blöder*.

12. 1716. A Jenő herczeg vezérlete alatt Magyarországon Szlavoniában és Boszniában viselt hadjárat tervei és menetterve. Rajzolta: *Sparr*.

13. 1716. A magyarországi hadjárat tréképe. 4 darab. Jegye: Z. VIII. 1.

14. 1717. aug. 16. A *belgrádi* csata terve. Jegye: Z. VIII. 3.

15. 1737. A Duna *Belgrádtól Orsováig*, az ezen vonalon fekvő erődítmények, kastélyok és romokkal együtt. Színezett kézirat. Fecit et delinea vit *Sparr*.

16. 1751. A *Duna* térképe *Ulmtól Vidinig* a mellette fekvő

városok, várak és romok alaprajzai és látképeivel. Rajzolta : *Sparr*.

17. 1770—72. Felső-Magyarország katonai felvételei.
18. 1788. *Zimony és Progar* alaprajza. Rajzolta : *Kameniczek*.
19. 1789. Erdély táborokari térképe. Rajzolta : *Wenczelly*.
20. 1789. *Uj-Orsova*, török határerősség, színes kézrajz.

i) *A cs. és kir. technikai és közigazgatási katonai bizottság levéltárában.*

A következő eredeti kézrajzok s aquarellekben meglevő magyarországi vár alaprajzokat, látképeket és térképeket vettük jegyzékbe :

1. 1597 és 1700-ból *Sopron* fölvételei 2 drb.
2. 1602 és 1644-ből. *Óvár* fölvételei 2 drb.
3. 1610. *Eszék* és környékének erődítési térképe. Színes kézrajz. G. B. F.-től.
4. 1642—1849-ig *Pozsony* látképei és katonai felvételei. 10 drb.
5. 1653—1708-ig. *Érsekujvár* látképei és átnézeti térképei 3 drb.
6. 1660. *Tokaj vára*. Kézrajz : *Holsttől*.
7. 1660—1704-ig. *Tokaj* várának fölvételei 5 drb.
8. 1664—1700. *Nagykanizsa* felvételei. 2 drb.
9. 1668—1810. *Lipótvár* (Nyitra megye) látképei és helyrajzai. 16 drb.
10. 1670—1765-ből. *Ungvár* várának fölvételei. 6 drb.
11. 1670 és 1692-ből. *Szendrő*. 2 drb.
12. 1675—1849-ig. *Komárom vár* látképei, alaprajzai, profilrajzai és átépítési tervei 70 drb.
13. 1679-ből *Selmecz* fölvétele.
14. 1679. *Gutta* térképe.
15. 1680. *Vác* térképe.
16. 1680. *Fülekvár* és erődítményeinek látképe és profilrajza. Színes kézrajz.
17. 1680. *Veszprém* térképe.
18. 1681-ből *Vízvár* (Érsekujvár közelében) alaprajza.
19. 1683—1756-ig. *Esztergom* várának térképei és látképei. 15 drb.

20. 1686. *Budavár* ostroma és bevétele. Ritka rézmetszet *Juvigny Károlytól*.
21. 1686, 1741., 1753., 1763., 1775., 1811., 1824. és 1839. évekből *Buda* tér- és látképei. 60 drb.
22. 1689., 1732., 1763., 1766., 1773., 1774. és 1780. évekből. *Máramarossziget* térképei, átnézeti és profilrajzai. 8 drb.
23. 1690 és 1718-ból. *Karánsebes* katonai fölvételei. 2 drb.
24. 1691 és 1738-ból. *Székesfehérvár* átnézeti képei. 2 drb.
25. 1691 és 1776-ból *Nagyvárad* várának fölvételei. 10 drb.
26. 1692. *Lippa* térképe.
27. 1698 és 1775-ből *Szeged* katonai fölvételei, látképei és helyzetrajzai. 9 drb.
28. *XVII-ik század*. *Kassa* látképei és helyszínrajzai. 9 drb.
29. 1706 és 1745-ből. *Trencsén* vár képei. 5 drb.
30. 1711 és 1771-ből. *Munkács* várának átnézeti alap- és profilrajzai. 6 drb.
31. 1711. *Zólyom* vár látképe és alaprajza 3 drb.
32. 1712 és 1754-ből *Szolnok* térképei 3 drb.
33. 1713 és 1777-ből, *Huszt* várának különböző katonai fölvételei. 7 drb.
34. 1715. *Arad* várának látképe. Színes kézrajz.
35. 1715—1849-ig *Arad* várának látképei, tervei és térképei. 40 drb.
36. 1716. *Pancsova* fölvétele.
37. 1716 és 1849-ből. *Temesvár* lát- és térképei, továbbá különböző átnézeti tervek és profilrajzok az 1716., 1732., 1746., 1750. és 1754. valamint 1761. évekből. 20 drb.
38. 1720. *Iócsé* helyrajzi fölvétele.
39. 1723. *Ökörmező* helyrajzi térképe.
40. 1740. *Dévény* vár alaprajza.
41. 1773. *Lubló* térképe. 2 drb.
42. 1788. *Szombathely* katonai térképe.
43. 1789 és 1838-ból. *Orsova* katonai fölvételei. 4 drb
44. 1793. A *Duna* vonalának térképe.
45. 1793. *Ada-Kaleh* katonai fölvétele. 2 drb.
46. 1810. *Árva* várának képei. 5 drb.
47. 1811 és 1849-ből. *Légrad* fölvételei. 4 drb.

48. 1849-ből. *Letenye* katonai térképe.

49. 1865—68. évekből. A Horvát-Slavon katonai határőrvidék eredeti fölvételei. 224. lap.

50. 1853—1868 évekből. Erdély eredeti katonai fölvételei. 49 részlet-lap.

j) *Bécsi magángyűjteményekben.*

A főherczegek, főurak mindig előszeretettel foglalkoztak fegyverek gyűjtésével. Sok családban Ausztriában és Bécsben századokkal ezelőtt keletkezett fegyvergyűjtemények vannak. A szoros történelmi családi és közjogi kapcsolatnál fogva természetes, hogy e gyűjteményekbe is számos magyar hadtörténelmi emlék jutott.

Ilyenek Bécsben a *Hardeck*, *Kinszky*, *Lichtenstein*, *Thun*, *Schwarzenberg*, *Salm*, *Brenner* és *Lobkovitz* hercegi és grófi fegyvergyűjtemények, valamint *Hauslab* tábornok gyűjteménye. Mindezekben szintén vannak magyar fegyverek és emlékek. Ezek tanulmányozásába azonban most, midőn a nyilvános gyűjtemények átkutatása volt feladatunk, nem bocsájtkozhattunk, s így meg kell elégednünk azok pusztá jelzésével és névszerinti fölemelésével.

Egyet azonban mégis különösen ki kell emelnünk s ez *Wilczek János* gróf gyűjteménye. Ez a gyűjtemény a Bécs közelében fekvő *Kreuzenstein* várában van elhelyezve. E vár eredete a messze középkorba nyulik vissza s egyidőben magyar primási birtok is volt. A gróf ezt a várat teljes középkori fölszereléseiével állította helyre s a többi között fegyverkamaráját és lovagtermét is kizárólag középkori fegyverekkel töltötte meg. E fegyverek között számos magyar eredetű van. Szállfegyverek, ritka formájú sisakok, Mátyás korabeli álló és XVI-ik századbéli tárcsapaiszok, pallosok, számszerijak, buzogányok stb. Mindezeket szintén jegyzékbe revén a helyszínén, azokat a tulajdonos gróf készséggel engedte át az 1896-iki ezredéves országos kiállításra, 74 darab ritka középkori fegyverrel szerepelvén a kiállítók között. Ezek itten való ismertetésétől és felsorolásától azért tekintünk el, mert azok szakszerű leírása akkor már megjelent.¹

Dr. SZENDREI JÁNOS.

¹ Lásd : Dr. Szendrei János i. m.

TÁRCZA.

BR. TÓTH FERENCZ A DARDANELLÁK MEGERŐSÍTŐJE.

(1733 — 1793.)¹

A világháború legtanulságosabb fejezetei közé tartoznak az ántánt hatalmaknak erőfeszítései a Dardanellák birtokáért. Nem tekintve azt, hogy az ismert nagyszabású hadivállalat, mellyel párhuzamosan haladt a diplomácia munkája is a Törökországgal területileg közvetlenül érintkező Balkán-államok fegyveres közbelépésének megnyerése végett, — a legkülönfélébb politikai és gazdasági kívánalmakat volt hivatva kielégíteni, — mint hadivállalat is figyelemreméltó. Ez volt az újjászervezett török haderő tűzpróbája, mely beigazolta a török emberanyag és a német szervezőképesség kiválóságát. Az alább ismertetendő könyvnek főleg abban áll jelentősége, hogy megismertet a Dardanellák első megerősítőjével s a török hadsereg első rendszeres átszervezőjével, a *magyar* báró Tóth Ferenczel, ki az újjászervezést francia érdekek szolgálatában kimondottan oroszellenes czélzattal irányította.

Tóth Ferencz családja nyitrai megyei származású volt ; atyja, Tóth András, már gyermekkorában Rákóczi szolgálatában állott ; 1711-ben együtt ment vele Lengyelországba, 1715-ben pedig követte Törökországba. Midőn 1720-ban gróf Bercsényi Miklós javaslata alapján a francia udvar hozzájárult egy magyar huszárezred felállításának tervezetéhez, Bercsényi László a rodostói magyar emigránsok közül toborozta össze az ezred első katonáit ; köztük volt Tóth András is, ki társai-

¹ *Palóczy Edgár: Br. Tóth Ferencz, a Dardanellák megerősítője. 1733 — 1793. Buda pest, 1916. Kiadja a Vörös Félhold támogatására alakult országos bizottság. 8°, 338 l.*

val együtt 1721-ben Franciaországba hajózott s XV. Lajos szolgálatába lépett. Katonai pályáján elég gyorsan haladt ; 1733-ban már kapitány, majd alezredes, vezénylő ezredes, a negyvenes évek háborúiban tábornok, utóbb pedig részben katonai, részben időközi diplomáciai megbízásainak jutalmazásaként francia báróvá lett. Felesége francia leány volt ; ettől született fia Ferencz és leánya, ki gróf Vergennes francia diplomatához ment nőül. Midőn gr. Vergennes 1755-ben konstantinápolyi követté lett, Tóth András is vele ment a török fővárosba ; ettől fogva életben lévő rodostói bujdosó honfitársaival ismét szorosabb összeköttetésben élt. Rodostóban érte utól a halál is 1757 július 9-én, 59 éves korában.

Az emigránsok fainak, kik idegen névvel, ismeretlenül állottak a francia családok versengései közt, csak egy pálya állott nyitva, a katonai ; ezért neveltette br. Tóth András is egyetlen fiát katonának. *Ferencz* (szül. 1733 aug. 17.) a Bercsényi-ezredben kezdte meg pályafutását. 1754-ben már kapitány volt, ugyanekkor meg is nősült, nőül vevén Rambaud Máriát, egy előkelő lyoni család tagját. 1754-ben atyjával együtt Konstantinápolyba ment, hol sógora mellett titkárként működött. Titkári minőségében közelebbi érintkezésbe jutott a portával, hol török nyelvismerete révén neve ismertté vált. Ennek tulajdonítható, hogy 1757-ben a porta egy nagyobb szabású csatornázási vállalat alkalmával szakértőül kérte fel. 1763-ban Franciaországba tért vissza s emlékirattal fordult az ekkor mindenható Choiseul herceghez, melyben a Fekete-tengernek a francia kereskedelem számára való megnyitásának módozatait fejtette ki. Az udvar azonban az emlékiratot egyelőre tárgytalannak tekintette, Tóth munkaerejét is csak három év múlva kívánta meg, midőn politikai megbizatással küldte az akkor porosz fenhatóság alatt lévő Neuchatelbe az ottani közhangulat és a politikai viszonyok megfigyelésére.

Ismeretes, hogy Neuchatel 1707 óta tartozott a porosz királysághoz ; Poroszország szuverenitását Neuchatel felett XIV. Lajos is kénytelen volt elismerni az utrechti békében (1713 ápr. 11.). A francia udvar azonban sohasem nyugodott meg abban, hogy a protestáns porosz uralkodóház befolyása Svájcban megerősödjék ; ezt tudva, Nagy Frigyes 1757-ben Neuchatel ideiglenes átengedésével igyekezett Franciaországot ausztriai szövetségesétől való elszakadásra bírni. Tervét a bécsi udvar meggyűlölte ugyan, de viszont most már a francia diplomácia sem igen rejtegette azt a törekvését, hogy a fejedelemséget esetleg valamely Bourbon herceg kormányzása alatt Franciaországhoz csatolja. A terv diplomáciai előkészítését Choiseul herceg 1766-ban Tóth Ferenczre bízta, utasításul adván neki a neuchатели politikai, gazdasági, társadalmi

viszonyok tüzetes megismerése mellett a porosz uralkodóház és Neuchatel közt fennálló szerződések lényegének s a közhangulatnak kifürkészését is.

Tóth 1767 januárius közepén már a neuchateli fejedelemség területén tartózkodott, mint magánzó, ki jelenlétét tudásvágyával, kereskedelmi és üzleti érdekekkel okadatolta. Négy hónapig tartózkodott Neuchatelben, s ez alatt az idő alatt sűrűen küldte jelentéseit miniszterének; 1767 májusában azonban porosz befolyás következtében Tóth kénytelen volt Neuchatelt elhagyni azzal a jelentékeny tapasztalattal, hogy a fejedelemségben Nagy Frigyes uralkodása népszerű, s a Bourbon-törekvések előkészítésére a reális előfeltételek ez idő szerint hiányoznak. Az eredmény, bár a francia hatalmi törekvések szempontjából negatív volt, — egyelőre megbízható tájékoztatásul szolgálhatott, s ezzel Tóth megbízatását tulajdonképen meg is oldotta. Beigazolt diplomáciai képességének tulajdonítható, hogy az udvar már 1767 nyarán, az időközben áttanulmányozott kereskedelmi emlékirat hatása alatt is, Tóthra bízta a francia államérdekeknek a krimi tatár kánnál való képviselőtét (jul. 6.).

Feladata mindenekelőtt az volt, hogy a tatárságban bizalmatlanságot keltsen II. Katalin politikája ellen, melynek végső célja a tatárság megsemmisítése, s adandó alkalommal a francia kormány is számíthatson a tatárság közreműködésére. «Franciaországnak — úgymond az utasítás — saját érdeke, hogy egy ily nyugtalan, nagyra vágyó, valamint szomszédainak nyugalma és békéjét háborgató állam (mint Oroszország), mely annyira ragaszkodik zsarnoki kívánságaihoz, meg ne nagyobbodjék s így ne kerüljön olyan helyzetbe, hogy Európa nagy részének törvényeket diktáljon mindazokban az ügyekben, melyekbe jog és ok nélkül beavatkozni törekszik.» Ne mulasszon el végül egyetlen alkalmat sem az általa felvetett kereskedelem lehetőségeinek tanulmányozására s igyekezzék pontos képet adni a Fekete tenger melléki tartományok földrajzi és politikai viszonyairól.

Tóth 1767 július 10-én hagyta el, már mint ezredes, Párist, s Bécsen, Varsón, Jassyn át október 17-én Bakesiszerajba, a tatár fővárosba érkezett. A tatár kán, ki nem sokkal a francia követség megérkezése előtt vette át az uralkodást, rövid idő alatt Tóth befolyása alá került. Ennek tulajdonítható, hogy a tatárság az 1768—74-iki orosz-török háborúba is beavatkozott, bár nem nagy szerencsével. Tóth még a hadjárat közben (1770) Konstantinápolyba ment, hol ugyanakkor a kedvezőtlen menetű hadjárat hatása alatt és francia nyomásra komolyan kezdtek foglalkozni a török tüzérség, haditengerészet és műszaki csapatok

ujjászervezésének gondolatával, sőt szóba került a Bosporus és a Dardanellák védelmi állapotba helyezésének kérdése is.

III. Musztafa szultán az átszervezés munkálataival br. Tóthot bízta meg; e megbízásban kétségtelen része volt Tóth magyar származásának, mint azt Tóth emlékirataiban meg is említi. A tervezetéseket az 1770 július 6-iki csezmei tengeri csata után, melyben a török flottát az orosz tengeri haderő teljesen megsemmisítette, sürgős munkának kellett felváltania, mert a török főváros abban a veszedelemben forgott, hogy ellenséges kézbe kerül. A szultán ilyen körülmények közt a védelmet teljesen Tóthra bízta a legszélesebb intézkedési jogkörrel.

Tóth már a bosporusi erődökből következtethetett a Dardanellák erődeinek állapotára. A helyszíni tapasztalatok valóban siralmasak voltak. A víz felszínével egy magasságban fekvő ütegek felett harmincz láb magasságú falak emelkedtek, melyek azzal fenyegették védőiket, hogy az első ellenséges találatra az ágyúkra és a kiszolgáló legénységre fognak omlani. Az európai és ázsiai erődök főütegeit nagy kaliberű ágyúk alkották ugyan, de hiányos felszereléssel; legnagyobb részük bronzból volt, hiányzott azonban rajtuk az ágyúcsap, lafettájuk nem volt, s csak torkukkal nyugodtak vastag, kivájt fatönkökön. Hátsó részük kőfalra rugott, mely visszazaladásukat meggátolta. A tengerpart homokján számtalan ágyú, mozsár hevert, de azok inkább egy ostrom emlékeinek, mint egy ostrom feltartóztatása eszközeinek látszottak. A török védősereg teljesen demoralizált volt, úgy hogy számolni kellett azzal az eshetőséggel, hogy az első ágyúlövésre elhagyja az erődöket. Ez meg is történt, midőn három nappal Tóth megérkezése után az orosz hajóhad kifutott az enosi-öbölből és a félszigetet megtámadta; mikor is egyedül Tóth hidegvérének és személyes bátorságának lehetett köszönni, hogy az orosz flotta támadása ezúttal is kudarczal végződött.

Az ellenséges flotta eltávoztása után Tóth a földrajzi viszonyok mérlegelése alapján a szükséges új ütegek helyét kijelölván, azonnal megkezdte a munkálatokat. Az ütegek kiépítése azonban lassan haladt, de mikor elkészült, a szultán védelmükre 30,000 főből álló sereget összpontosított a Dardanelláknál. A sereget Tóth osztotta el az európai és az ázsiai partok védelmére; s volt gondja arra, hogy harcszerű gyakorlatokkal meggyőzze a bizalmatlan török katonaságot a védőműnek ellenálló képességéről. Nem kerülte el figyelmét azonfelül az enosi-öböl megerősítésének szüksége sem, melyet 1771 elején, Konstantinápolyba való visszatérte után az ő javaslatára a szultán haladéktalanul el is rendelt.

A Dardanellák védelme közben nyilvánvalóvá lett Tóth előtt, hogy

a török hadakat újabban ért vereségek közvetlen oka a török haderő hiányos felszerelése és szervezatlensége. Különösen tüzéségük volt elavult, mely egyáltalában nem vehette fel a versenyt a gyorstüzelő ágyúkkal rendelkező orosz tüzéséggel; jellemző e tekintetben, hogy a török ágyúk megtöltése félna pig is eltartott. Az észlelt hiányokra Tóth br. nem késett a szultán figyelmét felhívni, ki most már nem akarván fél-rendszeresabályokkal megelégedni, Tóthnak a török haderő gyökeres át-szervezésére megbízást adott.

Báró Tóth a megbízásnak megfelelően elsősorban a török *tüzéség* reformját kívánta megoldani. Kiathanaban tüzeriskolát állíttatott fel 50 tüzer számára s két négyfontos orosz ágyún megtanította ezeket a gyorstüzelésre. 1772-ben hozzáfogott az *utászcsoapatok* szervezéséhez is. A török hadsereg hadi pontonokat egyáltalában nem ismert, miért is a hadmozdulatok nehézkesek és bonyodalmasak voltak. Br. Tóth tehát mindenekelőtt Konstantinápolyban nagyobb műhelyeket állíttatott fel, hol személyes felügyelete alatt készültek az első hajóvázak. A pontonok oldalait eleinte rézlemezekkel akarta kiveretni, minthogy azonban a lemezek beszerzése nehézségekbe ütközött, — a pontonok falait bőrrel vonatta be. Az első hidverési próbát maga a szultán is végignézte, ki a szép eredmény láttára maga is sürgette a továbbfejlesztést. Tóth nevéhez fűződik a török *ágyúöntés* megjavítása is. A törökök kezdetleges módon, a haladó kortól elmaradva öntötték ágyúikat a hiányosan felszerelt és hiányos tudású mesteremberektől vezetett öntődékekben. Br. Tóth az ágyúfúrást hozta javaslatba. A törökök kételkedéssel fogadták az új eszmét, a szultán azonban felhatalmazta egy új ágyúöntőde építésére és felszerelésére. Tóth br. — jóllehet szakértők hiányában nagy nehézségekkel kellett megküzdenie, s az ágyúöntés technikáját tulajdonképen maga sem ismerte aprólékosan — a tengerparton felállíttatta az öntődét, s abban próbaképen tizenhárom óra alatt 30.000 font érczet olvasztott, melyből a kételkedők szemeláttára húsz ágyút öntetett. Itt készültek azoka mozsarak és bombák is, melyeket a török-orosz háborúban azonnal használtak is.

A rövid idő alatt elért eredmények alapján a szultán megbízta br. Tóthot egy *új tüzerestület* szervezésével; így alakítja meg a «szüratsio» («szorgalmasok») néven ismert csapatot, mely 600 emberből állott, s a melyet albán mintájú ruhával láttak el. A szüratsikak Tóth szuronnyal is felszereltette, rendszeres katonai rendgyakorlatokat, sőt nyilvános díszgyakorlatokat is végeztetett velük. A szüratsiknál a testi fenytést betiltotta, inkább a becsületérzésükre és kötelességtudásukra alapozta a fegyelmet, csupán a szökést büntette gályarabsággal, pedig a szökés

a török hadseregnél nem esett büntetés alá. A fegyelem előmozdítására való volt a *várta* intézménye is, melyet br. Tóth ekkor honosított meg a török hadseregben. Ez a fegyelmezett tüzértestület rövid idő alatt perczenként 15 lövést adhatott le, a mi a multhoz képest feltűnő eredmény volt.

A hosszasan huzódó orosz-török háború időszakává tette, különösen a törökökre nézve kedvezőtlen kialakulásánál fogva, — a *Boszporusz megerősítését*. Erről III. Musztafa már 1772-ben tanácskozott br. Tóthtal, ki ekkor azt javasolta, hogy a porta a Boszporusz torkolatánál két új erődöt építtessen. Minthogy azonban a munkálatok végzését olyan építőmesterekre bízták, kik nemcsak az erődítéstanban, hanem még az építés technikájában is járatlanok voltak, — az új erődök értéktelen építményeknek bizonyultak. A felülvizsgálattal megbízott br. Tóth leplezetlenül a szultán tudomására hozta az új erődök hasznavetelenségét; s a helyszíni szemle után alkalmas helyen új helyeket jelölt ki az újonnan felépítendő erődök számára, de azok felépítésére csak 1773 tavaszán került a sor. A munkálatokat br. Tóth személyesen irányította, s így aránylag elég rövid idő alatt felépülhetett a két erőd, melyek egyikét a törökök azóta is «madzsar kaleszia»-nek, magyar várnak nevezik. Ez az erőd még 1889-ben is a Boszporusz legjobb karban tartott vára volt, melyben ugyanekkor 58 Krupp-ágyú volt.

A rövid idő alatt elért nagy eredmények arra birták a szultánt, hogy Tóthra bízta a trónörökös nevelésének irányítását. A Tóth személye iránt való bizalomnak tulajdonítható az is, hogy magáévá tette az 1773 óta brigadéroszá lett Tóth azon gondolatát is, hogy a szuezi földszoros átvágásával összeköttetést létesítsen a Földközi- és a Vöröstengeter közt. A szultán váratlan halála (1773 decz. 24.) azonban megakadályozta a terv megvalósulását s ezzel a török tengerészet fejlesztése is megakadt, jóllehet Tóth a szakszerű elméleti és gyakorlati oktatás, a hajóépítés modernizálása által a fejlődés alapjait e téren is lerakta. Működésének egy emléke napjainkra is fenmaradt: a zöld török hadilobogó, melyet a porta az ő tanácsára választott hadilobogóul hadihajói számára. Az új szultánban, I. Abdul Hamidban, már nem volt meg az érzék az újítások szükségessége iránt, az apró kellemetlenségek lassanként Tóth kedvét is elvették s ezért, midőn értésére esett, hogy sógorát, gr. Vergennest XVI. Lajos külügyminiszterévé tette, elhatározta a Franciaországba való visszatérést. Ez 1776 tavaszán meg is történt.

Franciaországban új tér nyílt tehetsége érvényesítésére. XVI. Lajos gr. Vergennes javaslatára már 1776 decemberében reáruházta a levantei és berberiai francia kereskedelmi kikötők felett való főfelügyeletet,

hogy közvetlen tapasztalatok alapján szerzendő korszerű reformjavaslatai által a francia gyarmat- és kereskedelmi politikának irányelveket adhasson. Ennek a megbízásának következménye 1777 május 2-től 1778 júliusáig tartó tengeri útja, mely alatt megfordult Kréta szigetén, Egyiptomban, hol működésének legfontosabb mozzanata a kairói francia főkonzulátusnak Alexandriába való áthelyezése, továbbá Syriában, Cyprus, Rhodus szigetén s a téli hónapokban Smyrnában; itt dolgozta fel szemleútjának eddigi eredményeit is. Útját 1778 tavaszán Szalonikit érintve, Tunis megtekintésével fejezte be.

Párisba visszatérve egyelőre visszavonult a politikai élettől s 1778-tól 1784-ig emlékiratainak kiadásán dolgozott. 1785 körül Douai várának parancsnoka lett, mint tábornagy (1781 óta); itt érte őt a forradalom is, mely a Franciaországból való menekülésre kényszerítette. Tóth egyelőre Svájcban húzódott meg; itt ismerkedett meg gr. Batthyány Tóddal, a XVIII. század legkiválóbb magyar nemzetgazdájának egyikével, kinek összeköttetései révén sikerült — nem minden nehézség nélkül ugyan — kieszközölni az amnesztiát a bujdosó kuruczivadéknak. Így jutott el a teljesen vagyontalanná lett br. Tóth Tarcsára 1793 tavaszán, abban reménykedve, hogy tudásával és tapasztalataival még nagy hasznára lehet barátjának és hazájának. Ugyanezen év őszén (1793 szept. 24.) azonban elhunyt; hamvai a tarcsai temetőben pihennek.

Palóczy behatóan tárgyalja br. Tóth *irodalmi jelentőségét* is. Valószínűnek tartja, hogy Mikes Kelemen leveleskönyvét br. Tóth mentette meg s tanulmányozta át elsőnek; szerző szerint Mikes nagybecsű na plóinak hatása alatt született meg lelkében Memoires-jainak gondolata. E *Memoires*-ok 1784-ben jelentek meg először Amsterdamban: «*Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*» czímen négy kötetben; öt év alatt tíz kiadást értek s négy nyelvre fordították le azokat. Művét az egykorú kritika nem fogadta osztatlan tetszéssel s még Hammer is felületességgel és megbizhatatlansággal vádolja; de pl. Zinkeisen br. Tóth emlékirataiban hiteles és hű forrást látott, melynek értékes adataiból bőven merített. Nagybecsű adatokat tartalmaznak br. Tóth *leveleskönyvei* is, melyek hat díszes kötetben gr. Apponyi Sándor lengyeli gyűjteményében vannak; ezek neuchateli és krimi követségének, valamint levantei kiküldetésének okleveles adatait tartalmazzák; hiányzanak azonban az 1770—1776. évekre vonatkozó iratok, pedig azok működésének legfontosabb részét, a török haderő újjászervezése körül kifejtett fáradozásait ismertették.

Szerző nagy szorgalommal gyűjtötte össze a br. Tóthról szóló magyar irodalmi vonatkozásokat (Sándor István, br. Lakos János, Jankó

János, Tocsek Helén stb.), valamint azokat az adatokat is, melyekből megállapíthatónak véli a br. Tóth-család genealogiáját. Ezt a részt, mely talán jobb lett volna bevezető fejezetnek, — a nehéz áttekinthetőség jellemzi; ez egyébként a műnek is legnagyobb fogyatkozása. A könyvből hiányzik minden tagozódás; az egész mű egy fejezet, melynek olvasása ezért, valamint szükségszerű ismétlései és kitérései miatt fárasztó. Viszont tagadhatatlan, hogy szerző nagy szeretettel és lelkiismeretes gondnal gyűjtötte össze a br. Tóthra vonatkozó adatokat s így valóban hézagpótló műve megérdemli elismerésünket.

Dr. Lukinich Imre.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Mehmet budai basa levele gróf Eszterházy Miklós nádorhoz. (1626 február 7.) Mi vezér Mehemmet pasa, Istennek engedelmeiből hatalmas és győzhetetlen császárunknak a tengeren innen levő várainak hadainak főigazgató szerdárja, gondviselője és fő helytartója mostan Budán, — Tekintetes és Nagyságos vitéz Szomszéd Úrbarátunk! jó Szomszedságos barátságunkat ajánljuk Nagyságodnak.

E barátotoknak két ízben küldött levelei jöven, megadtak és mindakettőt megfordíttatván, azokban mind mi volt írva, mindazokat megértettük.

A többi között azt írta Nagyságod, hogy a *bujáki* kapitány panaszképpen azt írta Nagyságodnak, hogy a hatvani vitézek, másokkal együtt egygyüvé ülven magokat, csataképpen *Buják* vára alá száguldanak és ellenségösképpen tartják magokat; a mely dolog a két császár között való szent békeségnek ellene vagon. És hogy mihozzánk az illenék, hogy a mi botunk alatt állókat fenyítékben tartanók és hogy a gonoszultevőket érdemök szerént megbüntetnénk. Mert efféle gonosz embörök okot adnának a két hatalmas császárök között végeztetett és nagy munkával, fáradsággal és sok költséggel lött szent békeségnek megsértésére, aki miatt osztán a nagy emböröknek viszontag nagy gondok és busulások fogna lenni.

Jó és becsületes Nagyságos úr barátom, mi még emnekelötte is minekelötte a Nagyságod levelei nem jöttek volt is, mindnégyfelé írtam volt a felöl és im mostan ismét meg különben írtam. De jó Úrbarátom, akar az *egri* pasátul s akar az *agáktul* s akar a *hatvani* bégtül és a végbeli vitézektül panaszlevelek jöttek az alattok valókra, hogy csatára mennek, utakat állanak és emberinket ölik, vágják és hogy éjjel-nappal nyughatatlanok volnának, utánnok üzöben menvén ki a mieink azt mondák, jó úr barátom, a *gyarmati* mezöben lött égetésnek utánna, immár minékünk fölötte igen sok kárvallásink lettek, ha mindazokat,

előneveznénk, fejét is fájlalnánk vele Nagyságodnak csak. De egynehányat említek csak elé azokban.

E napokban nem régen három pesti martalócz (ráczok), melyeknek egygyike, a negyedik jüzbasi volt, mentek volt *Kerepesre* magok dolgában. És 12 lovú katona reájok ütven, a jüzbasit két martalóczzal együtt levágták és az egygyik martalócz elszaladott.

És ismét a *váciak* közül is három váci török és egy budai jancsár, dolgokban mentenek volt *Vác* mellett *Szilágy* nevű faluban s azon éjjel a szécsényi *Kozma* Mihály nevű kalauz, a faluban megnyomták őket, 20 vagy 30 lóval lévén és a jancsárt is levágták és a három váci töröknek is ketteit levágták s az egyik elszaladott.

És mostan a *hatvani* bégtül levél jöven a hatvaniak közül *Merdán fia* Husszein iszpahia és besli Durak, e kettő magok dolgában *Thurára* menvén, mely csak közel vagyon Hatvanhoz, 8 lovú szécsényi katonák megülvén a falut éjjel, mind a kettőt levágták. S a hatvaniaknak hír menvén és úzóben utánnok menvén, *Prín* nevű falun őket elérvén, ketteit elfogták s a többi elszaladott.

És ismét az *egri* gyömliak közül egy gyömlia, Szaloka nevű, egy falura dolgában menvén, ugyanott a faluban a *filekiek* levágták. Mellyet az egri pasa panaszképpen megírt ide.

És másik gyömlia is ugyanonnan Egerből Hatvanba jövet, azt is a filekiek levágták s azt is az egri pasa adta értésünkre levelében.

És ismét e levélírásunknak előtte ugy mint tíz nappal, ez budai azapok közül *Husszein* és *Rézván* csak ide Budakeszire mentek volt, mely csak egy jó mélyföldnyire is nincsen ide Budához oly közel vagyon és *Hösszeint* levágták s a *Rézván* elszaladott.

Ihon azért vitéz úr barátom csak e közelvaló napokban is mennyi sok káraink löttek minékünk, hogy a többit bár el hagyjam is, im érti Nagyságod.

Kiváltképpen a *beszprími* kapitánynak a mennyi sok gonosz eselekedeti vannak a két császár között való békeségnek ellene, a mellyek immár semmiképpen el nem szenvedhetők. A békeségnek ellene két avagy három szandságságon belől *Tholna* tartományában és *Koppán* tartományában, *Mohács* tartományában lakó szegénységre a minemű nagy fenyték alatt való parancsolatleveleket küldözött, azoknak pársait Bécsbe a fővezérnek és *Althán* önagságának is fölküldözöttük egy vagy két ízben is. És a válaszzát mai nap is várjuk alá küldettni.

És ezt is írta Nagyságod, hogy noha eddig köllött volna e szent békeségnek confirmátióját és megerősítését a fényes portáról meghozatnunk.

Jó nagyságos úr barátom e dologban mindakét félnek képekbéliek a *gyarmati* mezőben egymással szólván beszélvén, a kötés szerént adott mőnedéknek kivőle való más mőnedék adására semmi szükség immár nem maradt.

És ezt is írta Nagyságod, hogy római császár őfelsége immár *Althánt* a véghelyekbe alá fogja küldeni, hogy akár a megerősítésnek mőnedéjére szorgalmatos gondviselő legyen s akár a békeség ellen ha valami olly esnék, azokra vigyázó legyen. És a mellyek a végzés szerént behódoltatandók lesznek mondom hogy mindezeket meglássa, azért bocsátja őfelsége. Kérom azért ugymond Nagyságodat mint a ki a hatalmas Császártul e dologban onnan a részről főül rőndöltetött, hogy legyen szorgalmatos, azt írta Nagyságod.

Jó Nagyságos Úr barátom, nekünk köllenék ezeket inkább írunk, akiket Nagyságod írt minékünk. Mert ti Nagyságotok barátink ez illyen jó és hasznos dolgot elhalasztván, ez ideig a hátramaradt dolgok meg nem látódtanak. Ime azért immár *Althán* ur barátunk őnagysága is *Győrbe* elérközött és hinni való hogy onnan *Komáromba* jó. Mi eddig a mire mőnedéköt adtunk, ismét ugyan azon vagyunk most is és hiszem Istent hogy meg is bizonyítjuk szőnkat.

De jó ur barátom az onnan lévő károk fölőtte igen sokak, mellyekkel nem is akaránk ugyannyira busítottani te Nagyságodat előszámlálási-val mindenestül. Hanem ha akartok dolgot látni, tehát egy nappal legyen előbb ; s ha nem akartok jó ur barátom, tehát azt is adjátok valóban értésünkre.

És a *Thatár Ibrahim* agátul való igasságodnak követése felől is amit írtál, azt is megértöttem. Azonnal hivattam azért ide és a levélben írott panaszodat eleiben adtam : És azt felelé arra, hogy ő nem adós többel, hanem csak egy jappuggal és száz level szemrával, és hogy Nagyságodnak is arra pőcsétes mőnedékje vagyon az ő kezéhez adva, azt mondá. És hogy eddig is abban múlt, hogy nem tehette volt szerét ezeknek, de immár mind a jappugnak mind a szemrának szerét tőtte késszen vannak. Hanem hogy egy meghitt emberétül küldje ugymond kezemhez őnagysága az én hitlevelemet és kezemhez adván én is másik kezemmel mindgyárt annak kezéhez adom mind a japugot s mind a szemrát. Isten őtalmazzon ugymond én az én adósságomat el nem tagadom, hanem amiint hogy a több adósságimat megadám ugy ezt is azonnal a maradékot megadom ugymond. Isten éltesse sokáig Nagyságodat.

Datae sunt *Budae* 7. die Februarii secundum vet. cal. Anno 1626.
Nagyságodnak jóakaró urbarátja Idem qui supra (fenti).

Kívül: Tekintetes és nagyságos vitézljő úrnak, Gróff Eszterhási Miklósnak, Magyarország Palatinussának, a kunoknak örökös bírájának; Zólyom és Beregh vármegyék főispánjának, szentölt vitéznek, Római Császár belső tanácsának, komornikjának és helytartójának Magyarországnban, nekünk vitéz Szomszéd kedves ur barátunknak adassék.
(P. H.)

(Eredetije a kismartoni hercegi főlevéltár *Turcicái* közt).

Dr. Merényi Lajos.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Id. Görgey István: Görgey Arthur ifjúsága es fejlődése a forradalomig. Budapest, 1916. 8 r.. 454. l. Ára 6 korona. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia.

Az 1848/49-iki szabadságharcz történetének forrásai új nagybecsű adatgyűjteménnyel gyarapodtak. De hasonló gyarapodás érte e műben általában memoir irodalmunkat, melyben a szerző mint jelentékeny írói tehetség mutatkozik be. Mindezekon felül pedig a testvéri szeretetnek emel valóban tiszteletet keltő emlékoszlopot.

Többen voltak testvérek, de jellemük közös vonásainál fogva leginkább vonzódtak ők ketten egymáshoz. Mikor azután már más pályára lépve el kellett egymástól és a szülői háztól szakadniok, szeretetteljes és bizalmas levelezésben állottak egymással és atyjukkal, a mely leveleket a szerző gondosan összegyűjtötte és szerencsésen megőrizte. A gyermek- és ifjúkori ragaszkodás a férfikorban is megmarad közöttük s mikor Arthurt sorsa a harczterre vezeti, István ott is melléje áll és végig küzdi vele a szabadságharczot. Mikor azután a szerencsétlen harcz után Arthurt még a hazaárulás szörnyű vádja is illeti, a testvértollat ragad s utolsó lehelletéig védi és bizonyítja annak igazát. Ennek a nemes hévnek eredménye szerzőnknek már 1885—1888. év közben megjelent háromkötetes nagy munkája, melynek czíme : 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások ; okiratok és ezek magyarázata ; tanulmányok és történelmi kritika.

Ezenkívül még ugyanazon czélból három munkát írt s kiadásukra szánt némi pénzüsszeggel együtt hagyott az Akadémiára. Az egyik magának Görgey Arthurnak 1852-ben írt s Lipcsében megjelent «Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849» című s annak idején elkobzott munkájának pontos magyar fordítása, melyre nézve azt kötötte ki, hogy az csak I. Ferencz József király halála után nyomatható ki. A másik az előttünk fekvő kötet s a harmadik : Görgey

Arthur a száműzetésben 1849—1867. E két utóbbi munkára nézve azon kikötéssel, hogy csak Görgey Arthur halála után nyomathatók ki.

A sorrendet az Akadémia igen helyesen a kiváló férfiú ifjú korára vonatkozó kötettel kezdte meg. Ez a kötet jellemzi szerintünk legjobban Görgey Arthur egész egyéniségét, de e mellett a szerző mélyenjáró gondolkozását, írói kiváló tehetségeit és történelmi kritikáját.

Valóban, a hazaárulás, a czinizmus és a könyörtelen ridegség vádjával illetett Görgey Arthur védelmére nem lehetett nemesebb és hatalmasabb fegyverrel védekezni, mint gyermek és ifjúkori leveleivel, melyekből a hazaszeretet, az Isten akarata előtt meghajló mély vallásos érzés, a szülők páratlan tisztelete, a rajongó testvéri szeretet s a minden nemesért és szépért rajongó, igaz és meleg érzések sugároznak elő. Az az ember, a ki így gondolkozott és így érzett hazája, Istene és ember-társai felől, az nem lehetett hazaáruló.

1832-ben a szünidők alatt apja rendeletéből Arthur tanította s adott rendszeres oktatást a nála hét évvel fiatalabb Pista öccsének, e kötet írójának. Az élénk fiú egyszer engedetlenkedett s nem akart tanulni. Arthur bátyja nem erélyeskedett vele, hanem miután szép kérése nem használt, — sírvafakadt. Ez a kis Pistát annyira meghatotta, hogy a nyakába kapaszkodva sírva megfogadta, hogy mindig tanulni fog, mikor csak kívánja. Miután atyjuk rossz anyagi viszonyok közé jutott s nem volt képes Arthurért Késmárkon, hol az a protestáns lyceumba járt, tovább fizetni, elhatározta, hogy katonai iskolába adja. Mikor azután a tulli pionier iskolában sikerült ingyen alapítványi helyet kapnia, felszólította fiát, hogy nyilatkozzék, van-e kedve e pályára lépni. És a jó fiú, ismerve atya anyagi helyzetét, daczára annak, hogy mint azt atya halála után maga több ízben megírta, a *legnagyobb ellenszenvvel viseltetett a katonai pályára iránt*, mégis belépett oda. Az akkor 14 éves fiú ezt következő sorokban írta meg atyjának: «Ha Tullban az ingyen helyet megkapjuk, akkor katona akarok lenni; ellenkező esetben a philosophiát akarom végezni és azután egyik avagy másik tudós szakmára határozni el magamat. Mert katonának két okból megyek: *először mindenképp előtt a haza iránti szeretetből*, minthogy ennek hasznára lehetni nekem emitt több alkalom látszik kínálkozni, mint más szakokban, másodsor a matematikai és physikai ismeretek iránti szeretetből. Tehát ez az én szilárd, rendíthetetlen elhatározásom.»

A tulli utászkar iskolája elvégzése után 1837-ben, mint hadnagy Bereg vármegye ajánlottja gyanánt a bécsi m. kir. nemesi testőrséghez lépett be.

Itt étkezése díjának s egyéb illetményeinek levonása után havon-

ként 24 pengő forint fizetése volt s a szerető fiúnak, a ki a fényes testőrségnél jóformán profunton élt, legelső dolga volt, hogy ebből az összegből negyedévenként 15 pengő forintot teljesen elszegényedett atyjának ajánljon fel, mit 1838 márczius 4-én a következő gyönyörű sorokban tesz meg :

«Szegény atyám! Ez tehát jutalmad hű szeretetedért, számtalan, gondok közt átvirrasztott éjjeleidért — hogy most öreg napjaidban magánosan élsz, elhagyatva gyermekeidtól, kiknek meg kellene óvniok ősz fejedet a gondtól és nélkülözéstől . . . ; hogy számos rokonok körében, sőt — egyik gyermekeddel közelebben — kénytelen vagy egy élettelen eszközhöz nyúlni, hogy ez vigasztaljon, felvidítson. Nyomasztó ez ajánlatom nem lehet rád nézve, mert megvagyon írva, hogy adjunk fölöslegünkéből annak, a ki szükségben van. A személy, a viszony közömbös : te szükséget szenvedsz s én vagyok az, ki bőségben él. Tehát már május végén veszed az első 15 ftot és viszont megígéred nekem, hogy egy élő lénynek — jól értsd meg! — *egyetlen élő lénynek sem árulod el a dolgot legtávolabbról sem*. A legelső kérésem ez, mit atyai szeretetedbe vetett teljes bizodalommal merek hozzád intézni, szilárdan meggyőződve, hogy teljesíteni fogod . . . *Régóta képzeltem a legédesebb érzésnek, ha szüleidről, testvéreiről gondoskodhatik az ember . . .*»

Öt évi szolgálat után a testőrségtől, mint főhadnagya a Felső-Ausztriában fekvő Nádor-huszárokhoz helyeztetett át.

Innen levelet írt Guidó bátyjának Bécsbe, a melynek tartalmáról fogalmat nyújthat nekünk az a megjegyzés, a melyet 1845 jan. 6-án Guido e levél hátára írt s a mely következőleg szól :

«Ime! egy 26 éves huszárfőhadnagynak a levele, a ki, élete 12-ik esztendejétől fogva szakadatlan küzdelemben beteges testével és csaknem minden idegen szellemi támogatás nélkül, a mióta pedig katonatisztté kineveztetett, azóta minden mellékjövedelem nélkül (és mégis adósságok nélkül) önerejéből képezte ki szívét és jellemét s egyenes előretörékvésében ily magaslatra küzdötte fel magát! Őrizze meg a kegyes ég e szeretett főt, egyengesse neki tisztességes útját és tartsa meg sokáig nekünk e drága életet!»

Hogy e mellett mily önmegtágóan élt, érdekesen világítják meg az Istvánhoz írt következő sorok :

«Hol másoknak forintok kellenek, ki lehet ott jönni krajczárokkal, ha a gyomrát fegyelmezi az ember. Én mindjárt a mint Csehországba jöttünk s az ezáltal okozott túlkiadások engem adósságba vertek : egy egész esztendeig csak *komiszkenyérrel és tejjel éltem* és egészséges maradtam mellette, adósságaimtól pedig megszabadultam. A mellett

nem szükséges az illetén életmódodat mindenkinek az orrára kötni. A világ mindég meg fogja szólni, akármilyen életmódot folytatsz. Elég ha tulajdon eszed és tiszta szíved helyesli, a mit teszel.»

Következő levelében pedig ismét írja :

«Azon ne aggódjál, hogy azután koplalni kell. Hisz nem koplalsz egyedül ; én is híven részesülök benne!»

Istvánnak, Arthur levelei közzétételével az volt a czélja, hogy őt mint embert mutassa be s talán épen azért adta ki azt a levelét is, a melyben a szerelemről mondja el nézetét. István szerelemre gyult s ezt egy levelében bevallotta bátyjának, mire Arthur, a fiatal huszártiszt, ezeket írja :

«Vallomásaidnak ujjongott a lelkem! Mert hitem az, hogy a magában álló ifjúnak horgonyra van szüksége ; horgonyra tulajdon szívében, melyhez erénye szilárdan oda legyen erősítve ez élet bonyodalmai és kísértései között. Féltemmel is, mert «aut Cæsar aut nihil» volt mindenkor jelszavam, valamint tetteimben szintúgy érzelmeimben is. Fájdalom! volt idő, mikor «nihil» voltam elveimben, mert nem szerettem. De az isten rá jött, hogy nincs a szegény embernek elegendő ereje az eredendő bűn naponkint sőt minden órán ismétlődő kísértéseinek ellentállni ; ezért küldte legerősebb angyalát, a szerelmet, le ebbe a siralomvölgyébe, hogy az akarókat erősítse, a nem-akarók szívébe pedig vessen üszköt, a nemesebb érzelmek égő üszkét, hogy lelkeiket mentse meg, ha még lehet. Nekünk is megjelent ő, ez a nyájas angyal, minket is megint visszavezetett az erény, a tisztaság útjára . . . és te bizonyosan egyetértesz velem ebben : «Was Pflicht und Gesetz, was Weisheit nicht thut : leicht thut es die Liebe : macht heilig und gut.» Ha te ezt nem érzed, édes öcsém, akkor érzelmed nem volt az igazi szerelem, akkor pezsgőbor mámoren volt csupán.»

Mint fentebb már láttuk, Görgey Arthur a későbbi nagy hadvezér egész életében ellenszenvvel viseltetett a katonai pálya iránt s atyja halála után családtagjainak ezt nyíltan bevallotta.

Erről az ügyről egyik levelében így ír :

«Wenn's dem Esel gut geht : geht er auf's Eis tanzen.» A számár között meg köztem az a lényeges különbség, hogy én 14 éves koromban, a mikor jó dolgom volt, nem szabad akaratomból mentem táncolni a jégre, hanem oda küldtek, azaz volt, a ki katonának állni kényszerített, én pedig elég ostoba voltam azt képzelni, hogy nekem éhen kell halnom, ha katonának nem megyek. Vessünk fátvölt rá, nehogy szegény atyánk szent emlékezetét megsértsük.»

Majd egy más alkalommal :

«— Akarsz-e katona lenni? kérdé tőlem atyám egy nap ex abrupto. Én pedig nagyon megértettem! így: «Katonává kell lenned.» Reszketve adtam meg magamat sorsomnak. — Mai pályámat — katonának lenni béke idején — akkor azért utáltam, mivel nem ismertem: ma azért utálok, mert ismerem. Engem nem is ezek a kicsiny gondok tesznek boldogtalanná, hanem ezek mellett föllebbvalóim butasága, a kiknek pedig minden ellenvetés nélkül engedelmeskednem kell; meg annak a szolgálatnak, melyet végzek, a czélszerűtlensége és hasztalansága, holott az általa fölemésztett időt más hasznos munkásságra fordíthatnám.»

Görgey Arthurnak ekkor már évek óta jegyese volt, a kihez komoly vonalommal ragaszkodott. Miután belátta, hogy a különben is megutált katonai pályán, miután a kautióra egyiküknek sincsen pénze — ezt sohasem teheti neijévé, elhatározta, hogy katonai rangjáról lemond és más pályára lép, hogy leendő nejét tisztességesen eltarthassa.

Elhatározását Guidó bátyjával a következő indokolással közlé:

«Indító okaim; mostani pályám elleni mély ellenszenvem, mely ezred-segédtszti szolgálattételem rövid ideje alatt — a hol első kézből kapom minden piszok bűzét az orromba s a hol tulajdonképen csak arravaló vagyok, hogy azt én meg is emészszem — elképzelhetetlen fokra hágott. Ez az indok azonban hijába ösztökélne, ha ennél erősebb más okok nem járulnának hozzá, úgymint: egy ellenállhatatlan vágy Magyarországra, hazám felé, melytől mostani állásomban örökre távol kellene élnem, minthogy ezredünket (a Nádor-huszárokat) a magyarok iránti erős rokonszenvvel vádolják. Továbbá: vágyódásom egy tevékenyebb, szabadabb élet után, oly viszonyok után, melyek nem kényszerítettek föllebbvalóim közül az olyanoknak is, kiket megvetni van okom, kiket mint becsületes ember meg kell hogy vessek, a tiszteletnek külső nyilvánításával hódolni és igen gyakran a legnemesebb erőmet az ő oktalanságuknak vagy rossz akaratuknak áldozni fel. Ezért ellenszenvem (a katonaság iránt) bizony mélyebben gyökerezett, mint valaha kifejezni képes voltam.

De ezenfelül bánt a honvágy! Ezzel azt akartam mondani, hogy szeretem hazámat jobban mint állásomat. De engem ez a honvágy nem Toporczra vonz, hanem általában abba az országba, melynek népe és alkotmánya iránt legtöbb rokonszenvet érzek; mely érzés még részint gyermekeivéimre, részint a későbbi nevelésemre vezetendő vissza és tápt a csaknem szakadatlanul földieimmel ápolt összeköttetésből szítt.

Hogy azalatt, míg más kenyér után járok, valamely ideiglenes alkalmazást nem fognék visszautasítani, az igaz. *De minden császárit*

visszautasítok; és az oly pártfogás alatt netalán kínálkozót, mely nekem visszatetszik, szintén visszautasítom.»

És Görgey Arthur 1845 július 23-án, 27 éves korában, közel 13 évi katonai szolgálat után csakugyan kilépett a hadseregből.

Nemsokára Prágában találjuk őt, hol mint öccsének írja, egészen és kizárólag a vegytanra, még pedig annak tisztán tudományos művelésére adta magát, a melyet mint ő maga írja, ne válasszon magának az, ki vagyont akar szerezni.

Hogy miként élt és gondolkozott prágai tartózkodása alatt, ismét levelei világítják meg:

«Teljes magányban élek itt e népes város közepett, czimborák, barátok nélkül. Nem hogy így kellene élnem, mivel így kívánják külső körülményeim, hanem hogy így élni megegyezik *belső életemmel*: az tesz megelégedetté. A te magányos esti óráid melancholiája ám hadd üdítsen téged, mint az esti harmat a lankadó növényt, de sohase áztassa fel az alapot magát, melyben erős gyökeret vertél. Ezért szándékosan magad ne növeljed. A ki úgy áll magában, mint te meg én: annak csak komolynak szabad lenni, de sohasem szomorúnak, búskomornak.

A legbölcsebb természetvizsgáló egyszersmind a legszerényebb, legvallásosabb, legjobb, legboldogabb ember kell hogy legyen ezen a világon. Én egész éven át csupán száraz kenyérral élek, hébekorban nyáron némi tejjel, sajttal; iszom vizet, szalmán hálók; dolgozom reggeltől estig és néha viszont estvétől hajnalig; öltözetem tiszta, de olcsó és nem új: igen ritkán élvezek társaságot; és ha kérded, hogyan érzem magamat, őszinte feleletem csak ez lehet: «pompásan!»

Előttem: állás a világban, cím, hírnév, vagyon, mind oly dolgok, melyekért le sem hajolnék, hogy kényelmesen fölvegyem, ha kínálkozva ott hevernének is a széles országúton. Kivételt tennék talán a vagyonnal, de ezt is csak úgy fogadnám el, mint eszközt a célhoz, mivel biztos vagyok benne, hogy észszerűen fognám felhasználni.»

E közben egy lelki csapás érte. Jegyese úgy látszik sokalta a várást és felbontotta eljegyzésüket.

Csakhamar kárpótlást talált azonban tudományos sikerében, a mennyiben Lembergbe a vegyészet tanára mellé asszisztensnek hívták meg, 1848 január havában pedig szíve is vigasztalásra talált, a mennyiben Prágában eljegyezte Aubouin Adélt, a kivel Redtenbacher egyetemi tanár házában ismerkedett meg, a ki itten francia társalkodónő volt.

Miután pedig időközben Mari néjének férje meghalt s ennek folytán ez őt toporczy birtoka kezelésének átvételére meghívta, márczius 30-án megtartotta esküvőjét és haladéktalanul Toporczra költöztek.

Mikor azonban a szabadságharcz teljes erővel kitört, Görgey Arthur nem hallgatva sem ifjú neje, sem nénje kérésére és sírására, Pestre sietet, hogy szolgálatait felajánlja a nemzetnek.

Innen írja nejeének :

«Életem itt nem is olyan izgatott, a mint te képzeled. Egész nap itt ülök a szobában és tanulom a magyar nyelvet. A megteendő lépések megvannak téve, most csak várni kell az eredményt . . . Mint századosnak 80 ft. pengő pénz lenne a fizetésem havonkint ; ebből megélhetünk, ha takarékosan élünk.

És 1848. évi július 13-án Görgey Arthur, István nádor királyi helytartó által a Győr városában szervezendő 5. számú gyaloghonvéd zászlóaljba századosná csakugyan kineveztetett. Augusztus 27-én már őrnaggyá lépett elő s önálló csapatparancsnoksággal bízott meg. Ekkor öccsét Istvánt, mint segédtsiztet maga mellé veszi, a ki ezentúl az egész hadjárat alatt mellette marad s közvetlen szemlélője egész működésének.

E kötetben szerző, Arthurnak 135 levelét közölve, végül több fejezetben leírja a szabadságharczi eseményeket egészen addig, míg az év vége felé bátyja fővezérré kineveztetik.

Részletesen leírja Zichy Ödön gróf kivégeztetésének ügyét, Perczel Mór és Görgey Arthur torzsalkodását, majd mikor az utóbbi, mint már ezredes, Móga tábornok alatt a lajtai hadsereghez küldetett, ottani működését. Leírja, hogy mily önfeláldozóan dolgozott éjjelenként is s ha nem költötte fel, ha elaludt, milyen szemrehányásokat tett neki :

«Et tu mi fili Brute! hát te tulajdon testvérem sem támogatsz emberi gyöngeségem elleni szükséges küzdelmemben?!» fakadt ki egy ízben ellenem a miatt, mert vagy egy fél óráig aludni hagytam éjjél utáni időtájbán.

Mikor a vesztett scwechati csata után Móga tábornok leköszönt, november 1-én a Honvédelmi Bizottság Görgey Arthurt nevezte ki tábornokká és a hadsereg fővezérévé.

Szédületes karriér három és fél hónap alatt századosból tábornokká és fővezérré lenni. Ebben azonban kétségtelen, hogy része volt nemcsak a különleges viszonyoknak, hanem bizonyára Görgey kiváló egyéniségének is.

E kötetben foglalt ifjúkori levelei pedig azt bizonyítják, hogy nemcsak kiváló fővezér, hanem valóban nagy ember is volt.

Ezt a könyvet pedig minden hadapródnak a kezébe kellene juttatni, hogy megtanulja belőle, hogy lehet valaki igazán nagy katona.

Dr. Szendrei János.

Szabó Dezső: Küzdelmeink a nemzeti királyságért.

Budapest, Franklin-Társulat. 1917. 8.° 226. lap.

Ez a munka első kötete egy, a Thaly-alapítványból kiadandó sorozatnak, mely egészében a magyar nemzet függetlenségi törekvései és küzdelmei történetét fogja tárgyalni, 1505-től a Rákóczi-emigratio kihaltáig. A magyar függetlenségért mindig véradó járt. A tíz kötetre tervezett sorozat tehát nevezetes forrása lesz hadtörténelmünknek is, bár főcélja nem az, hogy a magyar katona fejlődéstörténetét adja. De ellenséges erők közepette a függetlenség legfőbb biztosítéka mégis csak a fegyver, azért a mi különleges szempontunkból is bizakodással kell néznünk a kötetek megjelenése elé. Ez az első is sok idevágó gondolattal és tanulsággal szolgál, jóllehet a harmadfélszázados korszaknak a mohácsi vésszel lezáruló itt tárgyalt része kétségtelenül legszegényebb a függetlenség biztosításáért vívott fegyveres küzdelmekben. A török elleni harcz állandó ugyan, de lánghán folyik, minden kezdeményező lendület nélkül diplomaciai sakkhúzások, intrikák, pártalakulások, szövetekezések igyekeznek dönteni a nemzet sorsa felett. A nemzeti királyság visszaállítása ismét sokak előtt tünik fel kiküzdésre érdemes czélnek. A belső forrongás és erjedés jellemzi ezt az időt — ez szerző, kétségtelenül helyes és vitathatatlan álláspontja, — de mintha kicsit szigorúan kezelné a rendelkezésre álló, lelkiismeretesen felkutatott hatalmas anyagot. A conföderatiók, követjárások, szerződések stb. története részletesen megtalálható munkájában. Ellenben nem hangsúlyozza mindenütt, hogyan roppan apránként össze a Mátyás király Magyarországa, a független Magyarország, mely önmagában helyt tudott állani minden ellenségével szemben, rendelkezvén azzal a katonai erővel, mely nélkül nincs nemzeti királyság. Nem mondja meg pl., hogy a nemzet délibábot kergetett, mikor nagyobb részében összefogott a nemzeti királyság mellett, mert közben függetlensége legfontosabb összetevőjét tette tönkre az 1514-iki parasztlázadás vérbefojtásával. A parasztlázadásról nem tesz említést, pedig, hogy többet ne mondjunk, a nemzeti királyságért elsősorban sikraszállni kész és az elmúlt századdal ellentétben ismét fegyveresen szervezkedni kezdő köznemességet ez a mozgalom kötötte guzsba s nyomta vissza az aggodalmaskodó dermedtségbe.

Zsigmond halálától végigpillant a magyar trón betöltése körül folytatott tárgyalások és küzdelmeken. Kiemeli a Szilágyi Mihály rendelkezésére álló fegyveres hatalom jelentőségét Mátyás megválasztását illetőleg. A Mátyás halálát követő választási mozgalom pedig már egyenesen az egész országot fegyverbe szólította. A kisebbségben maradt

Habsburg-jelölt, hogy ügyét legalább a jövőre nézve biztosítsa, Magyarország hadi ereje, főleg a végvárok feletti rendelkezést igyekszik magának megszerezni, a Jagellók kihalta esetére. Az urak és a szereplők általában játszanak ígéreteik és esküjökkel. A fegyver az egyetlen komoly biztosíték és erő a belpolitikában. A köznemesség mind nagyobb hatalomra tesz szert s egyre jobban érezteti katonai súlyát az országgyűléseken. Ilyen körülmények között született meg a híres 1505. rákosi végzés az idegen trónörökös ellen. S ezzel kezdődik a könyv tulajdonképeni tárgya.

A magyar hadügy elzúllását nem kíséri a részletekre kiterjeszkedő figyelemmel, de nem egy észrevételéből kiviláglik, hogy az általános bomlás ezt sem kímélte meg. Így a cambrai-i liga megalakulása kapcsán megjegyzi, hogy Magyarországon már nem lehetett szó a török elleni támadó hadjáratról. II. Ulászló halálakor Beriszló Péter, a veszprémi püspök megírja Miksának, hogy az országgyűlésre küldendő követén kívül sereget is küldjön Magyarországra, mely védelmet nyújtson a török ellen s hathatósan gondoskodjék a császár érdekeiről. II. Lajos uralma elején az ország még szomorúbb képet mutat. A gyermekkirály gyámságra szorult s az atyja kívánsága értelmében gyámságra hivatott Miksa császár és Zsigmond lengyel király tervezete mutatja, hova jutott akkorra Magyarország. Ajánlják, hogy a főnemesség állítsa ki banderiuumait és pedig hozzáértő vezérek parancsnoksága alatt. Gondoskodjanak a végvárokban őrség és kapitányról, a hanyag bánok hagyják el helyüket, a köznemesség pedig katonáskodás helyett fizessen adót. (A köznemes, igaz tanulatlan katona, de itt valószínűleg inkább azért akarják kivenni kezéből a fegyvert, mert ellensége az idegen befolyásnak.) S a mi a legszomorúbb, a császár kész vállalni Jajeza védelmét. Természetesen ennek fejében idegen tanácsosokat tartoznék befogadni az udvar, kiknek feladata figyelni, hogy a tervezet teljesebbé is menjen. Az országgyűlés mindezt nem fogadta el, de a bajok eltüntetéséről ugyancsak nem gondoskodott. 1523-ban az idegen befolyás megbuktatja Báthory nádort. A vád az volt ellene, hogy az 1521-ben megszavazott magas adókból sem tudott megfelelő sereget teremteni a török ellen. Most a kisebb adó mellett a Habsburgok segélyére számítanak, kik lassan megnyerik a maguk pártjának a főurak és különösen a főpapok nagyobb részét s az országgyűlés a török ellen a nürnbergi birodalmi gyűléshez fordult. Maga a lépés nem szokatlan. A török közös ellensége a kereszténységnek. Tett ilyet valamikor Mátyás király is, de inkább támadó háború céljából s mert ilyenformán, ha segítséget nem is, de remélhette a nyugati szomszéd békében maradását. A támadó háború még akkor

is eszébe jut ugyan Szalkay Lászlónak, azonban tisztán belpolitikai czélzattal, t. i. ettől várta a meglévő és egymás ellen működő erők egyesítését. De Magyarország már nem volt képes magát összeszedni s itt is bizonyult, hogy a gyengék csak gyenge támogatásra számíthatnak, mert Ferdinánd főherczeg segítsége már ígret korában is igen sovány volt. A hatvani országgyűlés megkísérelte megyénkint szervezni a köznemességet, mindegyikben egy kapitány választását rendelte el, de minden késő volt már. A nemzeti királyság eszméje erős pártra számíthatott, de erő már nem volt, mely a nemzeti önállóságot valóban megoltalmazhatta volna.

Szerző nagy gonddal és odaadással megírt műve sok tekintetben új fényt derít a két Jagelló király vígasztalan korára. Világos és részletes leírását adja a szüntelen politikai küzdelmeknek. A ható okokat pontosan megjelöli a szereplő személyek pártállása és cselekedeteik megértetése sohasem kerüli el a figyelmét. Tárnya meglehetősen megkötötte a kezét, sajnos nem akarhatott a hadtörténelmi vonatkozásokra bőven kiterjeszkedni. Amit vállalt, szépen beváltotta, annál inkább sajnáltuk, hogy nem vállalhatott többet.

Tóth Zoltán.

Török történetírók. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából. Fordította és jegyzetekkel kísérte: *Karácson Imre.* † III. kötet. 1566—1659. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta: *Szekfű Gyula.* Budapest, 1916. Ára 12 korona. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

A török forrás gyűjtemények számát ez a kötet ismét megszaפורította eggyel. Melancholikus érzések futottak át lelkünkön, midőn olvasásához fogtunk. A fordító neve mellé állított kereszt okozta ezt, midőn figyelmeztetett arra, hogy a mit olvasunk hagyaték, folytatása nem lesz. Boldogult Karácson Imre, mikor valami külső körülmény miatt a török levéltárakban nem dolgozhatott, úgy hasznosította az időt, hogy régi török történetírók Magyarországra vonatkozó fejezeteit fordíttatta le. Az idő így nem futott le haszon nélkül. E szorgalom eredményét foglalja magában az előttünk levő kötet. A majdnem ötödfélszáz oldalon három történetíró *mesél* Magyarországról. Nem mondjuk mesének teljességgel a török írók előadásait, csak azt akarjuk kifejezni, hogy ez a műfaj jut leginkább eszünkbe, ha a török történetírókból vett olvasmányainkra gondolunk. Utazók beszélnek török falvakban élő emberekről, akik hallgatóikat összegyűjtik a kávéházakban, vagy a karaván szerájokban és fél éjszaka számra eltartják őket mesével.

Körülbelül olyan bőséggel hömpölyög a betű a mi derék historikusaink nádjából is, mint e mesélők ajkáról a szó. A kötet elé írott tanulmányban Szekfű Gyula nagy éleselműséggel és minden dicséretreméltó ítélettel állapítja meg e muzulmán írók forrásértékét. E megállapítások annyira cardinalisak, hogy a jövőben számbavételük elől senki nem zárkozhatik el, aki mozlim írók nyugati történelmi események forrásául felhasználni szándékozik. Szekfű megállapításai csak kevés részben vonatkoznak jelen kötetben kiadott történetírókra, a nyugati forrásokkal való egybevetései elsősorban Evlia Cselebi hitelét érintik, de érvei oly meggyőzők és gondosak, válogatottak, hogy hasznos intésül szolgálhatnak a többi török író felhasználásakor is.

Kötetünket kitevő három történetíró elsője *Pecsevi*, magyarországi születésű. Pécselt született 1574 körül előkelő katona családból. Atyja hihetőleg jó állású hivatalnok volt a Mecsekháti városban, a hova Boszniából került. Anyja révén rokonságban volt a nagyhírű Szokoli familiával, a melynek a török történet lapjain több fényes nevű viselőjével találkozzunk. Pecsevi 14 éves korában árvaságra jutott és neveltetését ettől fogva Ferhád budai pasa vitte 1591-ben bekövetkezett megöletéséig, majd Lala Mohammed pasa, a Bocskay harcokban szereplő nagyvezér fogta pártul. Munkája 1520-tól az 1640-ig történt eseményeket beszéli el. A saját tapasztalásán kívül eső, vagy korát megelőző események elbeszélésében nem mutat önállóságot, még kevésbé kritikát. Ezt a fogyatkozást a többi társánál is megtaláljuk. Azokat az eseményeket azonban, a melyekben része volt, nagy bőbeszédűséggel adja elő. Ibrahim defterdár néven hivatkozik rá e kötetben szereplő másik történetíró Kjátib Cselebi. A defterdár kötelessége a lakosokat összeírni, a katonaságot számba venni, napi zsoldjának összegét kiszámítani és időnkint táblázatos kimutatást készíteni a konstantinápolyi kancellária számára. Midőn 1596-ban Eger várát a törökök visszafoglalták, Pecsevi Ibrahim látta el a várban a defterdári tisztet s az ő fölterjesztései alapján adta ki a császári kancellária zsoldra vonatkozó rendeleteit. Hivatásánál fogva jelentékeny érdeklődéssel fordul mindenütt a reális élet megnyilvánulásai felé. Várostromnál nem feledi felemlíteni az élelmezési viszonyokat, a termények árának hullámozása többször feltűnik neki. Érdeklődésének e sajátos voltára látjuk jellemzőnek azt az előadást, hogy ha a tatár khán tudni akarja seregének számát, ez nem okoz neki nehézséget, mert minden 12 embernek van egy közös főző edénye, a mit *kos* néven neveznek, tehát megolvastatja a *kos*-ok számát. A hadseregszámolás e módja őt mint defterdárt kiválóan érdekelte. Ez az *œconomicus* felfogás néha még erélyes történetkritikai ítéletre is készíti. Ilyen az a nevezetes

megállapítása, melyben helyteleníti, hogy nagy Szulejmán szultán az elfoglalt budai tartományt kifosztatta, mert ennek a pusztításnak az utódok látták csak kárát. Ilyen okból részesíti dicséretben Ibráhim temesvári pasát, a ki a kölcsönös hasznossági elv teljes átérzésével védte a pór nép érdekeit és nem engedte vetéseiket letipratni katonái által. Hogy a pécsi szandzsákban a szörnyűségesen kirabolt pór és felesége magukat fogják az eke elé és földjüket így művelik, nem véletlenből került Ibráhim defterdár tolla alá. Természettudományos műveltsége úgyszólván semmi; a tünemények megállapításáig megy el, a többi az isteni bölcsesség titkára hagyja s könnyedén megnyugszik. Egy folyó két partján kétféle ízű vizet talál: nagyot csodálkozik a teremtés különös berendezésén, tán sóhajt is egy mélyet, de meg nem áll; könnyű lélekkel megy tovább. Vallási tilalmak megtartásában nem merev: nem zárkózik el az asztal gyönyöreitől, midőn Esztergomot 1595-ben a keresztyén sereg ostromolja és az átadás dolgában megbeszélések történnek, vígan megiszza a bort és nem veszi rossz néven a gyauroktól a 12 fogásos asztal terhes traktáit. A tanulás óráit élete kincses szórakozásának tartotta; szívesen tanult, a kitől csak lehetett, Gázi Geráj tatár khántól a tálik írásmódra nyert buzdítást, a toll metszést és egyéb írásbeli ügyességeket sajátította el tőle.

Kjátib Cselebi gyakran másik néven a Hadszi Khalfa néven fordul elő a történetirodalomban. Igen tudós ember volt, sokat utazott, még többet tanult és írt. 1600 körül született Konstantinápolyban. Itt közzölt történeti munkája «Fezlike i kjátib Cselebi» czímen ismeretes. Nagy tanulása meglátszik munkájának hangján is. A Pecsevinél előforduló szinte epithetonszerű gyalázkodó kifejezések nála nem fordulnak oly sűrűn elő. Munkája, mely az 1591—1654. eseményeket mondja el, bár néhol hűséges átírása Pecsevi tapasztalatainak, bizonyos mértékű emelkedést mutat kritika tekintetében Pecsevivel szemben, ha szabad magunkat így kifejeznünk. Egyszer-egyszer megpróbál összefoglaló állapotrাজot is adni, bár ez nem nagyértékű: mint a végek állapotának leírása 1595-ben; viszont azonban Pecsevi előadásából sem fogad el mindent, hanem a neki nem tetszőt kihagyja, vagy másként módosítja. A harmadik történetíró *Náima* udvari historikus volt és megbízásból írta könyvét. Kiválóan kezelte a tollat és ez a művészete irányította feléje a magasabb körök figyelmét. Főleg *Kjátib Cselebit* aknázza ki művében a nélkül, hogy különösebb változtatásokra törekedett volna művében. A mi történelmünk eseményeinek elbeszélésével csak az 1654—1659. évekre vonatkozólag bír értékkel, főleg a tatárság pusztításaira nézve II. Rákóczi György lengyelországi vállalata idején. Korát tekintve valamivel fiatalabb *Kjátib Cselebinél*.

Egészben véve a kötet nem könnyű olvasmány. Elhatározás kell, hogy rajta átkússzunk. A tömérdek, szinte felsorolhatatlan várvívás, csatározás rikoltó hangja teszi fárasztóvá. Ezek a történetírók nem ujságolják — hisz úgyszólván tudjuk máshonnan már — csak megerősítik azt a tényt, hogy a papiroson álló béke ellenére is mozgalmas hadiélet volt a végeken, mikben a harci szerencse ide-oda libegett. Néha egész lendülettel írnak a csatározásokról, látszik hogy a harc kétséges volta gyönyörködteti őket, mint a szenvedélyes vadászt a nehéz zsákmány. Több ily megfigyeléssel folytathatók a már eddig elmondottakat, de ez túl menne az ismertetés keretein; csupán a jegyzetek tartalmas és adatgazdag értéke fölött kívántuk tetszésünket kifejezni, melyek úgy a boldogult fordító, mint a kiadó buzgó és fáradtságos utánnajárását és gondosságát bizonyítják.

A Budapesti Szemle 1916. 471. és 472. számában báró Forster Gyula két közleményre terjedő értekezésben adja elő Hunyadi János családjára és származására vonatkozó megállapításait. A kérdés előző irodalmát felsorolva feltűnteti annak fejlődését. Hosszasan foglalkozik Hunyadvárának a család részére szóló adományozása kérdésével. Meddőnek tartja az eddigi történetírás oly irányú törekvését, mely Hunyadot ismételt donationnak tartva, az eredeti első adomány levél felkutatására igyekszik. Így történeti tekintélyek és egykorú adatok segítségével megállapítja, hogy a szóban levő 1409-iki adomány nem folytatólagos, hanem első, ennél régiebb tehát nincsen. Szól Hunyadi testvéreiről. Rostálgatja a történetírásban fennmaradt tévedéseket Hunyadi nővéreire vonatkozólag. Eredményeit nagy területről gyűjtött bizonyítékokkal támogatja.

Századok 1917. 2—3., 45. Gyalokay Jenő Albisi Zólyomi Dávidról ír értekezést, a ki Bethlen Gábor idején is a jelentékenyebb erdélyi főemberek számába tartozott, később pedig, midőn idősb Bethlen Istvánnal szemben Rákóczi György fejedelemmé választását sikerült keresztülvinnie, még nagyobb tekintélyre jutott. Ezt azonban állhatatlan nagyravágyásával teljesen eljátszotta és mint rab végezte életét 1649-ben. Fejedelemségre vágyása nemcsak a maga, hanem családjá szerencséjét is felborította.

Századok 1916 szept.-okt. 7—8. Gyalokay Jenő: Görgey mint hadvezér. Tanulságos rajzát adja Görgey hadvezéri pályájának a diktátornak úgy ócsárlóival, mint magasztalóival szemben. Három irányban terjeszti ki vizsgálatait. 1. Hogyan ítélte meg Görgey az általános hadá-

szati helyzetet, mikor magának kellett cselekednie? 2. Adott hadászati feladatot miként tudott megoldani. 3. Milyen volt hadseregparancsnoki szerepének betöltésében valamely nagyobb csatában? Mind a három kérdésre higgadt fejtegetéseket kapunk. Alapos bizonyságokat arra, hogy Görgeyben mint hadvezérben sok szembeötölő hiba van, de e hibákat enyhíti legtöbb esetben a forradalmi viszonyok mérlegelése és a kortársaival való egybevetés.

Századok 2—3, febr., márcz. Melich János Nándorfejérvár. Árpád-jaink kora óta a legközelebb multakig történelmünkben oly gyakran szereplő város nevének megfejtéséhez szól hozzá a czikk. A megfejtő Šišić Nándor zágrábi egyet. tanár fejtegetésének eredménye azonban kétes. Értekezésének az a haszna, hogy a vonatkozó anyagot összegyűjtötte. Šišić szerint a Nándor név egy szerb *vračar* köznévhöz kapcsolódik, (jelentése jós, varázsló). E növény a Belgrádtól 6 km.-nyire levő *Vračar* nevű hegyen gazdagon nő s ez adott volna nevet a hegynek is. E növényt Borbás egy leírása nádráfűnek, vagy nándorfűnek nevezi. Melich a magyarázatot elfogadhatatlannak tartja s arra jut, hogy a Nándor személynév lehetett, de jelentését ez a czikk sem tudja megmondani.

Századok 1916 jún. Pelz Béla Rokkantellátás a hétéves háború után. A manapság oly igen érdeklő rokkantügy történetéből írja le a kérdésnek Mária Terézia korában keresztülvitt megoldását. Két rendelet jelent meg ez ügyben. A királyné 1750 márczius 28-án adta ki a rokkant ellátásra vonatkozó első rendeletét, a mely egész 1771-ig érvényben volt. A második pedig 1858-ig volt gyakorlatban. Az első rendelet szerint a rokkantak nyugdíjban részesültek katonai rangjuk szerint, ezenkívül kívánhatták katonai rokkantházba való felvételüket is. Négy rokkantház volt a Monarchiában ez időben: Bécsben, Prágában, Pettauban és Pesten. A pestiről részletesebb leírást kapunk a cikkben. E négy rokkantház mintegy 6000 embert fogadott be. A többi rokkant szülőhelyén telepedett le és a vármegye pénztárától vette fel nyugdíját. A hétéves háború megnövelte a rokkantak számát, úgy hogy új gondoskodással kellett az ügyön segíteni. Egyes vármegyék hajlandók voltak mérsékelt díjazással rokkantakat alkalmazni, másrészt a Bácskában folyó telepítés is sok invalidus családot mentesített a rokkantsági nyugdíj igénybevétele alól. Így a rokkantak száma 8400-ra szállott le, kikről véglegesen az 1772. szabályzat gondoskodott, mely elvi őse részben a napjainkig fennállott rokkantügyi kérdéseknek.

Zsinka Ferencz.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Buda 1530-iki ostromához.

Az országos levéltárban őrzött Nádasdy levéltár utolsó csomói olyan leltárakat, nyugtákat, számadásokat, utalványokat tartalmaznak, melyek nem sorozhatók a többi irat közé. Ezek közül való a két alábbi, kelet nélküli jegyzék is. Az első azoknak a lovaknak jegyzéke, melyek Nádasdy Tamás lovasságánál Buda ostroma alkalmával elhullottak, a másik pedig azoknak a vitézeknek a névsora, a kik Buda ostroma alkalmával kitüntették magukat. Előbbi az illetők kártalanítása czéljából készült, erre vall, hogy a lovak száma mellett azok értékét is feltünteti, utóbbit talán a jutalom reményének fejében írták össze, mindkettőben történelmi, ismert férfiakon kívül, egy csomó «névtelen hőssel» ismerkedünk meg, az utóbbiban még Jánossal, «a királyi felség szabójával» is.

Nádasdynak kétszer is volt alkalma, hogy Buda ostrománál mint véső részt vegyen. 1529-ben mint Ferdinánd király párti, ő volt Buda főkapitánya, Szolimán ostromló serege ellen, mely a várost könnyűszerrel bevette ugyan, de a vár még jó ideig tartható lett volna, ha a német helyőrség és ennek élén Besserer Kristóf, Traubinger János kapitányok helyt állanak. Az első felszólítás után, az első roham visszaveretése után, amikor az ellenség aknák ásásához fogott, a helyőrség fellázad, parancsnokát, Nádasdyt megkötözve elzárja és az ellenségnek készségesen kaput tár, szabad elvonulás reményében, melyben azonban csalódott. Szolimán az árulókat felkoncizoltatta, Nádasdyt pedig, miután hiába kísérelte meg, hogy Ferdinánd király pártjáról eltérítse, becsület-szóra, hogy János király ellen nem harszol, szabadon bocsátotta.

Nádasdynak nem sokáig kellett várákoznia, hogy ezt az önhibáján kívül esett csorbát helyrehozza. Miután Ferdinánd király hűsége alól 1530-ban felmentette, még ez évben alkalmá nyílt, hogy vereségének helyén, Budán új babérokot szerezzen, a hol Rogendorf ostromolta János királyt, kinek pártjához időközben Nádasdy szegődött. János

király sürgető hívására Nádasdy felhagyott Szigetvár reménytelen ostromával és Székesfehérváron át lovasságával rejtett úton Buda alá sietett, a hol huszárjai meglepő rohammal áttörték az ostromzárát és a várba jutottak. Ez a siker nem kisebb mértékben járult hozzá Rogen-dorf visszavonulásához, mint a korán beállott téli időjárás.

Abból, hogy az első jegyzék lovak veszteségéről számol be, közel álló az a következtetés, hogy az Buda második, 1530-iki ostromáról szól. Az pedig, hogy a második jegyzékben Gritti és több János király pártján levő magyar főúr neve szerepel, szintén az 1530-iki ostrom idejére vall.

I.

Numerus equorum familiarium d. Nádasdy in obsidione Budensi amissorum. (Azoknak a lovaknak jegyzéke, melyeket a Nádasdy úr legénysége Buda ostrománál elvesztett.)

Név	Ló	forint
Garvay Imre kapitány	1	10
Horváth Mihály	3	22
Komornyk Pál	3	14
Wechey György	1	12
Balathy János	3	16
Farnosy György	1	12
Nagy Mátyás	1	20
Bathy Ferencz	1	5
Zentywany Ferencz	2	26
Koppany Ferencz	2	17
Lázár diák	1	14
Nagy Mihály	2	13
Zekel Pál	4	25
Gerney Ferencz	1	10
Stepan (a másik neve kimaradt)	1	6
Sarffy János	2	14
Erdely Tamás	1	16
Balog Mihály	1	11
Raykay Gábor	2	23
Berenthey Péter	4	26
Uzay Miklós	2	24
Balog János	1	10
Ilwosway Farkas	1	12

Név	Ló	forint
Domonyi Péter.....	3	30
Korody Benedek	2	23
Elbey István	1	16
A trombitás	1	6
Zakach Pál	2	20
Horwath János.....	3	37
Fekethe Péter.....	1	8
Balogh, másképp Hamway Márton.....	2	26
Fwzy Ferencz	2	22
Pesthy Ferencz	1	13
Fwzy Imre	1	6
Zenthfalway János	1	8
Zkoblyth György	1	8
Bezeregy György	1	8
Nánai Zekel Ferencz.....	1	8
Zekel Gáspár	1	8
Szegszárdi Zekel János	1	8
Zalay Gergely, Pesthy Ferencz szolgája ...	1	8

II.

Nomina fidelium servitorum regiæ majestatis, qui tempore obsessionis civitatis et castris Budensis penes maiestatem suam viriliter pugnaverunt.

(Ő felsége hűséges szolgálóinak névsora, a kik Buda város és várostrománál ő felsége mellett vitézül harcoltak.)

Petrowyth Péter.
 Baythay Zsigmond.
 Kenderessy Balázs.
 Chery Balázs.
 Ilosway András.
 Somlyay Mihály.
 Kasfono Mátyás.
 Nagh Ferencz.
 Dobo Ferencz.
 Porkolab Tamás.
 Trombythas Mátyás.
 Baardy Ferencz.
 Halmosy György.

Zoffya Péter.
 Nagy János deák.
 Myhalffy Tamás.
 Nemes Albert.
 Rakowan Mykla.
 Rhadozza Radyth.
 Kezy Miklós.
 Chaaky Elek.
 Zallaasoztho Ferencz.
 Zalkanus Pál.
 Rohmany Zsigmond.
 Zokothy Mihály.
 Naagh György.
 Deway Pál mester.
 Nagh László.
 Menyhért
 István } ő felsége titkárjai.
 Bechy Ferencz }
 János, ő felsége szabója.
 Amode István.
 Wass László.
 Hatzaghi Oláh László.
 Merche vajda.
 Baathkai Ispán András.
 Varga Pál.
 Pethew Pál.
 Halwppa.
 Gritti úr.
 Czybak tisztelendő úr.¹
 Az erdélyi püspök úr.²
 Pesthyeny úr.
 Raskay úr.³
 Zerechyen János úr.
 A budai provizor.
 Nádasdy Tamás úr.
 Bekény alkanczellár úr.
 És ő királyi felsége fegyverhordozói, valamint a pródja.

Dr. Kárfy Ödön.

¹ Czibak Imre, nagyváradai püspök.

² Gerendy Miklós.

³ Raskay István.

A MAGY. TUD. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A még mindig tartó világháború e bizottság működését az 1916. évben is sok tekintetben megbénította, már csak az által is, hogy katonai tagjai részint a harctéren, részint ugyan idehaza, de mégis a háború által vannak igénybe véve. Másrészt az által, hogy a nyomdai árak rendkívüli megráglása miatt több tervbe vett mű kiadható nem volt.

A bizottság az 1916. évben folyó ügyeinek elintézése céljából öt ülést tartott.

Az általa a jelenlegi világháború emlékének gyűjtése iránt megindított mozgalom eredménye gyanánt ebben az évben is nagyszámú tárgyat küldött be a Magyar Nemzeti Múzeumba.

A bizottság folyóirata, a *Hadtörténelmi Közlemények* ez évben XVII. évfolyamában jelent meg ámbár a nyomdai árak folytonos emelkedése miatt annak ívszámát le kellett szállítanunk, mindamellet 32 ívnyi terjedelemben 12 nagyobb tanulmányt és értekezést és 24 kisebb cikket közölt.

Mint már fentebb is említettük volt, hogy ha a bizottság katonai tagjai a jelenleg folyó világháború miatt, bizottságunk működésében nagyrészt személyesen nem is vehettek részt, de részben a harctéren tüntek ki, részben pedig ugyancsak katonai téren fejtettek ki értékes tevékenységet. Így *Breit József* a háború alatt lépett elő vezérőrnaggyá s az olasz harctéren szerzett érdemeiért *doberdói* előnévvel magyar nemességgel tüntettetett ki, *Gabányi János* őrnaggyá lépett elő s a pozsonyi kerület vezérkari főnökévé neveztetett ki, *Gyalokay Jenő* tüzérőrnaggyá lépett elő s az olasz harctéren küzd. *Pilch Jenő*, folyóiratunk szerkesztője alezredessé lépett elő, másfél évig a cenzuránál működött, a Ludovika Akadémián a katonai földrajzot tanította s mint könyvtárnok a nevezett akadémia nagyértékű könyvtárát rendezte. *Vágó Ignác* ezredessé lépett elő, a Ludovika Akadémián tanított s jelenleg a becsületügyi felülvizsgáló bizottság helyettes főnöke. Végül

Ujhelyi Péter százados, őrnaggyá lépett elő, előbb az orosz harcztéren, majd az olasz fronton a tűzvonalba harczott s jelenleg a nagy vezérkarhoz osztatott be.

Feladata lévén a bizottságnak a magyar hadtörténelmi múzeum ügyének előbbrevitele is, ez irányban a háború alkalmából az illetékes tényezőkkel érintkezésbe lépven, örömmel látja a bizottság, hogy annak létesítése immár folyamatban van.

Paldus József alezredes a bécsi cs. és kir. hadi levéltár kartographiai osztályának vezetője, a Habsburg-tartományok, valamint a Magyar szent korona országainak II. József uralkodása alatt készült első katonai fölvételei és fölméréséről szóló munkáját küldvén be a bizottsághoz, annak Magyarországra vonatkozó részét *dr. Szendrei János* előadó bírálatos jelentése alapján, mint úgy történelmi földrajzunk, valamint a XVIII. század második fele hadtörténelmi kutatójára nézve becses segédeszközt, a Hadtörténelmi Közleményekben kiadatni határozta.

A bizottság feladatai közé sorolja, hogy úgy folyóiratában, mint esetleg külön kiadványokban is a jelenleg folyó világháborúban a magyar csapatok s különösen a m. kir. honvédség nagy történelmi szerepét, illetőleg kiváló hőstetteit megörökítse. E czélból máris minden irányban lépéseket tett. Mivel azonban a háborúra vonatkozó s katonai egyénektől származó naplók és csataleírások csakis a hadseregfőparancsnokság (sajtóhadiszállás), illetőleg azon közvetlen fölöttes katonai parancsnokság útján, hivatalos úton nyújthatók be az illetők által, amelynek kötelékébe az illetők akkor tartoztak, mikor a leírt események lejátszódtak; másrészt mivel az adatok hivatalos gyűjtése az arra illetékes katonai legfőbb hatóságok által nagy apparátussal és szorgalommal folytattatik ugyan, de ez a gyűjtemény ma még a háború legelső időszakára nézve sem mondható teljesnek: mindezen okoknál fogva ily munkák kellő kritikai földolgozása és közzététele csakis a háború befejezése utáni időre várható.